

რამაზ აბესაძე

ეპონომიკური
განვითარების
თ ე რ ი ა

თბილისი
2016

08260 ჭავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
პაატა გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტი

რამაზ აბუსაძე

ეკონომიკური განვითარების თეორია

თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის
გამომცემლობა
თბილისი
2016

Paata Gugushvili Institute of Economics of TSU

RAMAZ ABESADZE

**T H E O R Y
O F
ECONOMIC
DEVELOPMENT**

წიგნი წარმოადგენს სახელმძღვანელოს მაგისტრებისა და დოქტორანტებისათვის, რომლებიც შეისწავლიან დისციპლინას “ეკონომიკური განვითარების ოეორია”. მასში განხილულია ეკონომიკური განვითარების ოეორიული სასიათის საკითხები.

წიგნი ასევე განკუთვნილია მეცნიერ ეკონომისტებისა და მკითხველთა ფართო წრისათვის.

სამეცნიერო რედაქტორი:

როზეტა ასათიანი – ეკ. მეცნ. დოქტორი, პროფესორი

რეცენზენტები:

გიორგი ბერულავა – ეკ. მეცნ. დოქტორი, პროფესორი
ნანული არევაძე – ეკონომიკის დოქტორი

© თსუ პაატა გუბუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა.
2016

© რ. აბესაძე

ISBN

UDK (შაბ) 33

The book examines the theoretical aspects of economic development. The book is Design as a guide for students studying the following subjects – “Economic development and the Theory of Economic Development”.

The book is also designed for scientists-economists and a broad circle of readers.

Scientific Editor:

Rozeta Asatiani – doctor of economic sciences, professor

Reviewers:

George Berulava – Doctor of Economic Sciences, Professor

Nanuli Arevadz – Doctor of Economics

© Publishing House of Paata Gugushvili Institute of Economics of TSU. 2014

© Ramaz Abesadze

ISBN

შიგნიანი სამოვლებლები

წიგნი წარმოადგენს სახელმძღვანელოს და ეძღვნება ეკონომიკური განვითარების თეორიულ პრობლემებს. იგი საქართველოს სინამდვილეში პირველი გამოცემაა, თუმცა მას წინ უსწრებდა ჩვენ მიერ “ეკონომიკური განვითარების”, როგორც დისციპლინის პირველი და მეორე გამოცემა [5; 31], რომლებიც განცუოფნილია ბაკალავრებისათვის.

წინამდებარე წიგნის დანიშნულებაა გადმოსცეს: ეკონომიკური განვითარების არსი; ურთიერთკავშირი ეკონომიკურ განვითარებასა და ეკონომიკურ ზრდას შორის; განვითარების არსებული თეორიები; ეკონომიკური განვითარების დეტერმინანთა სისტემა; ეკონომიკური განვითარების თავისებურებები განვითარებულ, განვითარებად და პოსტკომუნისტურ ძველებში; ეკონომიკურ განვითარებაზე მოქმედი ისეთი ფაქტორები, როგორიცაა: მეწარმეობა, მეცნიერება, ინოვაციები, განათლება, ფიზიკური და ადამიანისეული კაპიტალი, უმუშევრობა, მოსახლეობის ზრდა, ცხოვრების დონე, სიდარიბე, ეკოლოგიური სიტუაცია, გლობალიზაცია, და სხვ.

წიგნი მსოფლიოში არსებული ნაშრომებისაგან განსხვავდება იმით, რომ იგი მოიცავს ეკონომიკური განვითარების ზოგად პრობლემებს და არა მხოლოდ განვითარებადი ქმედების ეკონომიკური განვითარების პრობლემებს.

როგორც უმავარ აღინიშნა წინამდებარე წიგი წარმოადგენს პირველ გამოცემას და ამიტომ უნაკლო ვერ იქნება. ავტორი დიდი სიამოვნებით მიიღებს საქმიან შენიშვნებს.

თავი I

მპონომიკური განვითარების თეორიის საფუძვლები

1.1. მპონომიკური განვითარების არსი

ეკონომიკური განვითარების არსი ყველაზე კარგად ეკონომიკურ ზრდასთან მის შედარებაში ვლინდება. ეკონომიკურ ზრდასა და ეკონომიკურ განვითარებას შორის განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ ეკონომიკური განვითარება უკავშირდება ეკონომიკაში თვისებრივ, ხოლო ეკონომიკური ზრდა – რაოდენობრივ ცვლილებებს.

შეიძლება განიმარტოს, რომ ეკონომიკური ზრდა ნიშნავს ეკონომიკის მასშტაბების რაოდენობრივ გადიდებას, ეკონომიკური განვითარება კი მის თვისებრივად ახალ, უფრო სრულყოფილ მდგომარეობაში გადასვლას.

მოკლევადიან პერიოდში ეკონომიკურ ზრდას შესაძლებელია ადგილი პქონდეს ეკონომიკური განვითარების გარეშე და პირიქით. თუმცა გრძელვადიან პერიოდში, ხწორედ, ეკონომიკური განვითარება განაპირობებს ეკონომიკური ზრდის არნახულ მასშტაბებს.

ეკონომიკურ განვითარება გარკვეული პერიოდის განმავლობაში ეკონომიკური დაქვეითების მიზე ზიც კი შეიძლება იყოს. მაგალითად, როდესაც ერთი ეკონომიკური წყობიდან ხდება მეორე, უფრო პროგ-

რესულ ეკონომიკურ წყობაზე გადასვლა ინგრევა ძველი ინსტიტუციები და საფუძველი ეყრება ახალს, რაც ეკონომიკური დაქვეითების მიზეზი ხდება. ეკონომიკური განვითარებაეკო ნომიკური ზრდის შენელებისკენაც შესაძლებელია იქოს მიმართული. კონკურენცია აიძულებს მეწარმეებს, აამაღლონ მწარმოებლურობა და გააიაფონ პროდუქცია. ამ პროცესში იცვლება ასევე წარმოებული პროდუქციის ფიზიკურ-რაოდენობრივი მახასიათებლებიც. ჯერ ერთი, წარმოებული პროდუქციის მასა ხდება უფრო “შეუბუქი” და, მეორეც, ხშირ შემთხვევაში ადგილი აქვს ფიზიკური სახით გამოხატული პროდუქციის რაოდენობრივ კლებასაც (მაგალითად, ქსეროქსის, სკანერისა და პრინტერის ერთ კომპაინში გაერთიანება. კომპიუტერი მნიშვნელოვნად ამცირებს ადამიანთა საქმიანობის სხვადასხვა სფეროში გამოყენებული პროდუქციის რაოდენობას და მრავალი სხვ.). ასეთ პირობებში მაღლდება როგორც კეთილდღეობის დონე (იზრდება ცხოვრების კომფორტი), ისე ქვეყნის სიძლიერე (მაგალითად, სამხედრო სიძლიერე იზრდება თვისებრივად ახალი იარაღის გამოყენებით, რომელიც ცვლის მრავალ ძველ იარაღს, არსენალიდან იხსნება რა ძვირადღირებული შეიარაღება, ინერგება ბრძოლის ახალი, უფრო პროგრესული და ამასთან იაფი საშუალებები და ფორმები). ადამიანთა ცხოვრების დონისა და ქვეყნის სიძლიერის ზრდა ამ შემთხვევაში ხდება თანამედროვე უახლესი ტექნოლოგიების გამოყენების, მასალა- და ენერგოტეგადობის შემცირების, პროდუქციის სამომხმარებლო თვისებების გაუმ

ჯობესებისა და სხვა თვისებრივი ცვლილებების შედეგად. ეკონომიკური ზრდის ტემპების შემცირების კენაა მიმართული მდგრადი განვითარების მოთხოვნებიც. ეს პროცესი კიდევ უფრო გაძლიერდება მომავალში, ვინაიდან თანდათან იწურება არააღდგენადი ბუნებრივ-რესურსული პოტენციალი, აღდგენადი რესურსების შესანარჩუნებლად კი აუცილებელი ხდება ეკონომიკური ზრდის ტემპები მოყვანილ იქნეს ბუნების კვლავწარმოების პროცესებთან შესაბამისობაში. მაგრამ, ეს სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ ზრდა შეწყდება, ვინაიდან ეკონომიკური განვითარება ძირითადად ეკონომიკური ზრდის კენაა მიმართული (გამოხატული როგორც ლირებულებითი, ისე ფიზიკური ფორმით). ეკონომიკური განვითარების შედეგად გამოწვეულ ეკონომიკური ზრდის შემანელებელ მოქმედებას შესაძლებელია “ეკონომიკური კლება” ვუწოდოთ, რაც ძირეულად განსხვავდება “ეკონომიკური დაქვეითებისაგან”, ვინაიდან უკანასკნელი კრიზისული, უარყოფითი პროცესებითაა განპირობებული (რასაც უარყოფით შედეგებთან მივყავართ), ხოლო პირველი – დადებითი პროცესებით (რასაც მოსახლეობის კომფორტისა და ქვეყნის სიძლიერის ზრდასთან მივყავართ).

ეკონომიკური განვითარების პროცესები მიმდინარეობენ გარკვეული ეკონომიკური სისტემის შიგნით, მისი შემადგენელი ელემენტების განვითარებისა და ამ ელემენტებს შორის ურთიერთდამოკიდებულების ცვლილების შედეგად.

გამომდინარე აქვთან, ეკონომიკური განვითარე-

ბის პროცესი არის ეკონომიკურ სისტემაში მიმდინარე იმ ცვლილებების პროცესი, რომლებიც ეკონომიკის თვისებრივად ახალ, უფრო სრულყოფილ მდგომარეობაში გადასვლას განაპირობებენ. ეს კი ხორციელდება როგორც შიგა, ისე გარე ფაქტორების გავლენით ეკონომიკაზე.

იმ ქვეყნებმა, რომლებმაც წარმატებას მიაღწიეს ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისით (შექმნეს სრულყოფილი ინსტიტუციები და პროდუქციის ახალი სახეობები, გააუმჯობესეს ტექნოლოგიები და წარმოების ორგანიზაციის ფორმები და მეთოდები, მოახდინეს ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების სრულყოფა და ა.შ.), შეძლეს განვითარებული საბაზრო ეკონომიკის შექმნა. ხოლო იმ ქვეყნებს, რომელთაც კერ განახორციელეს მსგავსი გარდაქმნები, ნაკლებად განვითარებული საბაზრო ეკონომიკა აქვთ.

საერთოდ, ეკონომიკურ განვითარებას ადგილი აქვს ნებისმიერი ეკონომიკური წყობის დროს და ნებისმიერი განვითარების დონის მქონე ქვეყანაში. აქ ერთმანეთისაგან მხოლოდ ეკონომიკური განვითარების ტემპები განსხვავდება მნიშვნელოვნად.

ეკონომიკურ განვითარებას, საბოლოო ანგარიშით, უნდა მოჰყვეს საზოგადოების პეთილდღეობის ამაღლება, რაც გამოიხატება არა მხოლოდ მოსახლეობის ერთ სულზე შემოსავლის ზრდაში, არამედ მოსახლეობის ფენებს შორის შემოსავლების თანდათან გათანაბრებასა და მათი კომფორტის ზრდაში.

პიტენები და დაგალებები

1. რაში მდგომარეობს განსხვავება ეკონომიკურ განვითარებასა და ეკონომიკურ ზრდას შორის? დაასახელეთ შესაბამისი გაბალითები
2. დაასახელეთ გაბალითები: 1. როდესაც პირითადად ადგილი ჰქონდა (აქცის) ეკონომიკურ ზრდას, ეკონომიკურ განვითარებას პი არა და პირით 00. 2. როდესაც ადგილი ჰქონდა ორივეს ერთდროულად
3. გამოიყვანს თუ არა ეკონომიკური განვითარების შევერხება ეკონომიკურ დაკვირვებას და პირითი?
4. თქვენი აზრით არსებობს თუ არა ეკონომიკური განვითარების სამრთო პროცესები რომელიც დამახასიათება მაღლა ქვეყნისამიგონის?
5. მიეკუთვნება თუ არა გადამზვეტი მიზანებით ეკონომიკურ განვითარებას ქვეყნის სამრთო (სოციალურ, კულტურულ, თავდაცვით და ა. შ.) განვითარებაში
6. რა არის ეკონომიკური კლება? 60-მნაც თუ არა ის ეკონომიკურ დაქვემდინებას? დაასახელეთ ეკონომიკური კლების მაგალითები.
7. რომელი უფრო დიდ გავლენას ახდენს მრთვანელობა – ეკონომიკური სისტემა თუ სახელმწიფო წყობა?
8. თქვენი აზრით რომელი ეკონომიკური სისტემაა ქველახე მისაღები?
9. რა კავშირი ჰქიძლება არსებობდე ეკონომიკური სისტემის ელემენტებსა და ეკონომიკურ განვითარებას შორის?
10. ბავშვები ჯოზეთ შემავტერის ნამრობს “ეკონომიკური განვითარება” და მოვამზადოთ მოკლე პრეზენტაცია

1.2. ეკონომიკური განვითარების ფუძემდებლური ვარ्तულობები

მეწარმეობა. ეკონომიკურ განვითარებას პირველი დიდი გამოკვლევა გამოჩენილმა მეცნიერმა ჯოზევ შუმპეტერმა მიუძღვნა თავის წიგნში “Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung” [229]. იგი ეკონომიკური განვითარების ძირითად ფაქტორებად მეწარმეობასა და ინოვაციურ საქმიანობას მიიჩნევს. ამ მოსაზრებებზე დაყრდნობით იქნა მეწარმეობა აღიარებული წარმოების მეოთხე ფაქტორად, მოგება კი მეწარმის და არა კაპიტალის შემოსავლად, როგორც ეს ითვლებოდა ჟ. ბ.

სეის სამფაქტორიან მოდელში.

შუმპეტერი განიხილავს 5 ახალ კომბინაციას, რომელსაც მეწარმე უნდა ახორციელებდეს. ეს კომბინაციებია: 1. მომხმარებლისათვის ჯერ კიდევ უცნობი სიმდიდრის დამზადება ან რომელიმე ახალი სარისხის მქონე სიკეთის შექმნა; 2. წარმოების ახალი, ჯერ კიდევ უცნობი მეთოდის დანერგვა; 3. გასაღების ახალი ბაზრების ათვისება, მიუხედავად იმისა, არსებობდა თუ არა ასეთი ბაზრები; 4. ნედლეულის ან ნახევარფაბრიკატების ახალი წაყროების ათვისება, დამოუკიდებლად იმისა, არსებობდა ის მანძალე, თუ არა; 5. შესაბამისი რეორგანიზაციის განხორციელება [330].

შუმპეტერი მეწარმეებს უწოდებს იმ სამეურნეო სუბიექტებს, რომელთა ფუნქციაა ახალი კომბინაციების განხორციელება. იგი აღნიშნავს, რომ ყველა დამოუკიდებელი სამეურნეო სუბიექტი არ არის მეწარმე, რომელიც საქმიანობს თავისი რისკითა და პასუხისმგებლობით, რომ საკუთრების უფლება საწარმოს ან ნებისმიერ სხვა ქონებაზე არ წარმოადგენს არსებით ნიშანს მეწარმეობისათვის, რომ არა მხოლოდ გლეხები და ხელოსნები, რომელთაც ზოგჯერ მიაკუთვნებენ მეწარმეებს, არამედ მრეწველები, ფაბრიკანტები, კომერსანტები, რომლებიც მუდმივად ხვდებიან ამ ჯგუფში, სრულებითაც არ არიან მეწარმეები ყოველთვის. ამასთან, მეწარმე აუცილებლად უნდა იღებდეს მოგებას.

დღეისათვის, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში, ისე პრაქტიკაში, მეწარმეობა არაერთგვაროვ-

ნად აღიქმება. ერთი ნაწილის მოსაზრება ემთხვევა ი. შუმპეტერის მოსაზრებას, დანარჩენს კი მიაჩნია, რომ ნებისმიერი სამეურნეო საქმიანობა არის მეწარმეობა.

ბუნებრივია, მეწარმეობა, გაგებული როგორც ნოვატორული სამეურნეო საქმიანობის სახეობა, მართლაც არის ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი (მრავალი სხვა ფაქტორიდან) მნიშვნელოვანი ფაქტორი, ვინაიდან იგი ხელს უწყობს დადგებითი თვისებრივი ცვლილებების განხორციელებას ეკონომიკაში. ამ დებულებას, როგორც თეორიაში, ისე პრაქტიკაში, მოწინააღმდეგე არ ჰყავს.

თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ მეწარმეობრივი უნარი უკვე საყოველთაოდაა აღიარებულია წარმოების ფაქტორად, ხოლო მეწარმეობა ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთ ფაქტორად, შეიძლება დაგასკვნათ, რომ საქმიანობა, რომელიც დაკავშირებულია არა წარმოების მუდმივ განმეორებად პროცესებთან, არამედ წარმოებაში ინოვაციების განხორციელებასთან, აუცილებლად ცალკე უნდა გამოიყოს.

ასეთ შემთხვევაში, ზოგადად, ინოვაციური და არაინოვაციური საქმიანობის აღსანიშნავად შესაძლებელია გამოვიყენოთ ტერმინი – „სამეურნეო საქმიანობა“.

მაშასადამე, მეწარმეობა (როგორც ამას მეცნიერთა და პრაქტიკოსთა არცთუ მცირე ნაწილი მიიჩნევს) გაგებული უნდა იქნეს, როგორც სამეურნეო საქმიანობის განსაკუთრებული სახე, რომლის დროსაც ადგილი აქვს ინოვაციების („ახალი კომბინაციების“) გა-

ნხორციელებას და რომელიც იძლევა მოგებას. მეწარმე კი არის ეკონომიკური სფერიულები, რომელიც ეწევა მეწარმეობას, ანუ ფლობს მეწარმეობრივ უნარს. ამასთან, ვინაიდან ი. შუმპეტერის შემდეგ ეკონომიკურმა თეორიამ და პრაქტიკამ დიდი ცვლილებები განიცადა, მის „ახალ კომბინაციებს“ უნდა დაემატოს შემდეგი კომბინაციები: 6. ინსტიტუციების სრულყოფა; 7. ადამიანისეული კაპიტალის სრულყოფა; 8. მაღალი ტექნოლოგიების შექმნა (ან ათვისება); 9. ინფორმაციის სრულყოფა. მაგრამ, მეწარმეობის ასეთი გაგება არ არის თანხვედრაში პრაქტიკასთან. მაგალითად, საქართველოს კანონში მეწარმეთა შესახებ მეწარმეობა განიმარტება, როგორც „სამეურნეო საქმიანობის ნებისმიერი სახე, რომელიც არ იკრძალება კანონით“. აშასადამე, ინოვაციური და არაინოვაციური საქმიანობა – ორივე მეწარმეობად გაიგება.

ამ შეუსაბამობის გადაჭრა შესაძლებელია იმით, რომ მეწარმეობა ვაღიაროთ როგორც ინოვაციური სამეურნეო საქმიანობა, ხოლო მეწარმეთა შესახებ კანონის ნაცვლად მიღებულ იქნეს კანონი „სამეურნეო საქმიანობის შესახებ“, სადაც, მეწარმის ნაცვლად გამოყენებული იქნება ტერმინი „მეურნე“.

საბოლოოდ, შეიძლება დავასკვნათ, რომ: მეწარმეობა შეიძლება განვიხილოთ, როგორც სამეურნეო საქმიანობის განსაკუთრებული სახეობა, რომელიც აუცილებლად დაკავშირებულია წაროებაში სიახლეების (ინოვაციების) განხორციელებასთან. ამიტომ „მეწარმეობის“ ცნება უნდა განვასხვაოთ ცნებისაგან „ბიზნესი“, ვინაიდან ბიზნესი შეიძლება იყოს ინო-

ვაციურიცა და არაინვაციურიც. ასევე “მეწარმის” ცნება უნდა განვასხვაოთ ცნებებისაგან – “ბიზნესმენი” და “მენეჯერი”. ყველა ბიზნესმენი ვერ ფლობს მეწარმის თვისებებს, შექმნას ახალი საწარმო, დანერგოს ახალი ტექნილოგიები და ორგანიზაციის ახალი ფორმები, აითვისოს ბაზრის ახალი სეგმენტი, გასწიოს რისკი, მოახდინოს რეაქცია ფინანსურ შესაძლებლობებზე, მუშაობდეს დიდხანს და თავდადებით. ასევე შესაძლებელია მეწარმე არ ფლობდეს მენეჯერის ორგანიზაციის მართვის ისეთ უნარებს, როგორიცაა: დაგეგმვა, ორგანიზაცია, მოტივაცია და კონტროლი [294] და პირიქით მენეჯერი ვერ ფლობდეს მეწარმის თვისებებს.

უმნიშვნელოვანესი როლი განეკუთვნება ეკონომიკური განვითარებისათვის მცირე მეწარმეობას. მცირე ბიზნესი, როგორც ტერმინი, წარმოდგება არა იქიდან, რომ იგი ქვეყნის მასშტაბით პროდუქციის მცირე რაოდენობას ქმნის, არამედ იქიდან, რომ მის ორგანიზაციულ ფორმას წარმოადგენს მცირე საწარმო. მის დიდ როლზე, უპირველეს ყოვლისა, მეტყველებს ის, რომ დღეისათვის მსოფლიოს განვითარებულ ქვეყნებში მასზე მოდის მთლიანად წარმოებული პროდუქციის თითქმის ნახევარი.

ეკონომიკურ განვითარებაზე გავლენის თვალსაზრისით მცირე ბიზნესის უპირატესობა მდგომარეობს იმაში, რომ იგი არის სიღარიბისა და უმუშევრობის აღმოფხვრის და, აქედან გამომდინარე, მაკროეკონომიკური და სოციალური წონასწორობის უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი; უნარიანი მეწარმეების

გამოვლენის, მეწარმეთა ფართო ფენის ჩამოყალიბებისა და მეწარმეობის განვითარების მძლავრი საშუალება; იგი ხელს უწყობს კონკურენტული გარემოს ჩამოყალიბებას და არის საშუალო ფენის ფორმირების საფუძველი. მცირე მეწარმეობა ასევე აღიარებულია, როგორც ინოვაციების დანერგვის მძლავრი საშუალება.

ბუნებრივ-რესურსული პოტენციალი. იგი ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი ფუძემდებლური, უნივერსალური ფაქტორია. შეიძლება ითქვას, რომ თანამედროვე პირობებში ცალკეული ქვეყნისათვის აღნიშნულ ფაქტორს გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს, ვინაიდან ეკონომიკის ინტერნაციონალიზაციის გაძლიერების შედეგად, ბუნებრივი რესურსებით დარიბი მაღალტექნოლოგიური ქვეყნები (მაგალითად, იაპონია, სამხრეთ კორეა, სინგაპური და სხვა) წარმატებით იყენებენ სხვა ქვეყნების ბუნებრივ რესურსებს. მაგრამ სხვა თანაბარ პირობებში ბუნებრივი რესურსებით მდიდარი ქვეყანა დამატებით უპირატესობებს ფლობს.

ეკონომიკურ განვითარებაზე ბუნებრივი რესურსების ზეგავლენა გამოიხატება იმაში, რომ: ეკონომიკური საქმიანობის დროს ხდება ახალი სახეობის რესურსების ათვისება (მაგალითად, ატომური ენერგია, მზის ენერგია, ბიოენერგია და ა.შ.), რომელა გამოყენება უდიდეს გავლენას ახდენს ეკონომიკურ განვითარებაზე.

შიზიპშირი პაპოტალი. ასევე ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი ფუძემდებლური და უნივერსალ-

ური ფაქტორია. ფიზიკურ კაპიტალში ყოველგვარი პროგრესული ცვლილება უშუალოდ განაპირობებს ეკონომიკურ განვითარებას, ვინაიდან იგი იწვევს შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებას, პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესებას, პროდუქციის მასალადა ენერგოტევადობის შემცირებას, შრომის პირობების გაუმჯობესებას და ა.შ.

რაოდენობრივი და თვისებრივი ცვლილებები ფიზიკურ კაპიტალში იწვევს ფიზიკური შრომის დაშორებას პროდუქციაზე უშუალო ზემოქმედებისაგან. ამდენად, წარმოების პროცესები ადამიანების არა ფიზიკურ, არამედ უფრო მეტად ინტელექტუალურ შრომას საჭიროებენ. ასეთი შრომა კი უმოავრესად ეფუძნება ცოდნასა და გამოცდილებას, რომელსაც ადამიანი სწავლისა და მუშაობის პროცესში იძენს.

ეკონომიკური ბაზითარების მცირებელი ზაჟორი. მსოფლიო ცივილიზაციის პროცესი მჭიდროდაა დაკავშირებული ეკონომიკური განვითარების პროცესთან. ეკონომიკური განვითარება კი ოვის მხრივ მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული გამოყენებული ენერგორესურსების რაოდენობასა და ენერგიის ახალი სახეობის ათვისებაზე. შეიძლება ითქვას, რომ ენერგიას აქვს გარკვეული გარდამქმნელი როლი ადამინის საქმიანობის ნებისმიერ, განსაკუთრებით კი ეკონომიკის სფეროში.

ეკონომიკური განვითარების ენერგეტიკული ფაქტორის ქვეშ იგულისხმება ენერგიის რაოდენობრივ და თვისებრივ მხარეთა გავლენა ეკონომიკის სრულყოფის პროცესებზე.

ყველაზე მთავარი არის ის, რომ ენერგია, თვისებრივი თვალსაზრისით, ტექნიკური პროგრესის ერთ-ერთი ძირითადი წინაპირობაა, რადგანაც ყოველი დიდი ნახტომი ტექნიკაში მხოლოდ ენერგიის ახალი სახეობის აღმოჩენისა და მისი გამოყენების შედეგად არის შესაძლებელი. ამას ადასტურებს ტექნიკის განვითარების მთელი ისტორია. აგალით-ად, ელექტროენერგიის თვისება იონების მოწესრიგგბული მოძრაობისა, იყო საფუძველი ტექნიკის ახალი დარგის – სამრეწველო ელექტრნიკის გაჩენისა. ყველა ელექტრონული კომპონენტი და სისტემა თანამედროვე ტექნიკისა, რადიოტექნიკური მოწყობილობები, გამოთვლითი მანქანები, სწორედ ამ დარგის საფუძველზე წარმოიშვნენ, რამაც შექმნა თვისებრივად ახალი შესაძლებლობები ეკონომიკის ტექნიკური ბაზის გარდაქმნისა. ეკონომიკის სტრუქტურაში ღრმა ცვლილებებს იწვევს აგრეთვე ელექტროენერგიის გამოყენება ტექნოლოგიურ და მართვის პროცესებში, რაც ბევრ სფეროში პრინციპულად ახალ ტექნოლოგიურ მეთოდებზე გადასვლას განაპირობებს..

ენერგია იწარმოება ეკონომიკის ერთ-ერთ უმსხვილეს დარგში – ენერგეტიკაში, ენერგეტიკის ფუნქციონირება, მისი განვითარების დონე, აქ წარ-მოებული ენერგიის ფასები, ბუნების დაცვითი მოთხოვნების გათვალისწინება და ა.შ., უდიდეს გავლენას ახდენს ეკონომიკის განვითარებაზე.

ენერგეტიკა და ეკონომიკა მჭიდრო ურთიერთკავშირში ვთავარდებიან. ენერგეტიკის სტრუქტურა, მისი

განვითარების დონე, ფასები ენერგიაზე, დიდ გავლენას ახდენს ეკონომიკის განლაგებაზე, სტრუქტურაზე, განვითარების დონეზე და ა.შ. თავის მხრივ, ეკონომიკის განვითარების მასშტაბები და სტრუქტურა, ცალკეული სახეობის პროდუქციის წარმოების წესი განსაზღვრავს არა მხოლოდ ენერგიაზე მოთხოვნის სიდიდეს, არამედ ენერგეტიკის შინაგან სტრუქტურასაც. ენერგეტიკის გავლენა ეკონომიკაზე, უპირველეს ყოვლისა, ვლინდება იმაში, რომ იგი ეკონომიკის ბევრი დარგის პროდუქციის მსხვილი მომსარებელია, განსაკუთრებით უნდა გამოიყოს მანქანათმშენებლობა, შავი მეტა-ლურგია, საშენ მასალათა მრეწველობა და ტრანსპორტი.

მაგრამ ყველაზე დიდ გავლენას ენერგეტიკა ეკონომიკაზე ახდენს იმის გამო, რომ ენერგია მოიხმარება ეკონომიკის ყველა სფეროში, მის გარეშე შეუძლებელია ვაწარმოოთ რომელიმე სახეობის საქონელი ან გავწიოთ მომსახურება. ამასთან მოხმარებული ენერგიის სახეობათა ურთიერთშენაცვლების ხარისხი დაბალია, ხოლო ზოგიერთ წარმოებებში გამორიცხულიც კი. ამდენად, ენერგეტიკა უდიდეს გავლენას ახდენს ქვეყნის მაკროეკონომიკურ სტაბილიზაციაზე.

მთლიანობა. გამოგონებისა და ინოვაციის საფუძველს წარმოადგენს აღმოჩენები, უპირველეს ყოვლისა, ფუნდამენტურ, შემდეგ კი გამოყენებით მეცნიერებებში. მეცნიერულ აღმოჩენაში იგულისხმება ისეთი სიახლე, რომელიც ნათელს ჰქონების ან ადამიანთა საზოგადოების განვითარების დღემდე

ამოუცნობ კანონზომიერებებს და ამით ძირეული ცვლილებები შეაქვს სამყაროს შემეცნებაში. ამოგონება კი მეცნიერების განვითარების უკვე მიღწეული დონის ფარგლებში დაგროვილ ცოდნაზე დამყარებული სიახლეა [130]. ამდენად, მეცნიერების განვითარება ეკონომიკური განვითარების საფუძველთა საფუძველია.

ეკონომიკურ განვითარებაზე დიდ გავლენას ახდენს ეპონომიკური მეცნიერება. სწორედ ეპონომიკური მეცნიერება აძლევს საშუალებას მთავრობას, შეასრულოს ეკონომიკის მესაჭის როლი, აიარადებს რა მას თეორიული და გამოყენებითი ხასიათის ცოდნით.

გამობონება. ეს არის მეცნიერულ აღმოჩენებზე დაყრდნობით სიახლის (ახალი ტექნიკა, ახალი იდეა, ორგანიზაციის ახალი ფორმები და მეთოდები და ა.შ.) აღმოჩენა. ისე, როგორც შესაძლებელია მეცნიერული აღმოჩენები მიღებულ იქნეს ერთ ქვეყანაში, ხოლო გამოყენებული – მეორეში, ასევე შესაძლებელია გამოგონება მოხდეს ერთ ქვეყანაში, ხოლო მისი გამოყენება – სხვაგან.

ინოვაცია. ინოვაცია (ინგლისურად *innovation*) ლათინური "novatio"-დან წარმოდგება, რაც "განახლებას" ნიშნავს. "In" წინსართი კი ლათინურად ითარგმნება, როგორც "მიმართულებით". მაშასადამე, სიტყვა სიტყვით "Innovatio" ნიშნავს – "განახლების მიმართულებით". მართლაც, ინოვაციის მთავარი არსი მდგომარეობს განახლებაში, უფრო პროგრესულის დანერგვაში. ინოვაციების პრობლემისადმი ბევრ

მეცნიერს აქვს მიძღვნილი ნაშრომები, მაგრამ ეკონომიკაში ტერმინი ინოვაცია პირველად ავსტრიულმა ეკონომისტმა ჯოზეფ შუმპეტერმა შემოიტანა, თუმცა, არსობრივად, სხვა ტერმინით იგი მანამდეც გამოიყენებოდა. ადამ სმითი მიუთითებდა, რომ კაპიტალიზმის ორგანიზაციული მექანიზმის როლს ასრულებს არა მხოლოდ საბაზრო ეკონომიკა, არამედ კონკურენცია, რომელიც აიძულებს მეწარმეს აამაღლოს ეფექტიანობა ახალ ტექნოლოგიებზე გადასვლით [315], ანუ ახლანდელი ტერმინოლოგიით - ინოვაციების მეშვეობით.

6. კონდრატიევმა თავის თეორიაში კონიუნქტურის დიდი ციკლების შესახებ დაასაბუთა დიდი ციკლების არსებობა 50-60 წლიანი სანგრძლივობით. მისი აზრით, დიდი ციკლის აღმავალი ტალღის დაწყების წინ ხდება დრმა თვისებრივი ცვლილებები საზოგადოების სამეურნეო საქმიანობაში, რომელიც გამოიხატება ტექნიკასა და ტექნოლოგიებში მომხდარი არსებითი სიახლეებით, როგორც წარმოების, ისე გაცვლის სფეროში [275]. რასაკირველია, ამ ცვლილებებში იგულისხმება ინოვაციების განხორციელება ეკონომიკაში.

კონდრატიევის ციკლი მოიცავს 4 ფაზას - გამოცოცხლება და აღმავლობა (აღმავალი სტადია), დაცემა და დეპრესია (დაღმავალი სტადია). გერმანელმა მკვლევარმა ერპარდ მენშმა უჩვენა, რომ ინოვაციური პროცესი იწყება სწორედ კონდრატიევის ციკლის დეპრესიის ფაზაში [197]. ეს ლოგიკურიცაა, აღმავლობის ფაზაში ახალი ინოვაციები ჯერ

მხოლოდ ახლა იკრებს ძალას, დეპრესიის ფაზაში ისინი მოძველებულნი არიან და საჭიროა მათი ახლით შეცვლა, რასაც ნათლად გრძნობს ბიზნესიც და სახელმწიფოც.

მიგგაჩნია, რომ გრძელი ტალღების არსებობა უდავოა, მაგრამ მისი პერიოდულობა შეიძლება დაარღვიოს დიდმა აღმოჩენებმა ფუნდამენტურ და გამოყენებით მეცნიერებაში. მაგალითად, ახლა მიიჩნევა, რომ მსოფლიო ეკონომიკა იმყოფება დაღმავლობის სტადიაში [334], მაგრამ თუ ათვისებული იქნება თერმობირთვული რეაქცია მშვიდობიანი მიზნით ან ლითონის ზეგამტარობის თვისების გამოყენება ეკონომიკურად შესაძლებელი გახდება, დაღმავლობის სტადია შემცირდება. საერთოდ, ინოვაციების სასიცოცხლო ციკლი თანდათან მცირდებოდა სამრეწველო რევოლუციის შემდეგ 90 წელიწადიდან 25 წლამდე დღეისათვის. ინოვაციების დიფუზიის პერიოდი დღეისათვის გრძელდება 25-30 წელი [183]. ამასთან, ინოვაციების გავრცელება (დიფუზია) არ ხდება სწორხაზობრივად, თავდაპირველად დიფუზია მიმდინარეობს მზარდი სიჩქარით, ხოლო შემდეგ იწყება სიჩქარის შემცირება და სრულდება ბაზრების ინოვაციებისგან გაჯერებით [291].

გარდა კონდრატიევის გრძელი ტალღებისა, არსებობს ს. კუზნეცის “საშუალო ტალღები” (18-25 წელი) [192], კ. უგლიარის ასევე საშუალოვადიანი ციკლი (7-11 წელი) [175] და ჯ. კიტჩინის მოკლე ციკლები [188] (2-3 წელი).

ს. კუზნეცი “საშუალო ტალღებს” უკავშირებდა დემოგრაფიულ ცვლილებებს, მაგრამ ამ შეხედულებას არ იზიარებენ და თვლიან, რომ ის არის ტექნოლოგიური ციკლი, რომლის დროსაც მიმდინარეობს ძირითადი ტექნოლოგიის მასიური განახლება [178]. მაშასადამე, მას იქვს ინოვაციური ხასიათი, ამიტომ იგი კარგად ემთხვევა კონდრატიევის ციკლებს.

პ. შეგლიარის ციკლი დაკავშირებულია როგორც ძირითადი საწარმოო სიმძლავრეების, ასევე ძირითად კაპიტალში ინვესტიციების რხევებთან.

ჯ. კიტჩინის მოკლე ციკლები არ არის დაკავშირებული ინოვაციებთან და იგი გამოწვეულია დროის ლაგის, ინფორმაციის მიწოდების შეფერხების გამო ფირმებისათვის.

სოციოკულტურულ სფეროში ინოვაციური განვითარების საფუძვლები შექმნა პ. სოროკინმა. მისი აზრით, კულტურის რომელიმე ტიპის გაბატონება განსაზღვრავს ყოველი საზოგადოების დამახასიათებელ ნიშნებს, სტრუქტურის თავისებურებებს, დინამიკას [317].

როგორც აღვნიშნეთ, პირველად ტერმინი “ინოვაცია” ეკონომიკურ ლიტერატურაში შემოიტანა ჯოზევ შუმპეტერმა, რომელმაც განავითარა ნ. ონდრატიევის თეორია ინოვაციების შესახებ. მან ინოვაციების განხორციელება მეწარმის საქმიანობას დაუკავშირა.

მნიშვნელოვანი წვლილი ინოვაციის თეორიის განვითარებაში ეკუთვნის ინგლისელ მეცნიერს ჯონ ბერნალს. იგი მიუთითებს, რომ მეცნიერებაში აყვავგ-

ბის პერიოდები ემთხვევა ეკონომიკური აქტივობის ზრდას და ტექნიკურ პროგრესს, როგორც ინოვაციების გამოყენების შედეგს [197].

განავითარა რა ჯ. შუმპეტერისა და ჯ. ბერნალის იდეები, ნობელის პრემიის ლაურეატმა სეიმონ კუნეცმა კიდევ უფრო გაამდიდრა ინოვაციების თეორია. მან შემოიტანა ეპოქალური ინოვაციების ცნება, რომ სწორედ მათი მეშვეობით ხდება ერთი ისტორიული ეპოქიდან მეორეზე გადასვლა და რომ ეკონომიკური ზრდის ახალი წყარო გახდა მეცნიერების დაჩქარებული განვითარება [220].

ბ. ტვისი მიუთითებს ინოვაციური საქმიანობის შემოქმედებით ხასიათზე, როდესაც გამოგონება და სამეცნიერო იდეა იძენენ ეკონომიკურ შინაარსს [318]. საინტერესოა აკადემიკოს ა. ანჩიშვილის მოსაზრებები, რომელსაც მიაჩნია, რომ უნდა გამოიყოს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის სამი ეპოქალური გადატრიალება (სამი სამრეწველო რევოლუცია): პირველი – XVIII საუკუნის ბოლოსა და XIX საუკუნის დასასრულის; მეორე XIX საუკუნის უკანასკნელი მესამედისა და XX საუკუნის დასასრულის; მესამე, რომელიც დაიწყო XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან [242].

ინოვაციების არსის გარკვევისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მათ კლასიფიკაციას. XX საუკუნის 30-იან წლებში ა. პიგუს, ჯ. შუმპეტერისა და კ. ვიკსელის მიერ გამოყოფილი იქნა შრომისდამზოგი, კაპიტალდამზოგი და ნეიტრალური ინოვაციები. შემდგომში მათ დაემატა

ტექნოლოგიური, ეკოლოგიური, ეკონომიკური,
ეპოქალური, ბაზური, მიკრო, ფსევდო,
ანტიინოვაციები და სხვ [251].

ინოვაციების თეორიის განვითარებაში
მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ასევე ადამ იაფემ,
ჯ. ლარნერმა, ს. შტერნიმ, ა. გამბარელამ, ა.
არორამ, კ. მაკონელმა, ლ. ბრიუმ, მ. გიარაგანამ, ა.
პაგანომ, მ. ტოდარომ, ბ. კუზიკმა, ი. იაკოვეცმა და
სხვებმა [186; 160; 288; 281 და სხვ].

ინოვაცია არ არის რაღაც დამოუკიდებელი
ქმედება. მის განხორციელებას ემსახურება საბაზო
მექანიზმი და სახელმწიფოს ინოვაციური პოლიტიკა,
ქვეყანაში არსებული მთელი ინოვაციური სისტემა
და შესაბამისი ინფრასტრუქტურა. ინოვაციები
მეცნიერთა, გამომგონებელთა, მეწარმეთა,
ნოვატორთა, სახელმწიფო მოხელეთა დაუდალავი
შრომის შედეგია. თუმცა, მამოძრავებელი ძალა არის
კონკურენცია და ადამიანთა ლტოლვა უკეთესი
მერმისისათვის.

საზოგადოების პროგრესი განუყრელადად დაკავ-
შირებული ინოვაციებთან. ინოვაციები არსებობდა
ნებისმიერი ფორმაციის დროს და მან განაპირობა
არნახული პროგრესი ადამიანთა საქმიანობის ყველა
სფეროსა და ყოფაცხოვრებაში. სწორედ ინოვაცი-
ების მეშვეობით ხორციელდება ტექნოლოგიური
პროგრესი, რომელსაც მივყავართ მწარმოებლურო-
ბის ამაღლებასთან, ადამიანის როლისა და ფუნქ-
ციების შეცვლასთან წარმოების პროცესში, ქვეყნის
საწარმოო შესაძლებლობათა ზრდასთან და ა. შ.

შეიძლება ითქვას, რომ ეკონომიკური განვითარების პროცესი, ეს არის ინოვაციათა განხორციელების პროცესი, როგორც ფიზიკურ კაპიტალში, ასევე წარმოების ორგანიზაციის ფორმებში, ადამიანისეულ კაპიტალში, ტექნოლოგიებში, ინსტიტუციებში, ადამიანთა ცოდნაში, უნარ-ჩვევებში, ტრადიციებში, სამართლებრივ და კულტურულ ნორმებში და ა.შ.

ინოვაციები საბაზო ეკონომიკის პირობებში არის კონკურენციაში გამარჯვების იარაღი. მაგრამ მან თანამედროვე ეტაპზე გაცილებით უფრო მეტი დატვირთვა შეიძინა. იგი არის გლობალური პრობლემების (ეკოლოგიური, სიდარიბის, სასურსათო და სხვ.) გადაჭრის უმთავრესი საშუალება.

ინოვაციებს ადგილი აქვს ნებისმიერი წყობილების დროს, მაგრამ იგი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს გარკვეულ ეტაპზე, როდესაც ინოვაციები ღებულობენ უწყვეტ ხასიათს და ხდებიან განვითარების ყველაზე მნიშვნელოვანი ფაქტორი. ეს პროცესები მსოფლიოში დაიწყო გასული საუკუნის 70-იანი წლებიდან და განვითარების უმაღლეს საფეხურს მიაღწია მსოფლიოს მოწინავე ქვეყნებში. ამიტომად, რომ ამ ქვეყნების ეკონომიკას ინოვაციურ ეკონომიკას უწოდებენ.

ინოვაციური ეკონომიკა ეფუძნება ცოდნას, ინოვაციების ნაკადს, ტექნოლოგიების, ინფორმაციის, ინსტიტუციების, ადამიანისეული კაპიტალის, წარმოების ორგანიზაციის, პროდუქციისა და ა.შ. გამუდმებულ სრულყოფას, მეცნიერთა და ნოვატორთა ინტელექტუალურ შრომას და არა უბრალოდ კაპი-

ტალს. მეცნიერება, გამოგონება, ინოვაცია ასეთ ეკონომიკაში განვითარების ერთიან ორგანულ ფაქტორს წარმოადგენს.

ინოვაცია როგორც ტერმინი, ეკონომიკურ ლიტერატურაში სხვადასხვაგარად განიმარტება, თუმცა ჩვენ მიგვაჩინია, რომ იგი არ საჭიროებს განსხვავებულ ინტერპრეტაციებს. თავისი შინაარსით ინოვაცია არის ადამიანის საქმიანობის სხვადასხვა სფეროში (უმთავრესად წარმოებაში) სიახლის დანერგვის პროცესი, რომელსაც მოჰყვება პროგრესული ცვლილებები. ტექნოლოგიური პროგრესი სწორედ ინოვაციების მეშვეობით ხორციელდება, რომელსაც მივყავართ მწარმოებლურობის ამაღლებასთან, ადამიანის როლისა და ფუნქციების შეცვლასთან წარმოების პროცესში, ქვეყნის საწარმოო შესაძლებლობათა ზრდასთან და ა.შ.

შეიძლება ითქვას, რომ ეკონომიკური განვითარების პროცესი, ეს არის ინოვაციათა განხორციელების პროცესი, როგორც ფიზიკური კაპიტალში, ასევე წარმოების ორგანიზაციის ფორმებში, ადამიანისეულ კაპიტალში, ტექნოლოგიებში, ინსტიტუციებში, ადამიანთა ცოდნაში, უნარ-ჩვევებში, ტრადიციებში, სამართლებრივ და კულტურულ ნორმებში და ა.შ.

ტექნოლოგია	და	ტექნოლოგიზარი	ცოდნა.
ტექნოლოგია	და	ტექნოლოგიზარი	ცოდნა.

ტექნოლოგია არის ის წესი და საშუალება, რომლის მეშვეობითაც ხდება ამოსავალი მასალების გარდაქმნა საჭირო საქონლად ან მომსახურებად. უფრო ზუსტად, ტექნოლოგია, ეს არის შერწყმა კვალიფიც-

იური ჩვევების, მოწყობილობების, ინფრასტრუქტურის, ინსტრუმენტებისა და შესაბამისი ტექნიკური ცოდნის, რათა განხორციელდეს სასურველი გარდაქმნები მასალებში, ინფორმაციებსა ან ადამიანებში [294]. მისი კომპონენტებია მანქანები, მოწყობილობები და ნედლეული, მაგრამ მთავარია ის წესი, რომლის მეშვეობითაც ხორციელდება ეს გარდაქმნები.

ტექნოლოგიური ცოდნა ნიშნავს საქონლისა და მომსახურების საწარმოებლად საუკეთესო ტექნოლოგიების შერჩევას. იგი იმაზე მეტყველებს, თუ როგორ ერკვევიან ადამიანები მსოფლიო ტექნოლოგიურ მიღწევებში.

ტექნოლოგიური პროგრესი ხორციელდება ინოვაციების მეშვეობით. ასეთი დიდი ინოვაციები კაცობრიობის ისტორიაში იყო სამრეწველო რევოლუცია, სტანდარტიზაცია, მექანიზაცია, კონვეირული ხაზები. მათი მეშვეობით შესაძლებელი გახდა უწყვეტი, მოქნილი საწარმოო ტექნოლოგიის სრულყოფა, რასაც მივყავართ მწარმოებლურობის ამაღლებამდე, წარმოების პროცესში ადამიანის როლისა და ფუნქციების შეცვლამდე, ქვეყნის საწარმოო შესაძლებლობათა ზრდამდე. პროცესების განხორციელება აეტომატური მოწყობილობების გამოყენების საფუძველზე, თავის მხრივ, ეფუძნება წარმოების ელექტრონიზაციას, კომპიუტერიზაციასა და რობოტიზაციას. თანამედროვე პირობებში დიდ მნიშვნელობას იძენს ეკოლოგიური უნარჩენო ტექნოლოგიების შექმნა, რომელსაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მსოფლიოს მდგრადი ეკონომიკური განვითა-

რების საქმეში.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა თანამედროვე ეტაპზე ენიჭება **მაღალ ტექნოლოგიებს** (*hi-tech*). მნიშვნელოვანებს ცვლილებებს იწვევს მათი გამოყენება ეკონომიკაში, ცვლის რა მისი განვითარების ტენდენციებს როგორც ლოკალური, ისე გლობალური მასშტაბით. იგი მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს ეროვნული ეკონომიკის ადგილს მსოფლიო ეკონომიკაში, ზრდის რა ქვეყნის კონკურენტუნარიანობასა და კეთილდღეობის დონეს.

მათ საფუძველზე წარმოების ორგანიზაციის სრულყოფის, საქონლისა და მომსახურების ახალ სახეობათა შექმნის შედეგად, მცირდება ტრანსაქციური და ტრანსფორმაციული დანახარჯები, იზრდება რესურსების რაციონალური გამოყენების შესაძლებლობები. იცვლება წარმოების ორგანიზაციის ფორმები და მეთოდები და, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, ადამიანის ადგილი და როლი როგორც წარმოებაში, ისე ყოფა-ცხოვრებაში. იცვლება თვით საზოგადოების ორგანიზაციის არსი, ფორმები და მეთოდები. ამაში არც არაფერია გასაკვირი. თუ გადავავლებთ თვალს კაცობრიობის ისტორიას, საზოგადოების პროგრესი, მისი გადასვლა ახალ თვისებრიობაში ყოველთვის დაკავშირებული იყო ახალი ტექნოლოგიების დანერგვასთან წარმოებასა და ადამიანთა საქმიანობის სხვა სფეროში, რამდენადაც ტექნოლოგიები და იდეოლოგია აუცილებლად უნდა იყოს შესაბამისობაში.

მაღალი ტექნოლოგიები ეკონომიკური განვითარების მთავარი ფაქტორია, ვინაიდან იგი იწვევს ეკონომიკური სისტემის ყველა ელემენტის განვითარებასა და სრულყოფას.

მაღალი ტექნოლოგიები შესაბამის ლიტერატურაში ძირითადად განიმარტება, როგორც სულ უფრო ახალი და პროგრესული ტექნოლოგიები თანამედროვე ეტაპზე.

მიგვაჩია, რომ მაღალი ტექნოლოგიების აღნიშვნული განმარტება დასაზუსტებელია, ვინაიდან ზოგიერთი ტექნოლოგია, შესაძლებელია ახალი და პროგრესული იყოს, მაგრამ არ თამაშობდეს მნიშვნელოვან როლს ქვეყნის (მით უმეტეს მსოფლიო, მასშტაბით), უპირველეს ყოვლისა, მისი ეკონომიკის განვითარებაში. მაგალითად, დაუუშვათ, აღმოჩენილი იქნა პურის წარმოების ახალი, უფრო პროგრესული ტექნოლოგია ან შეიქმნა ახალი სახეობის ტანსაცმელი. რასაკვირველია, ორივე შემთხვევაში საქმე გვექნება ახალ და პროგრესულ ტექნოლოგიებთან, მაგრამ არა მაღალ ტექნოლოგიებთან, რადგანაც ისინი ვერ შეიტანენ რაიმე შესამჩნევ წვლილს საზოგადოების განვითარებაში. ამდენად, უმაღლესი ტექნოლოგიები, ჩვენი აზრით, შესაძლებელია განიმარტოს შემდეგნაირად:

მაღალი ტექნოლოგიები წარმოადგენს სულ უფრო ახალ და პროგრესულ ტექნოლოგიებს, რომელთა გამოყენება მიმდინარე ეტაპზე აჩქარებს საზოგადოების, უპირველეს ყოვლისა, ეკონომიკური განვითარების პროცესს.

მაღალი ტექნოლოგიები, ბუნებრივია, გარკვეული დროის შემდეგ (და ეს დრო თანდათან მცირდება) კარგავენ თავიანთ მნიშვნელობას და ადგილს უთმობენ ახალ მაღალ ტექნოლოგიებს.

თანამედროვე ეტაპზე უმაღლესი ტექნოლოგიების დარგებიდან გამოირჩევა ელექტრონიკა, განსაკუთრებით კი მისი ქვედარგი – მიკროელექტრონიკა. სწორედ ელექტრონიკის განვითარებამ გახადა შესაძლებელი, შექმნილიყო გამოთვლითი ტექნიკა, საინფორმაციო-გამზომი სისტემები, ინტეგრალური სქემები, ციფრული ინტეგრალური მიკროსქემები, მიკროპროცესორები, რეზისტორები, კონდენსატორები, დიოდები, ტრანზისტორები, რადიო, ტელევიზორი, რობოტები, კომპიუტერი და ა.შ., რომელთა გამოყენების გარეშე თანამედროვე ეტაპზე ვერ იარსებებდა ეკონომიკის ვერც ერთი დარგი და ადამიანთა საქმიანობის ვერც ერთი სფერო, რის გარეშეც წარმოუდგუნელი იქნებოდა ინფორმაციის მოპოვების, გადამუშავების, გადაცემისა და გამოყენების თანამედროვე დონე.

მაღალ ტექნოლოგიებს მიეკუთვნება ასევე **ჟლოვნური ინტელექტი**, ანუ ისეთი მანქანების შექმნა, რომელსაც გააჩნია ცოცხალი ორგანიზმის (მათ შორის ადამიანის) ნიშნები (მსჯელობა, აღქმა, მოძრაობა და ა. შ.). დღეისათვის საუბარი შეიძლება იყოს არა მხოლოდ ხელოვნურ ინტელექტზე, არამედ “მოაზროვნე” მანქანებზე, რომელთაც აქვთ ადამიანის ტვინის მსგავსად “მოაზროვნე” მოწყობილობები. საუბარია ხელოვნურ გონზე. თუმცა, მიუხე-

დავად იმისა, რომ მოაზროვნე მანქანა ან მანქანათა ჯგუფი მიუახლოვდება და ბევრ შემთხვევაში გადა-აჭარბებს კიდევაც ადამიანის გონის, რა გონებრივი შესაძლებლობების მანქანაც (ან მანქანათა სისტემა) არ უნდა შეიქმნას, იგი ადამიანის ხელში მაინც ისე-თივე იარაღი იქნება, როგორიც, დავუშვათ, საჭრისი ან ნებისმიერი სხვა იარაღი.

მაღალი ტექნოლოგიების დარგად ითვლება აგ-რეთვე ბიოტექნოლოგია (რომელიც თავისთავად ეფუძნება გენეტიკას, მიკრობიოლოგიას, მოლებულურ და უჯრედულ ბიოლოგიას, ბიოქიმიას, ემბრიოლოგიას და ა. შ.), კომპიუტერული პროგრამული უზრუნველყოფა, ნანოტექნოლოგიები, რობოტოტექნიკა, ტელეკომუნიკაციები, საავიაციო-კოსმოსური ტექნოლოგიები, ფოტონიკა, ატომური ფიზიკა.

მაღალი ტექნოლოგიების შექმნისა და გამოყენების მიხედვით, ბუნებრივია, ქვეყნები მნიშვნელოვად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ამ მხრივ მოწინავე პოზიციები განვითარებულ ქვეყნებს უჭირავთ, განსაკუთრებით გამოირჩევა ევროპა^{*}.

ეკონომიკაში ახალი სტრუქტურის ჩამოყალიბებას განაპირობებს ინფორმაციული და ტელეკომუნიკაციური ტექნოლოგიები. მათთან დაკავშირებით ეკონომიკურ ლიტერატურაში ფართოდ გამოიყენება ცნებები: „ინფორმაციული ეკონომიკა“ (information economy) და „ქსელური ეკონომიკა“ (network economy). ინფორმაციული საზოგადოების ჩამოყალიბების კონ-

* <http://www.globalinnovationindex.org/gii/>

ცეფციის შექმნა განაპირობა კომპლექსური ავტომატიზაციისა და კომპიუტერიზაციის განვითარებამ, ინფორმაციის ინდუსტრიის, კომუნიკაციური გამოთვლითი ქსელების, მონაცემთა ეროვნული და საერთაშორისო ბაზების შექმნამ. განსაკუთრებული ყურადღება ამ პრობლემატიკას მიექცა XX საუკუნის 70-იანი წლებიდან და ბელის [164;], ე. მასუდას [195] და სხვათა შრომებში.

ქსელის ცნება პირველად საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სფეროში, სოციოლოგიაში იქნა გამოყენებული მეოცე საუკუნის ბოლოს ერკოვიცას, ს. ვასერმანის, ბ. ბელმანის, დ. ნოუკის, პ. მარსდენის, ლ. ფრიმანის და სხვათა ნაშრომებში.

ევროპის კომისიის მიერ მომზადებულ მოხსენებაში 1997 წელს ქსელური ეკონომიკა განიმარტება როგორც გარემო, რომელშიც ეკონომიკური სისტემის ნებისმიერ წერტილში მყოფ ნებისმიერ კომპანიას და ინდივიდს, ინტერნეტ-ტექნოლოგიების მეშვეობით შეუძლიათ იოლად და მინიმალური დანახარჯებით კონტაქტი დაამყარონ სხვა კომპანიასთან ან ინდივიდთან, ერთობლივი სამუშაოს განხორციელებასთან, ვაჭრობასთან, იდეებისა და "know-how"-ს გაცვლასთან დაკავშირებით ან უბრალოდ პირადი სიამოვნებისათვის*. იგი ხორციელდება ელექტრონული ქსელების მეშვეობით. ქსელური ეკონომიკის საფუძველია ქსელური ორგანიზაციები. ქსელური საქონელი ჩვეულებრივი საქონლისაგან განსხვავდება

*www.iis.ru/glossariy/indeqxhtml.

იმით, რომ ქსელში ჩართულ მონაწილეთა რაოდენობის ზრდა იწვევს ამ საქონლისაგან მიღებული სარგებელის ზრდას. მაგალითად, თუ სატელეფონო ქსელში ჩაერთვება მხოლოდ ერთი მომხმარებელი, მისთვის ტელეფონის გამოყენებისგან მიღებული სარგებელი ნულის ტოლია. ტელეფონისგან მირებული სარგებელი იზრდება ქსელში მეტი და მეტი აბონენტის ჩართვით. ასევე, ნიშანდობლივია ის, რომ რაც უფრო მეტია ქსელში ტელეფონების რაოდენობა, მით უფრო იაფია ტელეფონის დადგმის დორებულება. ამას გვიჩვენებს ინტერნეტის მაგალითიც.

ქსელური ეკონომიკის არსი მდგომარეობს იმაში, რომ ტრადიციული ეკონომიკის სტრუქტურები უნდა გარდაიქმნას ქსელურ სტრუქტურებად ინფორმაციულ-ტელეკომუნიკაციური გარემოს განვითარების გზით. ქსელური ორგანიზაცია სოციალურ-ეკონომიკური პროცესების განვითარების ბუნებრივი მოთხოვნაა. მართვის პროცესების განხორციელებას ხელს უშლის შეზღუდული ინფორმაციული უზრუნველყოფა შესაბამისი ინფრასტრუქტურის განუვითარებლობის გამო. ეს ხშირად იწვევს ეკონომიკის სუბიექტებს შორის ურთიერთკავშირის კოორდინაციის დარღვევას, რაც კრიზისების საფუძველი ხდება.

მართვის ქსელური მეთოდი არსებითად განსხვავდება ამჟამად არსებული იერარქიული და საბაზრო მეთოდებისაგან. ეს განსხვავება მირითადად მდგომარეობს შემდეგში [151; 190; 195]:

- კომუნიკაციის ახალი ელექტრონული საშუალებების დანერგვა საშუალებას მოგვცემს ეკონომი-

კურ აგენტთა შორის დამყარდეს მრავალფეროვანი და მრავალდონიანი კავშირები;

- ქსელურ ეკონომიკაში მონაწილეობის ფასეულობა იზრდება მათში მონაწილეობა რიცხოვნობის ზრდის დროს, რაც იწვევს მასში ახალი და ახალი წევრების ჩაბმას;

- ქსელური ეკონომიკისათვის დამახასიათებელია მცირე მუდმივი დანახარჯები და არაარსებითი ზღვრული დანახარჯები;

- ქსელურ ეკონომიკაში წარმოებული პროდუქციისაგან მიღებული სარგებელი იზრდება, ხოლო ფასი კი მცირდება მასში მონაწილე პირთა ზრდასთან ერთად;

- ქსელურ ეკონომიკას ახასიათებს სწრაფი სახეცვლილების უნარი;

- ქსელურ ეკონომიკაში მონაწილეებისათვის სასარგებლოა საერთო ინტერესების დაცვა;

- ქსელურ ეკონომიკას ახასიათებს თვითორგანიზაციისა და თვითგანახლების დიდი უნარი.

ორგანიზაციის ქსელური მეთოდები სათავეს შორეული წარსულიდან იღებს. დღეისათვის სიახლეს წარმოადგენს არა თვით ქსელური მეთოდი, არამედ მისი გამოყენების შესაძლებლობათა ზრდა თანამედროვე ინფორმაციული და ტელესაკომუნიკაციო (მაღალი) ტექნოლოგიათა გამოყენებით.

მაღალ ტექნოლოგიებთან დაკავშირებით საბოლოოდ უნდა აღინიშნოს, რომ დღეისთვის განვითარებულ ქვეყნებში, ჩვენი აზრით, “ინფორმაციზაციის ეპოქა” დამთავრდა და დაიწყო “მოაზროვნე ტექნო-

სფეროს ეპოქა” (Era Thinking Technosphere)”. ტექნოსფერო, როგორც ცნობილია, წარმოადგენს ტერმინს თანამედროვე ცივილიზაციის აღსაწერად, რომელიც ხასიათდება ტექნოლოგიისა და მეცნიერული მეთოდების ფართო გამოყენებით სინამდვილის გარდასაქმნელად და რომელიც ახლა წარმოადგენს საზოგადოების განვითარების მთავარ ფაქტორს. იგი შექმნილია ადამიანების მიერ. თანამედროვე ეტაპზე ტექნოსფეროში მთავარ როლს ასრულებს ინფორმაციულ-ტელეკომუნიკაციური ტექნოლოგიები, “მოაზროვნე ტექნოსფეროს” დროს მათთან ერთად მთავარი როლი დაეკისრება მოაზროვნე ტექნოლოგიებს. მოაზროვნე ტექნოსფერო ისარგებლებს გაცილებით დიდი შესაძლებლობებით, ვიდრე ცალკეული ინტელექტუალური თუ მოაზროვნე მანქანა, ვინაიდან იგი იქნება ასეთი მანქანების მოწესრიგებული ერთიანობა საერთო ხელოვნური გონის გარშემო [169]. ასეთ პირობებში მნიშვნელოვნად შეიცვლება ადამიანთა მდგომარეობა, ყოველდღიურ ცხოვრებაში მათ უკვე საქმე ექნებათ მოაზროვნე ხელოვნურ ინტელექტუალურ მანქანებთან, რომელთაც შეეძლებათ საუბარი გარკვეულ თემებზე და გადაწყვეტილებების მიღება სიტუაციიდან გამომდინარე.

ძირეულად შეიცვლება წარმოების ორგანიზაციისა და სახელმწიფო მართვის ფორმები და ა. შ. შეიძლება ითქვას, რომ ჩამოყალიბდება სრულიად ახალი საზოგადოება სრულიად ახალი ეკონომიკური სისტემით. ამ საზოგადოების ზოგიერთი ნიშანი შეიძლება შემდეგნაირად ჩამოყალიბდეს:

ადამიანისეული პაპიტალი. პირველად ტერმინი “ადამიანისეული კაპიტალი” გამოიყენა ნობელის პრემიის ლაურეატმა ოქოდორ შულცმა [215] და შემდეგ განავითარა მისმა მიმდევარმა გერი ბეკერმა [163]. ამ პრობლემის დამუშავებაში მნიშვნელოვანი წელილი მიუძღვით ასევე, ე. დენისონს [262], ს. ფიშერს [323], ჯ. კენდრიკს [270] და სხვა.

ადამიანისეული კაპიტალი არის ის ცოდნა და უნარი, რომელსაც ადამიანი იძენს განათლებისა და პრაქტიკული გამოცდილების გზით და იყენებს წარმოების პროცესში. ახალი ეკონომიკა მოითხოვს ადამიანისეული კაპიტალის უკიდურესად მაღალ ხარისხს, რომელიც ორიენტირებული უნდა იქნეს უახლეს ტექნიკასა და ტექნოლოგიაზე, ინფორმაციულ-კომპიუტერული სისტემის ფართოდ გამოყენებაზე, მოქნილ წარმოებაზე, ინოვაციების სისტემის დანერგვაზე. ადამიანისეული კაპიტალის ყველაზე მნიშვნელოვანი კომპონენტია განათლება. მას დიდი მნიშვნელობა აქვს ეკონომიკური განვითარებისათვის, რადგანაც იწვევს დადებით გარეგან ეფექტს. განათლებულ ადამიანს მეტი შესაძლებლობები აქვს ისეთი ახალი იდეების შესამუშავებლად, რომელიც მიმართული იქნება როგორც ტექნოლოგიის სრულყოფის, ასევე მართვისა და ორგანიზაციის ახალი მეთოდების შემუშავებისაკენ. ამიტომაა, რომ ქვეყნისათვის მეტად არასასურველია ეგრეთ წოდებული “ტვინების გადინება” – მაღალკვალიფიციური სამუშაო ძალის გასვლა ქვეყნიდან ცხოვრების უკეთესი პირობების საძებნელად.

ინვესტიციები ადამიანისეულ კაპიტალზე შეიძლება განვიხილოთ როგორც დანახარჯები, გაწეული: აღზრდაზე, განთლებაზე, თვითგანათლებაზე, ჯანმრთელობის დაცვაზე, გამოცდილების ამაღლებაზე, მეცნიერების განვითარებაზე, მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლებასა და ინტელექტუალურ საქმიანობაზე, მეწარმეობრივი უნარის ზრდასა და ბიზნესკლიმატის გაუჯობესებაზე, შრომის ინფორმაციულ უზრუნველყოფაში, მოქალაქეთა და ბიზნესის უსაფრთხოებაზე, ეკონომიკურ თავისუფლებაზე, კულტურაზე, ხელოვნებაზე და სხვა.

ჩვენი აზრით, შეიძლება გამოვყოთ ადამიანისეული კაპიტალის შემდეგი ძირითადი ელემენტი [202]:
1. ფიზიკური და სულიერი სიჯანსაღე. 2. გონებრივი და ფიზიკური უნარი. 3. ჩვევები (პროფესიული და ინსტიტუციური). 4. გამოცდილება (პროფესიული და ცხოვრებისეული); 5. ცოდნა (პროფესიული და ზოგადი). 6. მოტივაცია და სხვა.

ფიზიკური და სულიერი სიჯანსაღე დამოკიდებულია ქვეყანაში ჯანდაცვის განვითარების დონეზე, საზოგადოებაში არსებულ მორალურ-ფსიქოლოგიურ კლიმატზე, ადამიანის მატერიალურ შესაძლებლობებზე, თავისუფალი დროის სიდიდეზე და სხვა.

გონებრივი და ფიზიკური უნარი ადამიანის პიროვნეული თავისებურებებით განისაზღვრება. არ მოიძებნება ისეთი ორი ადამიანი, რომლებიც ზუსტად ერთი და იმავე გონებრივ და ფიზიკურ უნარს ფლობდეს.

პროფესიული ჩვევები, ბუნებრივია, სამსახურის

დროს სამუშაოს შესრულების შედეგად მიიღწევა, ხოლო ინსტიტუციური კი – ქვეყნის ინსტიტუციური (ფორმალური და არაფორმალური) მოწყობის დონით.

პროფესიული გამოცდილებაც ასევე სამსახურის დროს სამუშაოს შესრულების შედეგად მიიღწევა, ხოლო ცხოვრებისეული – მთელი ცხოვრების მანძილზე დაგროვებული პრაქტიკით. ცხოვრებისეული გამოცდილება არცთუ მცირე როლს თამაშობს ადამიანის სამსახურეობრივი მოვალეობის შესრულებაში, მის წინსვლაში.

ცოდნა სწავლის პროცესში მიიღება, რომლის განმტკიცებაც ხდება მისი პრაქტიკული რეალიზეციის დროს.

მოტივაცია ნიშნავს, თუ რამდენად კეთილსინდისიერად ასრულებს ადამიანი მასზე დაკისრებულ მოვალეობას. იგი დამოკიდებულია როგორც პიროვნულ თვისებებზე, ისე წარმოების ორგანიზაციის დონესა და მორალურ და მატერიალურ სტიმულირებაზე.

საგულისხმოა, რომ, სხვა ფაქტორებთან ერთად, ადამიანისეული კაპიტალის ფორმირებისა და სრულყოფისათვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს მის დასაქმებას.

ადამიანისეული კაპიტალის ყველა ელემენტი ერთმანეთთან მჭიდრო ურთიერთკავშირშია. მაგალითად, თუ ადამიანი ფიზიკურად და სულიერად ჯანსაღი არ არის, მაშინ საუბარიც კი ზედმეტია სხვა ელემენტების რეალიზაციაზე. მიუხედავად ამისა, სხვადასხვა ეკონომიკურ სისტემაში ადამიანური კპაიტალის ელემენტებს განსხვავებული მნიშვნელობა

აქვს. მაგალითად, მონათმფლობელური და ფეოდალური ეკონომიკური წყობილების დროს გადამწყვვატი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ფიზიკურ უნარს და სიჯანსაღეს, ტრადიციული ეკონომიკის დროს – ამ საზოგადოებაში არსებულ ადაოებს, წესებს, რელიგიურ შეხედულებებს და აქედან გამომდინარე ჩვევებს. კაპიტალისტური წყობილების პირობებში თანდათან იზრდება ცოდნის როლი და პოსტინდუსტრიულ საზოგადოებაში მას უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება. თუ კაპიტალიზმამდელ ეკონომიკურ სისტემაში ძირითადი ეკონომიკური კატეგორია იყო მიწა, კაპიტალიზმის დროს კი – კაპიტალი, ახალი (პოსტინდუსტრიული) ეკონომიკის პირობებში ძირითადი ეკონომიკური კატეგორიაა ცოდნა. სწორედ ამიტომაა, რომ განვითარებულ ქაუნქებში ადამიანისეულ კაპიტალს უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება. იგი წარმოადგენს თანამედროვე საზოგადოების განვითარების მთავარ ფაქტორს.

ადამიანისეული კაპიტალის ფორმირებისა და სრულყოფისათვის და ასევე მისი ეფექტიანი გამოყენებისათვის აუცილებელია ქვეყანაში შესაბამისი სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის არსებობა. ეს შეეხება როგორც განათლებისა და ჯანდაცვის სისტემას, ისე მეცნიერების განვითარების დონეს, დასაქმებას, მორალურ-ფსიქოლოგიურ კლიმატს, წარმოების ორგანიზაციის ფორმებსა და მეთოდებს და ა.შ.

ადამიანისეული კაპიტალის მნიშვნელობის შეფასების დროს აუცილებელია გავითვალისწინოთ, თუ განვითარების რა საფეხურზე იმყოფება ქვეყანა.

მაგალითად, შეუძლებელია ადამიანისეული კაპიტალის ფორმირებისა და გამოყენების პირობები განვითარებულ და ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებში ტოლფასად ჩავთვალოთ.

განვითარებულ ქვეყნებში საწარმოო ძალთა განვითარების დონე ისეთ საფეხურზე იმყოფება, როდესაც უმთავრესი საზრუნავი ხდება ამ საწარმო ძალთა მომსახურება, რაც შესაბამის მაღალკვალი-ფიციურ და მრავალმხრივ ცოდნას მოითხოვს, ანუ იგი მოითხოვს ადამიანისეული კაპიტალის უკიდურესად მაღალ ხარისხს, რომელიც ორიენტირებული უნდა იყოს უახლეს ტექნიკასა და ტექნოლოგიაზე, ინფორმაციულ-კომპიუტერიული სისტემის ფართოდ გამოყენებაზე, მოქნილ წარმოებაზე, ინოვაციური სისტემის დანერგვაზე და ა.შ. ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებში კი, საუბარია ეკონომიკური კრიზისის დაძლევაზე, ეკონომიკის პროგრესული სტრუქტურის ფორმირებაზე, საბაზო ეკონომიკის დამკვიდრებაზე და ა.შ. მაშასადამე, აქ, უპირველეს ყოვლისა, მისადწევია საწარმო ძალთა განვითარების ისეთი დონე, რომელიც ადამიანებისაგან უპირატესად არა ფიზიკურ, არამედ ინტელექტუალურ შრომას საჭიროებს. სანამ ეს დონე არ იქნება მიღწეული, მანამ ფიზიკური კაპიტალის მნიშვნელობა დიდი იქნება, თუმცა ეს იმას არ ნიშნავს, რომ დღევანდელ პირობებშიც აქ ცოდნას უდიდესი მნიშვნელობა არა აქვს. სწორედ ადამიანის შრომის ფასეულობა წარმოადგენს უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს ეკონომიკის გარდაქმნისა და ეკონომიკური და იურიდიული

ინსტიტუტების მოდერნიზაციის პროცესში. მაგრამ არ შეიძლება ადამიანისეული კაპიტალის ფორმირებისა და სრულყოფის პროცესი მოვწყვიტოთ ეკონომიკას, მის საწარმოო ძალთა განვითარების პროცესს. წინააღმდეგ შემთხვევაში მივიღებთ ისეთ შედეგს, როცა გვეყოლება ფორმალურად განათლებული ადამიანების დიდი არმია, რომელთაც არ შეეძლებათ თავიანთი ცოდნის პრაქტიკული რეალიზაცია.

ეროვნული ადამიანისეული კაპიტალი არის ეროვნული სიმდიდრის შემადგენელი ნაწილი. იგი წარმოადგენს განვითარებადი ქვეყნების ეროვნული სიმდიდრის თითქმის ნახევარს და განვითარებული ქვეყნების 70-80%-ს [289]. იგი იმატებს ქვეყნის ადამიანისეული კაპიტალის ხარისხის მატების ან მაღალკვალიფიციური კადრების გარედან შემოდინების დროს და იკლებს როდესაც აღგილი აქვს ქვეყნის ადამიანისეული კაპიტალის ხარისხის კლებას, ქვეყნიდან მაღალკვალიფიციური კადრების გადინებას ან დაბალკვალიფიციური კადრების შემოდინებას.

ადამიანისეული კაპიტალი აღიქმება როგორც დადებითი მოცემულობა, მაგრამ იგი შეიძლება იყოს უარყოფითიც. უარყოფითი ადამიანისეული კაპიტალი, ეს არის ადამიანისეული კაპიტალი, რომელიც შეესაბამება იმ დანახარჯებს, რომელიც მის შექმნაზე იქნა გაწეული. იგი კიდევ მოითხოვს დამატებით დანახარჯებს, რათა გახდეს დადებითი. ასეთი კაპიტალი განსაკუთრებით დამახასიათებელია ზოგიერთი პოსტკომუნისტური ქვეყნისათვის, სადაც გარდაქმნების არასწორად წარმართვამ წარმოშვა კრი-

მინალური ელემენტები, დაბალი კვალიფიკაციის (მასში ჩადებულ დანახარჯებთან შედარებით) მუშახელი, კორუფციონერები, ნარკომანები, ლოთები, უსაქმურები და სხვ.

ამიტომ ადამიანისეული კაპიტალი არ უნდა განვიხილოთ ეკონომიკისაგან, ტექნიკური პროგრესისაგან მოწყვეტით. ადამიანისეულ კაპიტალში განხორციელებული ინვესტიციები უნდა შეესაბამებოდეს ეკონომიკის განვითარების ინტერესებს.

განათლება. მეცნიერება-გამოგონება-ინოვაციის ჯაჭვში განათლების პროცესს უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება, ვინაიდან თითოეულ ამ რგოლს მაღალ-განვითარებული მუშაკები (მეცნიერები, გამომგონებლები, მეწარმეები) ესაჭიროება. განათლება ეკონომიკაზე გავლენას ახდენს, როგორც მეცნიერების განვითარების წინაპირობა და სამუშაო ძალის მწარმოებლურობის ამაღლების უმთავრესი საშუალება. მაგრამ, მისი გავლენა ეკონომიკაზე ამით არ ამოიწურება. განათლება ასევე ზემოქმედებს მომხმარებელზეც, ზრდის რა მათ გემოვნებასა და მოთხოვნილებებს, რაც, თავის მხრივ, სრულყოფს და აფარ-თოებს ბაზარს.

განათლება, როგორც ეკონომიკური კატეგორია, არის მომსახურების დარგი, სადაც ხდება ადამიანისეული კაპიტალის სრულყოფა. განათლებაზე გაწეული ხარჯები განიხილება როგორც ამ კაპიტალის შექმნაზე გაწეული ინვესტიციები. განათლება ასევე შეიძლება დავახასიათოთ როგორც პროცესი, რომლის დროსაც პიროვნება, უპირველეს ყოვ-

ლისა, იძენს ცოდნას და მასთან ერთად სრულყოფს თავის ადამიანისეულ მახასიათებლებს (უნარ-ჩვევა-ბი, კულტურა, ეთიკა, ესთეტიკა, მსოფლიშედველობა, სულიერება და ა.შ.)

განათლება შესაძლებელია აგრეთვე ჩაითვა-ლოს როგორც განსაკუთრებული სახის პროდუქტი, რომელიც იწარმოება განათლების პროცესში რო-გორც მასწავლებლების, ისე მოსწავლეთა (სტუდენ-ტების) მიერ და მოიხმარება მოსწავლეთა მიერ თა-ვიანთი ადამიანისეული კაპიტალის სრულყოფისათ-ვის.

საგანმანათლებლო დაწესებულება გამოდის როგორც განსაკუთრებული სახის საწარმო, სადაც შრომობს როგორც მწარმოებელი (მასწავლებელი), ისე მომხმარებელი (მოსწავლე), ქვეყნის ადამიანი-სეული კაპიტალის გადიდების მიზნით. დანახარჯებს ამ კაპიტალის შესაქმნელად იღებს ან თვით მომხ-მარებელი, ან საზოგადოება. განათლების მიღება არასდროს არის უფასო.

ძირითად მოთხოვნას განათლების დარგს ეკო-ნომიკა უყენებს. ამდენად, იგი ეკონომიკის განვი-თარების საჭიროებებს უნდა ჰასუხობდეს. ეკონო-მიკური განვითარებისათვის განათლებას ყოველთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და ის ვითარდებოდა ეკონომიკის სრულყოფასთან ერთად. თუ საუკუნეებ-ის განმავლობაში (ტრადიციული ეკონომიკის პირობ-ებში) კვალიფიციური სამუშაო ძალის მომზადება არ ხდებოდა საზოგადოებრივად ორგანიზებული გზით, თანამედროვე პირობებში, ეკონომიკის მაღალი ტექ-

ნიკურ-ორგანიზაციული დონის მოთხოვნებიდან გამომდინარე, საკმაოდ რთული განათლების სისტემა ჩამოყალიბდა. ამასთან, უადრესად დიდი მნიშვნელობის გამო, მისი განვითარების მხოლოდ საბაზრო ძალებისადმი მინდობა დაუშვებელია. აუცილებელია საგანმანათლებლო სისტემის სახელმწიფო ორგანიზაცია, ბუნებრივია, საბაზრო ურთიერთობათა გამოყენებით.

განათლების საკითხებისადმი ზერელე მიღებობამ შესაძლებელია გაგვაკეთებინოს მცდარი დასკვნა, რომ თითქოს ეკონომიკის განვითარების ძირითადი ფაქტორი განათლების რაოდენობრივი ზრდაა, რაც უფრო მეტი იქნება უმაღლესდამთავრებულთა რიცხვი, მით უფრო დაჩქარდება ეკონომიკური განვითარების პროცესი. თავის დროზე, განვითარებული ქვეყნების უმრავლესობამ მიიღო გადაწყვეტილება მთელი მოსახლეობის განათლების დონის ამაღლების შესახებ. ამ პროგრამაზე მიღიარდობით დოლარი დაიხსარჯა, მაგრამ ათეული წლების გასვლის შემდეგ აღმოჩნდა, რომ მას შესაბამისი შედეგი არ მოჰყოლია. აზიის, აფრიკის, ლათინური ამერიკის ბევრ ქვეყანაში მდგომარეობა მნიშვნელოვნად არ შეცვლილა.

განათლების ეკონომიკის ამოცანა არის სწორედ იმის განსაზღვრა, თუ რა რაოდენობის სახსრები უნდა გამოყოს ქვეყანამ განათლებისათვის და რამდენად ეფექტიანად ისარჯება იგი შესაბამისი მაღალკვალიფიციური კადრების მოსამზადებლად.

განათლების ეფექტიანობის შეფასების არა ერთი თეორია არსებობს [163, 215, 2163], რომელთა გათვალისწინება, რასაკვირველია, სასარგებლოა, მაგრამ მათი სიზუსტე ძალზე მიახლოებითია, თვით ამოცანის სირთულის გამო. ჩვენ, ამასთან დაკავშირებით, მთლიანად ვემხრობით ა. მარშალის მოსაზრებას, რომ საზოგადოებრივი და კერძო დანახარჯები განათლებაზე არ შეიძლება გაიზომოს მისგან პირდაპირ მიღებული ნაყოფის მიხედვით. იგი არის ხანგრძლივმოქმედი საინვესტიციო რესურსი, რომელიც შესაძლებლობას აძლევს ხალხის მასებს, მიօდოს სარგებელი. ერთი ინდუსტრიული გენიის ეკონომიკური დირებულება საკმარისია იმისათვის, რომ დაიფაროს განათლებაზე მთელი ქალაქის ხარჯები. უმაღლეს განათლებაზე წლების განმავლობაში გაწეული დანახარჯები კარგად იქნება ანაზღაურებული მაშინ, როდესაც გამოვლინდება კიდევ ერთი ნიუტონი ან დარვინი, ან შექსპირი [290].

განათლების ეფექტიანობის შეფასების ყველაზე დიდი კრიტერიუმი უნდა იყოს ცოდნა – განათლებამიღებულ პიროვნებას სამუშაოს შოვნაში ხელს არ უნდა უშლიდეს შესაბამისი ცოდნის უქონლობა. ადამიანისეული კაპიტალის შეფასების ერთ-ერთი უმთავრესი კრიტერიუმი კი უნდა იყოს შრომის ანაზღაურება. უფრო მაღალი კვალიფიკაციის მქონე მუშაქს მეტი შემოსავალი უნდა ჰქონდეს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ირლვევა განათლების ეკონომიკური არსი. რიგ შემთხვევაში ჩნდება მიღრეკილება დიპლომებზე გამოდევნებისა და არა რეალური ცოდნის

მიღებისა. ასეთი მდგომარეობა დამახასიათებელია არასრულყოფილი საბაზრო მექანიზმის არსებობის პირობებში და იგი აღმოიფხვრება საბაზრო ურთიერთობათა სრულყოფის შესაბამისად.

როგორც ყველა სახეობის ინვესტიცია, ისე ინვესტიცია ადამიანისეულ კაპიტალშიც დაკავშირებულია რისკთან, რასაც განაპირობებს ინოვაციები ეკონომიკაში და რომლის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანები ფაქტორი თვით განათლებაა. ამდენად, განათლების სისტემის უმნიშვნელოვანები მოთხოვნაა მაქსიმალურად შეუსაბამოს სპეციალობები და პროგრამები ეკონომიკის არსებულ და პერსპექტიულ მოთხოვნებს. ეს კი დაკავშირებული არის მიმდინარე და სტრატეგიული დაგეგმვის კარგ ორგანიზაციასთან. მაშასადამე, თანამედროვე განათლების პროცესი მეტად დინამიურია ეკონომიკაში მიმდინარე ცვლილებების შესაბამისად.

ამდენად, განათლებაზე მოთხოვნის უმთავრესი ფაქტორი უნდა გახდეს უფრო მაღალანაზღაურებადი სამსახურის მიღების სტიმული და არა უმაღლესი განათლების მიღების პრესტიჟულობა.

იმისათვის, რომ გავერკვეთ, თუ როგორი უნდა იყოს განათლების იდეალური სისტემა, აუცილებელია, შესწავლილი იქნეს განათლების ეკონომიკური ბაზისი. ამისათვის კი საჭიროა ეკონომიკური მეცნიერების ისეთი დარგის დაწინაურება, როგორიცაა “განათლების ეკონომიკა”. სწორედ ისაა მოწოდებული, გაარკვიოს განათლებისათვის საზოგადოების რესურსებისა და ფინანსურ შესაძლებლობათა ის ოპტი-

მალური რაოდენობა, რომელიც აუცილებელია განათლებისათვის.

ინსტიტუციები. ინსტიტუციონალიზმს საფუძველი ჩაეყარა XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე. მისი ფუძემდებელია ამერიკელი ეკონომისტი ტ. ვებლენი, ხოლო ყველაზე ცნობილი წარმომადგენლები: დ. კომონსი, უ. მიტჩელი, მ. ვებერი, ვ. ზომბარტი, დ. გელბრეიტი, გ. მიურდალი, რ. კოუზი, ა. ალჩიანი, კ. ეროუ, დ. ბიუკენინი, დ. ნორტი, ტ. სტიგლიცი, ო. იულიამსონი და სხვ.

შეიძლება ერთმანეთისაგან განვასხვაოთ ტრადიციული, ანუ ძველი ინსტიტუციონალიზმი და ახალი, ანუ ნეოინსტიტუციონალიზმი. პირველი აერთიანებს სოციალურ-ფსიქოლოგიურ, სოციალურ-სამართლებრივ, ინსტიტუციურ-სტატისტიკურ და სოციოლოგიურ მიმდინარეობებს. ხოლო ახლის ძირითად პრობლემას წარმოადგენს ადამიანის ქცევის მოტივაცია, მის მიერ გადაწყვეტილებების მიღების პროცესი, პირობები და წანამძღვრები.

ინსტიტუციონალიზმის მიხედვით, ეკონომიკურ პროცესებზე გავლენას ახდენს არა მხოლოდ წმინდა ეკონომიკური, არამედ სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური, სამართლებრივი და ფსიქოლოგიური ფაქტორები, ასევე ტრადიციები, ადათები, ჩვევები, რელიგია, ეთნიკური და ესთეტიკური ნორმები, მეცნიერება და ა.შ.

ინსტიტუციების გავლენა ეკონომიკურ განვითარებაზე ძლიერ დიდია, ვინაიდან ინსტიტუციები განსაზღვრავენ ბიზნესის “თამაშის წესებს”, საბაზ-

რო სისტემის მოდელს და ინფრასტრუქტურას, სახელმწიფო რეგულირების ხასიათსა და ხარისხს, კორუფციის, ნეპოტიზმის, ეტატიზმის დონეს და ა.შ.

როგორც ცნობილია, ერთმანეთისაგან განასხვავებენ ფორმალურ და არაფორმალურ ინსტიტუციებს.

შესაძლებელია ფორმალური ინსტიტუცია გადავიდეს არაფორმალურში და პირიქით. ის ფორმალური ინსტიტუცია, რომელიც მიღებულია არაფორმალურისაგან, ადამიანის ბუნებას ყველაზე მეტად შეესაბამება.

ცხადია, მოვლი არაფორმალური ინსტიტუციის ასახვა ფორმალურში შეუძლებელია და არც არის აუცილებელი. მაგრამ, რაც უფრო მეტი არაფორმალური ინსტიტუცია მოხვდება ფორმალურში, მით უფრო ბუნებრივი იქნება იგი და მით უფრო შესაბამისი ეკონომიკური განვითარების ინტერესებთან.

როდესაც ფორმალური ინსტიტუციები არასრულყოფილია, იგი ხელს უწყობს უარყოფითი არაფორმალური ინსტიტუციების წარმოშობას და არსებულის გააქტიურებას, რაც ძლიერ აფერხებს ეკონომიკურ განვითარებას. საერთოდ, აბსოლუტურად სრულყოფილი ფორმალური ინსტიტუციების შექმნა შეუძლებელია, ამიტომ ჩრდილოვანი სექტორი ნებისმიერ ქვეყანაში წარმოიშობა, ცხადია, სხვადასხვა მასშტაბით. როდესაც ერთი ეკონომიკური წევობა მეორეთი იცვლება, მაშინ ინსტიტუციები განიცდიან ნერევას, განსაკუთრებით ფორმალური ინსტიტუციები. ახალი ინსტიტუციების შექმნა კი საკმაოდ რთული

ლი პროცესია. ეს სირთულეები ხშირად გამოწვეულია ახლის უცოდინრობით ან შეგნებულად დაშვებული შეცდომებით. რაც უფრო სწრაფად განხორციელდება პროგრესული ცვლილებები როგორც ფორმალურ, ისე არაფორმალურ ინსტიტუციებში, მით უფრო სწრაფად შეიქმნება შესაბამისი პირობები ეპონომიკური განვითარებისათვის.

პითხები და დაგალებები

1. რაში მდგომარეობს მეზარმეობის არსი. რა განსხვავებაა მეზარმეობასა და გოზნესს შორის, მეზარმეს, გოზნესშენსა და მინეპერს შორის?
2. როგორი 5 ახალი კოგნიციანური შუალების მიხედვით, როგორსაც უნდა ახორციელებდეს საჯარო? რაში მდგომარეობს შუალების მოსახლეები მეზარმეობასა და მეზარმის შესახებ?
3. რა ცვლილებები შეიძლება იქნეს შეტანილი პარონი მეზარმეობის შესახებ?
4. შესაძლებელია თუ არა გუებრივ-რესურსული აოტენციალის გარშევ მიღწეული იქნეს კვეყნის ეკონომიკური განვითარების მაღალი დონე?
5. რაში გამოიხატება გუებრივ-რესურსული აოტენციალის უმთავრესი გაფლენი ეკონომიკურ განვითარებაზე
6. რაში გამოიხატება ვიზიტური პაპოტალის უმთავრესი გაფლენი ეკონომიკურ განვითარებაზე?
7. რა გავლენას ახდენს გაკროეპონერივარ წონასწორობაზე მერჩოლუფატორი? წამოივალეთი ენერგეტიკის ეკონომიკაზე გავლენის მატალიობები
8. რა დამოკიდებულებაა შრომის ენერგოლაჟურნალობასა და შრომის ნაყოფიერებას შორის? შრომის ენერგოლაჟურნალობის ზრდა წინ უსწოვს თუ ჩამორჩება შრომის ნაყოფიერების ზრდას?
9. როგორ იცვლება კროდულის ენერგოტექნიკობრივი ატაკები?
10. რა იგულისხმება მეცნიერულ აღმოჩენაში და რა როლს თამაშობს იგი ეკონომიკური განვითარების დაზრდაში?
11. რა განსხვავებაა მეცნიერებასა და გამობრებას შორის?
12. რა გავლენას ახდენს ეკონომიკურ განვითარებაზე ეკონომიკური მეცნიერება?
13. რა არის ინოვაცია და რა გავლენას ახდენს იგი ეკონომიკურ განვითარებაზე? როგორი დიდი ინოვაციები იყო კაციკიროვის ისტორიაში? დაახასიათეთ ინოვაციური ეკონომიკის თავისებურებები.

14. რა გავლენას ახდენს ტექნოლოგიური პროგრესი და ტექნოლოგიური ცოდნა ეკონომიკურ განვითარებაზე?

15. რას ზარმოადენს მაღალი ტექნოლოგიები? რომელია თანამედროვე მტავრი მაღლი ტექნოლოგიების დაწესები? რას 60წეანს ხელოვნური 06ტელეკომუნიკაციური ტექნოლოგიები?

16. რა როლს თამაზოები თანამედროვე ეტაპზე 06ფორმაციული და ტელეკომუნიკაციური ტექნოლოგიები?

17. გადმოვცილო რა არის მსელიური ეკონომიკა და რა 01ავისებურებები ხასიათდება იგი?

18. რა მიზნითადი ნიშნები შეიძლება ახასიათებდეს “მოაზორვე” ტექნოსევეროს ეკონიკის?

19. რა გავლენას ახდენს ადამიანისეული კაპიტალი ეკონომიკურ განვითარებაზე? დაახასიათოთ ადამიანისეული კაპიტალის ელემენტები.

20. დაახასიათოთ ცოდნის როლი ეკონომიკურ განვითარების თანამედროვე ეტაპები.

21. რა დანახარჯები შეიძლება განვითილო როგორც 06გვსტიციები ადამიანისეულ კაპიტალში?

22. რა როლს თამაზოებს ადამიანისეული კაპიტალის განვითარებაში ჩვეულები არსებული სრიციალურ-ეკონომიკური მდგრადრეობა?

23. შეიძლება 01უ არა განვითარებულ და განვითარებად შევეხეგმი 04წლის ადამიანისეული კაპიტალის განვითარების ერთიდაბივე დონე? რატომ?

24. რაზეა დამოკიდებული ერთვეული ადამიანისეული კაპიტალის სიღილე?

25. რ001 ხასიათდება უარყოფითი ადამიანისეული კაპიტალი?

26. რა გავლენას ახდენს განათლება ეკონომიკურ განვითარებაზე?

27. რაზე მდგრადარეობს სახანძანითლებადი დაწესებულების, როგორც განსაკუთრებული სახის საჭაროს თავისებურება?

28. არის 01უ არა უშაადო კაპიტალი განათლებულ ადამიანია რაოდენობასა და ეკონომიკურ განვითარებას შორის? რა მოთხოვნებს უნდა აასუზოდოს ჩვეულების განათლების სისტემა?

29. როგორი უნდა 04წლის განათლების სისტემის შეფასების კრიტერიუმები? რა უნდა 04წლის განათლებაზე მოთხოვნების უმთავრესი ფაქტორი?

30. დაახასიათოთ უორგალური და არაურგობალური 06სტიტუციები. რა გავლენას ახდენს 06სტიტუციების არასურულიასოცენება ეკონომიკურ განვითარებაზე?

31. მოიძიოთ ზოგიერთი ეკონომისტისა და მეცნევენტს ცენტილი სკოცალისტის მოსაზრება მეზარებობასთან დაკავშირებით და მოაზადეთ მოკლე პრეზენტაცია

32. მოაზადეთ პრეზენტაცია საქართველოში განათლებისა და ქანდაცვის სფეროს განვითარების შესახებ

33. მოაზადეთ მოკლე პრეზენტაცია საქართველოში 06წლაციური კოლეგიას და 06წლაციური სისტემის ჩამოქადაგების შესახებ

თავი 2.

ეპონომიკური განვითარების ეკოლოგიური ფაქტორი ფაქტორი

ეკონომიკური განვითარების ეკოლოგიური ფაქტორი გამოხატავს იმ გაფლენას, რომელსაც ეკონომიკაზე რაციონალური ბუნებათსარგებლობის და გარემო ბუნების დაცვის მოთხოვნები ახდენს, ვინაიდან ამ მოთხოვნების გათვალისწინება და განხორციელება მასში მნიშვნელოვან თვისებრივ ცვლილებებს იწვევს. ეკოლოგიური ფაქტორის გათვალისწინების შედეგად ეკონომიკა გადადის სრულიად ახალ მდგომარეობაში, რომელსაც მოჰყვება თვისებრივი ცვლილებები მის თითქმის ყველა ელემენტში.

ეკოლოგიური ფაქტორი ეკონომიკური ზრდის ტემპებზე მოქმედებს როგორც შენელების, ისე დაჩქარების მიმართულებით. შენელების მიმართულებით იმიტომ, რომ იწვევს დამატებით დანახარჯებს ფირმების მხრიდან, რაც ამცირებს მათ რენტაბელობას და შესაბამისად ერთობლივი მიწოდების სიდიდეს. დაჩქარების მიმართულებით კი იმიტომ, რომ, ჯერ ერთი, ეკოლოგიურ პროდუქტებზე სულ უფრო და უფრო იზრდება მოთხოვნა, და მეორეც, ბუნების-დაცვითი მოთხოვნების განხორციელების პროცესში წარმოიშობა და ყალიბდება შესაბამისი დარგები, რაც, რასაკვირველია, ასევე ეკონომიკური ზრდის ტემპებს აჩქარებს. ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ ბუნებისდაცვით მოთხოვნილებათა განხორციელების

თავდაპირველ ეტაპზე ეკონომიკურ ზრდაზე შემანებლებელი ზემოქმედება გაცილებით მეტია, ვიდრე დამაჩქარებელი, თუმცა ეს სხვაობა თანდათან მცირდება და მაშინ, როდესაც მთელი ეკონომიკის ეკოლოგიზაცია დასრულდება, ეს სხვაობა საერთოდ აღარ იქნება.

ადამიანები თავიანთი სამეურნეო საქმიანობის დროს მავნე ზემოქმედების გამო ზიანს აყენებენ გარემო ბუნებას, რომლის აღდგენა ან თავიდან აშორება დამატებითი დანახარჯების გაწევას მოითხოვს. ჩნდება კონკრეტული პრობლემები, რომელთა გადაწყვეტაც არც თუ იოლია. მაგალითად, აუცილებელია გრემო ბუნებისადმი მიყენებული ზარალის ოდენობის განსაზღვრა, რაც როგორ მეთოდოლოგიურ ამოცანას წარმოადგენს. ასევე მნიშვნელოვანია საკითხი იმის შესახებ, თუ ვინ უნდა აანაზღაუროს გარემო ბუნებაზე მიყენებული ზარალი. ეს უნდა იყოს მწარმოებელი, მომხმარებელი, ცალკეული პიროვნება თუ საზოგადოება მთლიანად. ამაზე პასუხი თითქმის ერთადერთი უნდა იყოს – ზარალი უნდა აანაზღაუროს მან, ვინც გამოიწვია ის, ე.ი. მეწარმემ. მაშასადამე, ბუნების დაცვის მოთხოვნები შესრულებული უნდა იქნეს საწარმოების დონეზე, მაგრამ საწარმოები, როგორც წესი, არ არიან დაინტერესებულნი ნებაყოფლობით გასწიონ დამატებითი დანახარჯები გარემო ბუნების დაცვაზე.

საბაზრო მექანიზმს ყოველთვის არ შეუძლია გაითვალისწინოს ბუნების დაცვაზე გაწეული დანახარჯები იმიტომ, რომ ყველა ბუნების დაცვითი მო-

თხოვნა არ ძეგს უშუალოდ ამ მექანიზმში. საბაზრო მექანიზმში ბუნებისდაცვითი მოთხოვნა აისახება მაშინ, როდესაც გამაჭუჭყიანებელი ობიექტი თვითონ განიცდის ეკონომიკურ (თუმცა არა მარტო ეკონომიკურ) ზარალს გარემო ბუნებისადმი მიყენებული მავნე ზეგავლენის გამო, რაც შეიძლება აისახოს ამ ობიექტზე დასაქმებულ მუშაკთა ავადმყოფობის ზრდაში, კადრების დენადობის მატებაში, წარმოების შემადგენელი კომპონენტების დაზიანებაში. ეს ზარალი აისახება საბოლოო ეკონომიკურ შედეგებში, რაც გაზრდის პროდუქციის თვითდირებულებას და შეამცირებს მოგებას. ამიტომ მეწარმე დაინტერესებულია მიიღოს ზომები აღნიშნული ზარალის თავიდან ასაცილებლად ან შესამცირებლად, რაც ასევე გარკვეულ დანახარჯებთანაა დაკავშირებული. როდესაც გამაჭუჭყიანებელი ობიექტის საქმიანობის შედეგად გამოწვეული გარემო ბუნებისადმი მიყენებული ნეგატიური ზემოქმედება უშუალოდ არ აყენებს ზარალს მოცემული ობიექტის მესაკუთრეს, მაშინ ის არ არის დაინტერესებული, გაიღოს დამატებითი ხარჯები ბუნებისდაცვითი ღონისძიებების გასატარებლად. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში ბუნების დაცვითი მოთხოვნა არ ძეგს საბაზრო მექანიზმში. ამიტომ აუცილებელი ხდება მეწარმის იძულება, რათა მან აღკვეთოს სხვა ობიექტებისათვის ზარალის მიყენება. ეს კი შესაძლებელია სახელმწიფოს მიერ ეკოლოგიური რეგულირების განხორციელების მეშვეობით, რისთვისაც იგი იყენებს როგორც ადმინისტრაციულ, ისე ეკონომიკურ ბერკეტებს. გარემო

ბუნების გამჭუჭყიანებელ ნებისმიერ ობიექტს და მის მესაკუთრეს მაშინ მიეცემათ განსაკუთრებული სტიმული გარემოს დაცვის მიმართ, როცა ისინი თვითონ გადაიქცევიან გაწეულ არასწორ საქმიანობასთან დაკავშირებული ზარალის უშუალოდ მიმღებ ობიექტად, რაც მოხდება ორ ძირითად შემთხვევაში: პირველი, როცა გამჭუჭყიანებელი ობიექტის მიერ გარემო ბუნებაში გამოშვებული მავნე ნივთიერებები აზიანებენ თვით ამ ობიექტის მესაკუთრის მატერიალურ ქონებას და მისი არასწორი საქმიანობა ისევ უშუალოდ მას აყენებს ზარალს და მეორე, როცა გამჭუჭყიანებელი ობიექტის მიერ გარემო ბუნებაში გამოშვებული მავნე ნივთიერებები, მართალია, უშუალოდ არ აზიანებენ ამ ობიექტის მესაკუთრის მატერიალურ ქონებას, მაგრამ ისინი აზიანებენ სხვა მესაკუთრეთა ქონებას, რისთვისაც გამჭუჭყიანებელი ობიექტის მესაკუთრე, საბოლოო ჯამში, ირიბი გზით – სახელმწიფოს მიერ ბუნებისდაცვითი ხასიათის ეკონომიკური, თუ სამართლებრივი ბერკეტების გამოყენებით – ასევე დებულობს ზარალს.

გასათვალისწინებელია ის, რომ ყველა დარგი და საწარმო არათანაბარ პირობებში დგანან გარემო ბუნების დამცავ დონისძიებებზე საჭირო დანახარჯების მიხედვით. არსებობს ისეთი დარგები და საწარმოები [ელექტროგენიკა, ელექტრონიკა და სხვ], რომელთათვის გარემო ბუნების დაცვის პრობლემები ეკონომიკური თვალსაზრისით დიდ როლს არ თამაშობს, მაგრამ ისეთ დარგებში, როგორიცაა ენერგეტიკა, ქიმიური მრეწველობა, მეტალურგიის ზოგიგ-

როი დარგი და სხვ., დანახარჯები გარემო ბუნების დაცვის ღონისძიებებზე მნიშვნელოვანია. ამიტომ გარემო ბუნების დაცვაზე გაწეულმა ხარჯებმა ასეთი საწარმოებისათვის მოსალოდნელია მნიშვნელოვანი გავლენა იქონიოს მათ მოგებასა და რენტაბელობაზე, რამაც კონკურენციის პირობებში შესაძლებელია წარმოების შემცირებასთან, ზოგიერთ შემთხვევაში კი მის გადატანასთან ან მთლიანად დახურვასთან მიგვიყვანოს.

გარემო ბუნებისადმი მიყენებული ზარალის **ონტერნალიზაცია**, ე.ი. ამ ზარალის ასახვა პროდუქციის საბოლოო ფასებში აუცილებელია. მაგრამ ყველა ზარალის თავიდან აცილება ცალკეულ საწარმოთა დონეზე მაინც შეუძლებელია. ამდენად, საბაზრო კერძომიერის პირობებშიდაც კი საჭირო ხდება სახელმწიფოს მიერ ბუნების დაცვით ღონისძიებებზე სახსრების გაღება. არა თუ ცალკეულ საწარმოს, არამედ სახელმწიფოსაც კი არ ძალუმს ზოგიერთი ბუნებისდაცვითი პრობლემის გადაწყვეტა, ამიტომ თანამედროვე ეტაპზე ეს პრობლემა წყდება ორი ძირითადი მიმართულებით. პირველი მიმართულებაა ამ პრობლემის ზოგადი და კონკრეტული ასპექტების ცალკეულ ქვეყნებს შიგნით სამეურნეო მექანიზმის გამოყენებით გადაწყვეტა, ხოლო მეორე მიმართულება არის საერთაშორისო, მსოფლიო მასშტაბით ქვეყნებთან მრავალმხრივი თანამშრომლობის საფუძველზე შეთანხმებით მოგვარება.

გარემო ბუნების დაცვის ღონისძიებებს მიეკუთვნება სამეურნეო საქმიანობის ყველა სახეობა, რო-

მელიც მიმართულია გარემო ბუნებაზე უარყოფითი ზემოქმედების შემცირებისა და ლიკვიდაციისაკენ, ბუნებათსარგებლობის გაუმჯობესებისაკენ. ოველივე ამისათვის საჭირო ხდება სხვადასხვა სამუშაოთა ჩატარება: გამწმენდი და გამაუგნებელი ნაგებობების და მოწყობილობების მშენებლობა – ექსპლუატაცია, მცირენარჩენიანი და უნარჩენო ტექნოლოგიური პროცესებისა და წარმოებების განვითარება, საწარმოებისა და სატრანსპორტო სისტემების განლაგება ეპოლოგიურ მოთხოვნათა გათვალისწინებით, მიწების რეკულტივაცია, ბრძოლა მიწის ეროზიის წინააღმდეგ, ფლორისა და ფაუნის დაცვა და კვლავწარმოება, წიაღის დაცვა და მინერალური რესურსების რაციონალური გამოყენება.

ბუნების დაცვის დონისძიებების განსახორციელებლად საჭირო დამატებითი მატერიალური სახსრების გადებას საბოლოოდ შესაძლებელია მოჰყვეს ეკონომიკური ეფექტი, ეკოლოგიურ და სოციალურ ეფექტთან ერთად. ეკონომიკური შედეგები ვლინდება ბუნებრივი რესურსების ეკონომიკური ან მათი დანაკარგების თავიდან აცილებაში, შრომითი რესურსების ეკონომიკური. ამასთან, ეკოლოგიურ დონისძიებათა განხორციელების დროს უნდა გამოვდიოდეთ არა ვიწრო დარგობრივი ინტერესებიდან, არამედ საერთო სახელმწიფოებრივი ინტერესებიდან. შესაძლებელია ეკოლოგიურ დონისძიებათა განხორციელებამ მოცემულ დარგში ზარალი გამოიწვიოს, მაგრამ ქვეყნის მასშტაბით მას მნიშვნელოვანი ეკონომიკური ეფექტი მოჰყვეს..

გარემო ბუნების დაცვაზე გაწეული დანახარჯების საერთო ეკონომიკური შედეგები მდგომარეობს იმაში, რომ მცირდება გარემო ბუნებაზე უარყოფითი ზემოქმედება და უმჯობესდება მისი მდგომარეობა, რაც გამოვლინდება გარემოში გაჭუჭყიანების შემოვლის მოცულობის შემცირებაში, გამოსაყენებლად სასარგებლო მიწის, ტყის და წყლის ოუსურსების ოაოდენობის ზრდაში და მათი ხარისხის გაუმჯობესებაში. სოციალური შედეგები კი მდგომარეობს მოსახლეობის ფიზიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებაში, დაავადებათა შემცირებაში, შრომისა და დასვენების პირობების გაუმჯობესებაში, გენეტიკური ფონდის შენარჩუნებაში, ბუნებრივი და ანთროპოგენური ლანდშაფტების ესთეტიკური ღირებულებების და ბუნების ძეგლთა და ნაკრძალთა ზონების შენარჩუნებაში. ბუნების დაცვის ღონისძიებათა ეკონომიკური ეფექტიანობის გაანგარიშების მეთოდიკის შემუშავება რთული საკითხია, თუნდაც იმიტომ, რომ ეკონომიკური მაჩვენებლებით გამოხატვა ყველა შედეგისა, შეუძლებელია, ზოგი მოვლენის გათვალისწინება კი პროცესების მრავალმხრივობის გამო ვერ ხერხდება. მიუხედავად ამისა, არსებობს დებულებები ბუნების დაცვის ღონისძიებათა ეკონომიკური ეფექტიანობის განსაზღვრისა და ეკონომიკური ზარალის შეფასებისა, რომელიც მიადგა სახალხო მეურნეობას გარემო ბუნების გაჭუჭყიანების შედეგად. ამ მეთოდიკის მიხედვით შეიძლება გაფიანგარიშოთ გარემო ბუნების დაცვის ღონისძიებებზე გაწეულ დანახარჯთა საერთო, ფარდობითი და წმინდა ეკონომიკური

ეფექტიანობა.

ზემოთ დასახელებული მეთოდიკების დაწვრილებით განხილვას აქ არ შევუდგებით, რადგანაც ეკონომიკურ ლიტერატურაში ის უკვე სათანადო დონეზეა გაანალიზებული^{*}, მაგრამ დავძენთ, მათ მიხედვით შესაძლებელია მხოლოდ და მხოლოდ ცალკეულ ბუნებისდაცვით ღონისძიებებზე გაწეული დანახარჯების ეფექტიანობის განსაზღვრა და არა ახალი პროექტის განხორციელების დროს გარემოზე მიყენებული ზარალის აღმოსაფხვრეულად გაწეული დანახარჯების ეკონომიკური ეფექტიანობის განსაზღვრა ობიექტის სამეურნეო საქმიანობის დაწეებამდე, რასაც ჩვენ ახალი ობიექტის ეკოლოგიურ-ეკონომიკურ ეფექტიანობას ვუწოდებთ.

ეკონომიკურ-ეკოლოგიური ეფექტიანობის ცნების ქვეშ იგულისხმება ახალი პროექტის განხორციელებისას ეკოლოგიური მდგრმარეობის ცვლილებისა და ბუნებისდაცვითი ღონისძიებების გატარების შედეგად მიღებულ ეკონომიკურ შედეგს მთელი ქვეყნის მასშტაბით.

ღოდესაც ეკონომიკურ-ეკოლოგიური ეფექტიანობის გაანგარიშება ხდება, წინასწარ, პროექტის განხორციელებამდე, არსებობს შესაძლებლობა თავიდანვე გავითვალისწინოთ გარემო ბუნებაზე ყველა შესაძლო მავნე ზემოქმედება და დავსახოთ მისი თავიდან აცილების ღონისძიებები. ამასთან, მიგვაჩნია,

* მაგალითად, წერეთელი გ. გარემო ბუნების დაცვის ეკონომიკური პრობლემები. თბ., “მეცნიერება”, 1987.

რომ ახალი ობიექტის ეკონომიკურ-ეკოლოგიური ეფექტიანობის მაჩვნებელში ასახვა უნდა ჰქოვოს არა მხოლოდ ბუნების დაცვაზე გაწეულმა ხარჯებმა, არა ამედ მოსალოდნელმა მთლიანმა ეკონომიკურმა ზარალმაც, როგორც დანახარჯმა. უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ მოცემული პროექტის განხორციელებას ყოველგვარი დამატებითი დანახარჯების გარეშე, შესაძლებელია მოჰყვეს ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუმჯობესება როგორც მიმდებარე გარემოში, ისე მთელს ქვეყანაში (იგულისხმება წარმოებული პროდუქციის მოხმარება). ასეთი შემთხვევა განსაკუთრებით მოსალოდნელია ენერგეტიკაში, რადგანაც ენერგეტიკულ საწარმოში წარმოებული პროდუქტი გამოიყენება ადამიანის საქმიანობის ყველა სფეროში. მაგალითად, თბოელექტროსადგურების მშენებლობას შესაძლებელია მოჰყვეს ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუარესება მიმდებარე გარემოში და აქედან გამომდინარე, ადგილი ექნეს ეკონომიკურ ზარალს, მაგრამ მათი არ აშენების შემთხვევაში ელექტროენერგიის უკმარისობის გამო ადგილი ექნება ეკოლოგიური მდგომარეობის უფრო ფართო მასშტაბიან გაუარესებას და აქედან გამომდინარე, უფრო დიდ ეკონომიკურ ზარალს, რომ არაფერი ვთქვათ პირდაპირ ეკონომიკურ ზარალზე.

ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, ახალი პროექტების აბსოლუტური ეკონომიკურ-ეკოლოგიური ეფექტიანობა შეიძლება გავიანგარიშოთ შემდეგი ფორმულით:

$$E_a = (R + r_1 + r_2) - (\sigma_1 + S) \quad (1)$$

სადაც, R – არის წლიური ეკონომიკური შედეგი ბუნების დაცვის დონისძიებებზე გაწეული დანახარჯებისა; r_1 – პროექტის განხორციელების შედეგად მშენებლობის ზონაში ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუმჯობესების შედეგად მიღებული ეკონომიკური ეფექტი; r_2 – პროექტის განხორციელების შემდეგ მიღებული პროდუქტის გამოყენებით ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუმჯობესების შედეგად მიღებული ეკონომიკური შედეგი; ∂_1 - პროექტის განხორციელების შედეგად მოსალოდნელი ეკონომიკური ზარალი; S მოცემული პროექტის განხორციელებისას ბუნებისდაცვით დონისძიებებზე გაწეული დაყვანილი დანახარჯები.

გარემო ბუნების დაცვის დონისძიებებზე გაწეული დანახარჯების შედეგად მიღებული ეკონომიკური შედეგი (R) განისაზღვრება გარემო ბუნების გაჭუჭყიანების გამო თავიდან აცილებული წლიური ეკონომიკური ზარალის (∂) და წლიური დამატებითი შემოსავლის (Δv) ჯამით:

$$R = \partial + \Delta v \quad (2)$$

გარემო ბუნების გაჭუჭყიანების შედეგად თავიდან აცილებული ზარალის სიდიდე კი ტოლია სხვაობისა ბუნებისდამცავ დონისძიებათა გატარებამდე ზარალსა $[\partial_1]$ და დონისძიებათა გატარების შემდეგ ნარჩენ ზარალს $[\partial_2]$ შორის:

$$\partial = \partial_1 - \partial_2 \quad (3)$$

გარემო ბუნების გაჭუჭყიანების შედეგად თავიდან აცილებული ზარალის სიდიდეს ანგარიშობენ შემდეგნაირად:

$$\partial = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^k \partial_{ij} \quad (4)$$

სადაც, ∂_{ij} არის $i - \text{ური სახის სრული ეპონომიკური ეფექტი}, \text{რომელიც მიიღება } j - \text{ურ ობიექტზე ზარალის თავიდან აცილების შედეგად}; n - ეკონომიკური შედეგის სახეობათა რაოდენობა; k - ეკონომიკურ ობიექტთა რაოდენობა.$

თუ გაგითვალისწინებთ მეორე და მესამე ფორმულებს, პირველი ფორმულა მიიღებს შემდეგ სახეს:

$$E_a = (\Delta V + r_1 + r_2) - (\partial_2 + S) \quad (5)$$

თუ $E_a > 0$, მაშინ პროექტის ეკონომიკურ-ეკოლოგიური ეფექტიანობა დადებითია და მაშასადამე, პროექტის განხორციელების ეკოლოგიურ შედეგებს ეკონომიკური თვალსაზრისით დადებითი შედეგი მოჰყვება, ე.ი. ასეთ შემთხვევაში ეკონომიკურ-ეკოლოგიური თვალსაზრისით, პროექტის განხორციელება შესაძლებელია. რა თქმა უნდა, იგულისხმება, რომ ეს შესაძლებელი გახდა არა მხოლოდ ბუნებისდაცვით დონისძიებათა გატარების შედეგად. ბუნებისდაცვით დონისძიებათა გატარებას, ეკონომიკური თვალსაზრისით, აზრი აქვს მხოლოდ მაშინ, თუ $R > S$.

თუ $E_a < 0$, მაშინ პროექტის ეკონომიკურ-ეკოლოგიური ეფექტიანობა უარყოფითია, ე.ი. ეკონომიკურ-

ეკოლოგიური თვალსაზრისით პროექტის განხორციელება მიზანშეუწონელია.

ახალი პროექტის განხორციელება ეკონომიკური თვალსაზრისით ყველაზე მისაღებია მაშინ, როდესაც მცირე დანახარჯების პირობებში მიღებული იქნება მაქსიმალური ეკონომიკური შედეგი. ეკოლოგიური თვალსაზრისით, მაშინ, როდესაც მოხდება ეკოლოგიური პირობების გაუმჯობესება, ან არსებული დონის შენარჩუნება. ვინაიდან საზოგადოებას არ შეუძლია არსებობა მატერიალური დოკლათის წარმოების და გარკვეული ეკოლოგიური პირობების გარეშე, აუცილებელი ხდება რაღაც შეალედური ოპტიმალური ვარიანტის შერჩევა, როდესაც წარმოება, ეკონომიკური თვალსაზრისით, მომგებიანი იქნება, ხოლო ეკოლოგიური თვალსაზრისით, წონასწორობის დარღვევა განსაზღვრულ დასაშვებ ფარგლებში მოექცევა.

ტექნიკის განვითარების თანამედროვე დონეზე ყოველთვის შეუძლებელია მთლიანად ავიცილოთ გარემო ბუნებაზე მავნე გავლენა, მაგრამ ამის გამო არ შეიძლება კაცობრიობამ შეწყვიტოს საწარმოო პროცესი. მაშასადამე, ახორციელებს რა საწარმოო პროცესს, საზოგადოება მიდის გარკვეულ ეკოლოგიურ დათმობაზე. წარმოების ეკოლოგიზაციის განვითარების კვალობაზე, აღნიშნული დათმობის სიდიდე თანდათან მცირდება.

რა ცვლილებებს იწვევს ეკოლოგიური ფაქტორი ეკონომიკურ სისტემაში? დაახასიათეთ მისი გავლენა ეკონომიკური სისტემას ელემენტებზე (საკუთ-

რების ფორმებზე, ფიზიკურ კაპიტალზე, ინსტიტუ-
ციუბზე, ტექნოლოგიაზე, ადამიანისეულ კაპიტალზე)

პირები და დაგალებები

1. 07ვებს თუ არა ეკოლოგიური ფაქტორი სტრუქტურულ ცვლილებებს, ცვლილებებს საჭარმოია განლაპებაში და წარმოშობს თუ არა იხილ ტექნოლოგიებსა და პროცესებს?
2. რა გავლენას ახდენს ეკოლოგიური ფაქტორი ეკონომიკურ
განვითარებას და ეკონომიკურ ზრდაზე?
3. რაში მდგრადიერის გულისხმობის გუნდისდაცვითი ღონისძიებების არსი,
საბაზრო მექანიზმების ყოველთვის შეუძლია გაითვალისწინოს გუნდის
დაცვაზე გაზრდილ დანახარჯები?
4. არის თუ არა აუცილებელი სახელმწიფოს წარეპარ გუნდისდაცვითი
ღონისძიებების ბანაკორციელებებიდან და თუ არის რა ინსტრუმენტებს
იქნებას იხილ გუნდისდაცვითი ღონისძიებების გასატარებლად?
5. შევლა დარგი და საჭარმო თანაბარ პორტფელში დგას ბარემო გუნდების
დამცავ ღონისძიებებზე საჭირო დანახარჯების გარევის მიხედვით?
6. შეუძლია 07 არა ეროვნული სახელმწიფოს ყოველივე
განახორციელოს საჭირო გუნდისდაცვითი ღონისძიებები?
7. რას ნიჭიავს გარემოსადაზი მიზანებული ზარალის ინტერნალიზაცია?
8. როდის არის საუკითხეო ახალი პროექტის განსახორციელებებიდან
გუნდისდაცვითი ღონისძიებების გაზრდილ დანახარჯების ეფექტი?
9. რაში მდგრადიერის კოპორაციებისა და ნეოსფეროს არსი?
10. მოიძიოთ გასლები საქართველოში ეკოლოგიური მდგრადიერების
შესახებ და მოამზადეთ მოქლე პრესენტაცია

თავი 3.

მდგრადი განვითარება

ტერმინი “მდგრადი ეკონომიკური განვითარება” პირველად გამოყენებული იყო გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის გარემოსა და განვითარების საერთაშორისო კომისიის მიერ, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ნორვეგიის პრემიერ-მინისტრი გ. ბრუნ-ტლანდი. 1987 წელს გავრცელდა აღნიშნული კომისიის მოხსენება – “ჩვენი საერთო მომავალი”, რომელშიც შემოთავაზებული იყო მდგრადი ეკონომიკური განვითარების სტრატეგია. მისი არსი მდგომარეობდა იმაში, რომ უნდა გაგრძელებულიყო ეკონომიკის უწყვეტი განვითარება ახლანდებული თაობის მოთხოვნათა დაკმაყოფილების გასაუმჯობესებლად, ოფონდ მომავალი თაობების არსებობისათვის ზიანის მიყენების გარეშე. მაშასადამე, მდგრადი ეკონომიკური განვითარების კონცეფცია მოიცავს სამ ძირითად მოქმედებას:

1. მოსახლეობის, განსაკუთრებით მსოფლიოს უდარიბესი ნაწილის, მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების გაუმჯობესებას;

2. პროგრესული ტექნოლოგიების შექმნასა და რაციონალური ბუნებათსარგებლობისა და გარემოს დაცვის სახელმწიფო პოლიტიკის გატარებას, რომელიც შესაძლებელს გახდის, არ დაირდებეს დედამიწაზე მიმდინარე ბუნებრივი პროცესები.

3. ყველა იმ პრობლემის გადაჭრას, რომელიც

დაკავშირებულია საერთოდ ეკონომიკურ განვითარებასთან, ანუ ეკონომიკის ახალ, უფრო სრულყოფილ მდგომარეობაში გადასვლასთან და არა მხოლოდ ეკონომიკურ ზრდასთან.

1992 წელს რიო-დე-ჟანეიროში გარემოსა და განვითარების საკითხებზე ჩატარდა მეორე მსოფლიო კონფერენცია, რომელზეც შემუშავებული და მიღებული იქნა პროგრამა – “დღის წესრიგი XXI საუკუნისათვის” – სადაც ასევე გადმოცემულია მდგრადი განვითარების არსი და ამოცანები.

2000 წელს მიღებული იქნა გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის ათასწლეულის დეკლარაცია, რომელშიც გადმოცემულია მდგრადი განვითარების 8 მიზანი:

1. უკიდურესი სიღარიბისა და შიმშილის აღმოფხვრა;
2. დაწყებითი განათლების უზრუნველყოფა მთელ მსოფლიოში;
3. გენდერული თანასწორობისა და ქალთა უფლებამოსილების გაზრდა;
4. ბავშვთა სიკვდილიანობის შემცირება;
5. დედათა ჯანმრთელობის გაუმჯობესება;
6. აივ/შიდსთან, მაღარიასა და სხვა დაავადებებთან ბრძოლა;
7. ეკოლოგიური მდგრადობის უზრუნველყოფა;
8. მსოფლიო თანამშრომლობის ჩამოყალიბება განვითარებისთვის. ათასწლეულის მიღწევებიდან შეიძლება დასახელდეს ის, რომ შექმნა კაცობრიობის ისტორიაში ყველაზე წარმატებული სიღარიბის საწი-

ნააღმდეგო მოძრაობა; დატაკი ადამიანების რაოდ-ენობა თითქმის განახევრდა, თუ 1990 წელს მათი რაოდნებობა 1.9 მილიარდს შეადგენდა, 2015 წელს 836 მილიონამდე შემცირდა; 1990 დან 2015 წლამდე სუთ წლამდე ბავშვების გარდაცვალების მაჩვენებელი 1,000 ცოცხლად შობილზე 90 - დან 43 - მდე შემცირდა; დედათა სიკვდილიანობის შემცირება მთელ მსოფლიოში, ყველაზე მეტად 2000 წლიდან ვლინდება. 2000-დან 2013 წლამდე აივ ინფექციის ახალი შემთხვევების კოეფიციენტი 40%-ით შემცირდა; მსოფლიოში, 2.1 მილიარდ ადამიანს მიუწვდება სელი გაუმჯობესებულ სანიტარიაზე და სხვ. თუმცა ხარვეზებიც მნიშვნელოვანია: დაახლოებით 800 მილიონი ადამიანი უკიდურეს სიღარიბეში ცხოვრობს და 795 მილიონი - ისევ იტანჯება შიმშილით; 2000 -დან 2015 წლამდე დაახლოებით განახევრდა სკოლის გარეთ დარჩენილი ბავშვების რაოდნობა. თუმცა 57 მილიონ ბავშვს მაინც შეზღუდული აქვს დაწყებითი განათლების მიღების უფლება; ეკონომიკური უფსკრული ისევ არსებობს უდარიბეს და უმდიდრეს ოჯახებს და ქალაქის და სოფლის დასახლებებს შორის და სხვ. ამიტომ, 2012 წელს რიოდეუანეიროში ჩატარებულ კონფერენციაზე მდგრადი განვითარების შესახებ (რიო + 20) მიღეს გადაწყვეტილება მდგრადი განვითარების მიზნების შემუშავების პროცესის დაწყების შესახებ გაეროს წევრი ქვეყნების მიერ. 2015 წლის 25 სექტემბერს კი გაეროს 193 წევრი ქვეყანა შეთანხმდა მდგრადი განვითარების დღის წესრიგის დოკუმენტზე, სათ-

აურით - „ჩვენი სამყაროს გარდაქმნა: 2030 წლის დღის წესრიგი მდგრადი განვითარებისათვის“. ეს დღის წესრიგი მოიცავს 17 მიზანს და 169 ამოცანას. ეს მიზნებია:

1. სიღარიბის ყველა ფორმის აღმოფხვრა;
2. შიმშილის აღმოფხვრა, სასურსათო უსაფრთხოებისა და გაუმჯობესებული კვების მიღწევა და მდგრადი სოფლის მეურნეობის ხელშეწყობა;
3. ჯანსაღი ცხოვრებისა და კეთილდღეობის უზუნველეყოფა ყველა ასაკის ადამიანისათვის;
4. ინკლუზიური და თანასწორი განათლების უზუნველყოფა და უწყვეტი სწავლის შესაძლებლობის შექმნა ყველასათვის;
5. გენდერული თანასწორობის მიღწევა და ყველა ქალისა და გოგონას შესაძლებლობების გაუმჯობესება;
6. წყლის მდგრადი მართვისა და სანიტარული ნორმების დაცვის საყოველთაო უზრუნველყოფა;
7. ხელმისაწვდომი, საიმედო, სტაბილური და თანამედროვე ენერგიის საყოველთაო ხელმისაწვდომობა;
8. სტაბილური, ინკლუზიური და მდგრადი ეკონომიკური ზრდის ხელშეწყობა, სრული და პროდუქტული დასაქმება და ლირსეული სამუშაო ყველასათვის;
9. მდგრადი ინფრასტრუქტურის შექმნა, ინკლუზიური და განვითარებული ინდუსტრიალიზაციისა და ინოვაციების ხელშეწყობა;
10. უთანასწორობის შემცირება ქვეყნებში და ქვე-

ყნებს შორის;

11. ქალაქებისა და დასახლებების ინკლუზიური, უსაფრთხო და მდგრადი განვითარება;

12. მდგრადი მოხმარება და წარმოება;

13. კლიმატის ცვლილებისა და მისი ზეგავლენის წინააღმდეგ გადაუდებელი ზომების გატარება;

14. ოკეანისა და ზღვის რესურსების კონსერვაცია და მუდმივი გამოყენება განვითარებისათვის;

15. დედამიწის ეკოსისტემების დაცვა, აღდგენა და მდგრადი გამოყენება, ტყეების გონივრული მართვა, გაუდაბურების აღკვეთა, ნიადაგის დეგრადაციის შეჩერება და აღდგენა-გაუმჯობესება, ბიომრავალფეროვნების შენარჩუნება;

16. მშვიდობიანი და ინკლუზიური საზოგადოების ჩამოყალიბების ხელშეწყობა მდგრადი განვითარებისათვის, მართლმსაჯულების ხელმისაწვდომობა ყველასათვის, ეფექტური, ანგარიშვალდებული და ინკლუზიური ინსტიტუციების მშენებლობა ყველა დონეზე;

17. პარტნიორობა მდგრადი განვითარების მიზნების მისაღწევად^{*}.

მდგრადი განვითარების მოთხოვნათა განხორციელება შესაძლებელია მხოლოდ საზოგადოებასა და ბუნებას შორის ნივთიერებათა და ენერგიის რაციონალური გაცვლის შედეგად. ეს კი მიიღწევა მაშინ, როდესაც ადამიანთა მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება დაემყარება ბუნების თვითაღდღენისა და

* http://www.ungeorgia.ge/geo/sustainable_development_goals#.V9JJ6-GKTIU

ადწარმოების მკაცრ კანონზომიერებას. მაშასადამე, დღის წესრიგში დგას საზოგადოებისა და ბუნების განვითარების, ანუ კოეფილუციის ამოცანა. ჩვენი პლანეტის ბიოსფერო გადადის ახალ თვისებრიობაში – ნეოსფეროში, მოაზროვნე გარსში, სადაც ადამიანები ამცირებენ ბიოსფეროსადმი არა მხოლოდ მის, არამედ ბუნების დამანგრეველი ძალების მიერ მიყენებული უარყოფითი ზემოქმედების შედეგებს.

მდგრად ეკონომიკურ განვითარებაზე გადასვლა გულისხმობს ისეთი გლობალური პრობლემების გადაჭრას, რომლებიც დაკავშირებულია: მსოფლიო მოსახლეობის რიცხოვნობასთან; ეკონომიკურ ზრდასთან; არაგანახლებადი რესურსების ალტერნატიული რესურსებით ჩანაცვლებასთან; განახლებადი რესურსების კალაგწარმოების პირობების შენარჩუნებასთან; გარემოს დაბინძურების შემცირებასთან.

მდგრადი განვითარების მიზნის მისაღწევად საზოგადოებამ უნდა გადაჭრას არაერთი უმნიშვნელოვანები ამოცანა. ეს ამოცანები არის როგორც ეკონომიკური, ისე არაეკონომიკური ხასიათის, თუმცა, დღევანდები ეკონომიკა ისე პირდაპირ და სწრაფად რეაგირებს არაეკონომიკური ხასიათის ფაქტორებზე, რომ მათი უგულებელყოფა შეუძლებელია.

ეკონომიკური ხასიათის ამოცანებიდან ძირითადად შეიძლება დაგასახელოთ ეკონომიკური ზრდის ტემპების შესაბამისობა მდგრადი განვითარების მოთხოვნებთან. ეკონომიკური ზრდის გამოდევნებამ შესაძლებელია აუნაზღაურებელი ზარალი მიაყენოს

საზოგადოებას. ამიტომ, აუცილებელია მოხდეს შეფასება, თუ რა დაჯდა იგი, რა რაოდენობის არა-ადდგენადი ან აღდგენადი რესურსები დაიხარჯა, რა ზარალი მიადგა ამის გამო გარემოს და შემდეგ მოელ საზოგადოებას.

რაც შეეხება ეკონომიკურ განვითარებას (ეკონომიკის თვისებრივ სრულყოფას), ის არავითარ წინააღმდეგობაში არ არის მდგრად განვითარებასთან, პირიქით, სწორედ ეკონომიკური განვითარების შედეგად არის შესაძლებელი მდგრადი განვითარების მიღწევა. მდგრადი განვითარება გულისხმობს არა ეკონომიკური განვითარების, არამედ ეკონომიკის რაოდენობრივი ზრდის შეზღუდვის. ამ შეზღუდვის კომპენსირება ხდება სწორედ ეკონომიკური განვითარების ხარჯზე, საზოგადოების კომფორტის ზრდის შედეგად. მაშასადამე მდგრადი განვითარება მოითხოვს ეკონომიკური ზრდის ტემპების თანდათან შენელებას, მაგრამ არა საზოგადოების სულ უფრო მზარდი დაკმაყოფილების შემცირების, არამედ თვისებრივ მაჩვენებელთა სრულყოფის საფუძველზე, რაც ადამიანთა კეთილდღეობის ამაღლებას განპირობებს. საბოლოოდ, ეკონომიკური ზრდა შესაძლებელია ჩაანაცვლოს ტერმინმა – „ადამიანთა კეთილდღეობის ზრდა“, რომლის გაზომვის მაჩვენებლები ძირითადად იქნება თვისებრივი ცვლილების გამომსახველი მაჩვენებლები. .

სოციალური მდგრადობა. სოციალური ფაქტორებიდან, უპირველეს ყოვლისა, სიდარიბე უმუშევრობა და კორუფციაა მდგრადი განვითარების

ხელის შემშლელი ძლიერი ფაქტორი.

მდგრადი განვითარების ერთ-ერთი პრობლემა ბუნებრივი რესურსების რაციონალური გამოყენება. აუცილებელია, არაგანახლებადი რესურსების რაც შეიძლება დიდხანს შენარჩუნება, სანამ მოხდება მათი ალტერნატიული რესურსებით ჩანაცვლება და არ დაირღვეს განახლებადი რესურსების კვლავწარმოების პირობები. ამავე დროს, უნდა მოხდეს განახლებადი რესურსების რაც შეიძლება მაქსიმალური გამოყენება.

გარემოსდაცვითი პოლიტიკა უნდა შეესაბამებოდეს როგორც ეკონომიკის განვითარების დონეს, ასევე სოციალურ მოთხოვნებს. არ უნდა დააწვეს ეკონომიკას დიდ ტვირთად და, ამასთან, არ უნდა გამოიწვიოს სოციალური მდგომარეობის გაუარესება.

დღეისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება გარემოსდაცვითი განათლების გაძლიერებას. თუ რამდენად შეესაბამება განათლების სისტემა გარემოსდაცვითი მოთხოვნების გადაჭრას. პირველად ამის შესახებ აღინიშნა ბელგრადის 1975 წლის ქარტიაში, ხოლო შემდეგ 1977 წელს გარემოსდაცვითი განათლების შესახებ თბილისში გამართულ სამთავრობოთაშორისო კონფერენციაზე, რომელზედაც მიღებულ იქნა თბილისის დეკლარაცია. ნათლად განისაზღვრა გარემოსდაცვითი განათლება, როგორც „სწავლის პროცესი, რომელიც მიმართულია როგორც გარემოსა და მასთან დაკავშირებული გამოწვევების შესახებ ცოდნისა და საზოგადოებრივი ცნო-

ბიერების დონის ამაღლებისკენ, ასევე ამ გამოწვევების გადასაჭრელად აუცილებელი უნარებისა და ექსპერტული ცოდნის განვითარებისკენ და ხელს უწყობს სათანადო დამოკიდებულებების, მოტივაციის ჩამოყალიბებას, რომელიც საჭიროა ინფრომირებული გადაწყვეტილებების მისაღებად და პასუხისმგებლობით და გონივრულად მოქმედებისთვის“.*

საინტერესოა თუ რა მდგომარეობაა საქართველოში მდგრადი განვითარების მიმართულებით. ანგიხილოთ ზოგიერთი სფერო:

ადამიანთა ჯანმრთელობისათვის აუცილებელია სურსათის უვნებლობის უზრუნველყოფა და ქიმიკატების უსაფრთხო გამოყენება. ამ მხრივ აღსანიშნავია: თამბაქოს ზემოქმედება ე.წ. „პასიურ მწეველებზე“, განსაკუთრებით ბავშვებზე; ავტომობილების გამონაბოლქვის მავნე ზემოქმედება და საბანაო-სარეკრეაციო წყლების არასაკმარისი სანიტარულ-ჰიგიენური დაცულობა. საქართველოში ყველა ამ მიმართულებით დიდი ნაკლოვანებებია. განსაკუთრებით ცუდი მდგომარეობაა მოსახლეობის ქიმიკატებისაგან დაცულობის მიმართულებით. საყოფაცხოვრებო ჩამდინარე წყლების მოგროვებისა და გაწმენდის ინფრასტრუქტურის მოსაწესრიგებლად, ავტომობილების გამონაბოლქვის შემცირების ან თამბაქოს ბოლისგან ბავშვებისა და სხვა პასიური მწეველების დასაცავად არაფერი კეთდება. შიდა ბაზარზე გასაყიდი სურსათის მიკვლევადობისადმი დამოკიდებულება

* გარემოსდაცვითი განათლება მდგრადი განვითარებისათვის
http://moe.gov.ge/files/Saministros%20Prioritetebi/Education_GE_A5_PRINT.pdf

ზერელე და ზედაპირულია, ის, თუ რა საშიში ქიმიკატები ცირკულირებს ქვეყანაში, როგორ გამოიყენება ისინი და როგორ უნდა იყოს უზრუნველყოფილი ადამიანთა უსაფრთხოება მათი გამოყენებისას – არც ერთი საჯარო ორგანოსთვის ცნობილი არ არის. მოსახლეობის დაცულობა ქიმიკატების მხრივ საქართველოში ნულოვან დონეზეა [74].

წყლის რესურსების დაცვის მიმართულებითაც ბევრი ნაკლოვანებაა. საქართველოს მდინარეები ძირითადად დაბინძურებულია აზოვის ნაერთებით, ზოგიერთ შემთხვევაში მძიმე ლითონებით (მდინარე მაშავერა, ბოლნისის რაიონი; მდინარე ყვირილა ჭიათურა-ზესტაფონის მონაკვეთზე), ხოლო შავი ზღვის აჭარის რეგიონის მდინარეები – ნავთობპროდუქტებით. ზედაპირული წყლების ძირითადი დამაბინძურებელი არის კომუნალური სექტორი (ქალაქებისა და დასახლებული პუნქტების კანალიზაციის ჩამდინარე წყლები). დღევანდელი მდგომარეობით წყლის გამწმენდ არც ერთ ნაგებობას არ შეუძლია უზრუნველყოს ჩამდინარე წყლების გაწმენდა საპროექტო ხარისხის შესაბამისად. წყლის ბიოლოგიური გაწმენდა არ ხდება არც ერთ ქალაქში. პირველადი მექანიკური გაწმენდა ხორციელდება მხოლოდ ქ. თბილის-რუსთავის რეგიონულ გამწმენდ ნაგებობაზე. შედეგად, ზედაპირული წყლის ობიექტებში აღინიშნება მნიშვნელოვანი დაბინძურება*.

ატმოსფეროს დაცვის მიმართულებით. საქარ-

* მონაცემები იქ და სადაც მითითება არ იქნება, ადებულია საქართველოს გარემოს დაცვის სამინისტროს მასალებიდან

თვედოში ატმოსფერული ჰაერი ავტოტრანსპორტიდან, ენერგეტიკული სექტორიდან, სოფლის მეურნეობის დარგებიდან და სამრეწველო ობიექტებიდან წარმოებული ატმოსფერული გაფრჩევებით ბინძურდება. მათგან ურბანიზებული გარემოს ძირითადი დამაბინძურებელია ავტოტრანსპორტი და ენერგოსექტორი. აღსანიშნავია, რომ ბოლო წლებში იზრდება ავტოტრანსპორტის და ენერგოსექტორის მიერ მოხმარებული საწვავის რაოდენობა და შესაბამისად იზრდება ამ სექტორებიდან მავნე ნივთიერებათა ატმოსფეროში გაფრჩევები. ეკონომიკის სხვადასხვა სექტორის საერთო გაფრჩევებში პირველ ადგილზეა ნახშირუანგი, შემდეგ ნახშირწყალბადები, მეთანი, მყარი ნაწილაკები (არაორგანული მტკერი), აზოტის ოქსიდები და ამიაკი*. ატმოსფეროს დაცვის სფეროშიდაც ნაკლოვანებებია

ბოლო ათწლეულების განმავლობაში საქართველოს ბიომრავალფეროვნება მნიშვნელოვნად შემცირდა, რაც უკავშირდება ისეთ ანთროპოგენურ და ბუნებრივ ფაქტორებს, როგორიცაა ჰაბიტატების კარგვა, ფრაგმენტაცია და დეგრადირება, უკანონო ნადირობა და თევზჭერა, უცხო სახეობების ინტროდუქცია, ბიოლოგიური რესურსების არამდგრადი გამოყენება და სხვ. არც ერთ დაცულ ტერიტორიაზე არ არის შესწავლილი ბიომრავალფეროვნების მდგრადირება და, შესაბამისად, არ არსებობს ბიომრავალფეროვნების დაცვა-აღდგენის ან შენარჩუ-

* http://moe.gov.ge/index.php?sec_id=50&lang_id=GEO

ნების გეგმები. ფაქტობრივად, დაცული ტერიტორიები არა ბიომრავალფეროვნების დაცვისთვის, არამედ ტურიზმის განვითარების რესურსად გამოიყენება.

ნიადაგის დაცვა ძალიან მნიშვნელოვანი საკითხია საქართველოსთვის. ეს არის სახელმწიფო ებრივი პრობლემა, რადგან საქართველოში, სადაც ნიადაგის დაბინძურების, ეროზიული პროცესების, ნიადაგის მეორადი დაჭაობებისა და დამლაშების, სასარგებლო წიაღისეულის და საშენი მასალების დიაწესით მოპოვების, ადამიანის არასწორი სამეურნეო მოქმედების შედეგად დიდია ნიადაგის დანაკარგები.

ცუდი მდგომარეობაა ტყის დაცვის მიმართულებითაც. საქართველოში უკვე 20 წელია მიმდინარეობს უკანონო და უკონტროლო ხე-ტყის მოპოვება, რის შედეგადაც ტყეების დიდი ნაწილი გაჩანაგდა, ხოლო დანაკარგების ზუსტი აღრიცხვა-შეფასება დღემდე არ მომხდარა [74].

ადდგენადი და არატრადიციული ენერგორესურსების ათვისების დონეც არასაკმარისია. აღნიშნული რესურსებიდან საქართველო მდიდარია: პიდროენერგორესურსებით, მზის, ქარისა და თერმული წყლების რესურსებით, მაგრამ ყველა ეს რესურსი დღეოსათვის მცირედითაა ათვისებული.

მდგრადი განვითარების მისაღწევად ქვეყანაში უნდა არსებობდეს მდგრადი განვითარების მაკროეკონომიკური მექანიზმის.

მდგრადი განვითარების მაკროეკონომიკური მექანიზმის არსი გამოიხატება იმაში, რომ სახელმ

წიფომ საბაზრო პრინციპებზე დაყრდნობით, ხელი უნდა შეუწყოს მდგრადი განვითარების ჩამოყალიბებასა და შენარჩუნებას ეკონომიკური განვითარების მეშვეობით, რისი არსიც მდგომარეობს იმაში, რომ სახელმწიფო რეგულირების ძირითადი აქცენტი გადატანილია ეკონომიკის თვისებრივ სრულყოფაზე. მდგრადი განვითარების მაკროეკონომიკური რეგულირების მთავარი მიზანი არის არა მხოლოდ ის, რომ ხელი შევუწყოთ საბაზრო ძალების მოქმედებას და დავაჩქაროთ ეკონომიკური განვითარების პროცესი, არამედ იმაშიც, რომ თავიდან ავიცილოთ ეკონომიკური საქმიანობისაგან ბუნებისადმი (და, რასაკვირველია, აქედან გამომდინარე, თვით ადამიანთა საზოგადოებისადმი) მიუენებული ნებატიური შედეგები.

მდგრადი განვითარების მაკროეკონომიკური რეგულირების მექანიზმის სტრუქტურა და შინაარსი დამოკიდებულია ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების დონეზე, არსებულ ეკონომიკურ მოდელზე, ქვეყნის ეკონომიკურ სტრატეგიასა და ტაქტიკაზე.

მდგრადი განვითარების კონცეფცია არ ითვალისწინებს კონკრეტულ მაჩვენებლებს რომლის მიხედვითაც შეფასდებოდა მდგრადობა, ამიტომ ნიდერლანდელი ეკონომისტების მიერ ფონდ „მდგრადი საზოგადოების“ ეგიდით 2006 წელს შემუშავებული იქნა „საზოგადოების მდგრადობის ინდექსი (The Sustainable Society Index)“, რომელიც ზომავს 10 ბალიანი სკალით ქვეყნის მიღწევებს მდგრადი განვითარების მიხედვით. იგი ეფუძნება სამ – ეკონომიკურ,

სოციალურ და ეკოლოგიურ სფეროს 24 მაჩვენებლის მიხედვით*.

პირვენები და დაგალებები

1. რაში მდგრადარეობს მდგრადი განვითარების კონცეპცია
2. რა ღონისძიებები ტარდება მსოფლიოში მდ ბრადი განვითარების აზერვით
3. აიასტრულის დეპლარაციის მიზანები და მიღწეული შედეგები
4. „ნახი სამყაროს გარდაქმა: 2030 წლის დღის ვესრიბი მდგრადი განვითარებისათვის“
5. მოიპოვეთ მასალები მსოფლიოში საზოგადოების მდგრადობის ინდიკატორების შესახებ და მოამზადეთ მოკლე არეზენტაცია
6. ოამზადეთ მოკლე არეზენტაცია საქართველოში მდგრადი განვითარების შესახებ

* <http://gtmarket.ru/ratings/sustainable-society-index/info>

თ ა ვ ი 4.

გლობალიზაცია

საგარეო-ეკონომიკური ურთიერთობები უდიდეს გავლენას ახდენენ ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაზე, იწვევენ რა პროგრესულ ცვლილებებს ეკონომიკური რესურსების გამოყენებაში, ეკონომიკის სტრუქტურაში, ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირებაში, ხელს უწყობს ცოდნის, ტექნოლოგიების, ორგანიზაციისა და მართვის ახალი ფორმებისა და მეთოდების გავრცელებას მთელ მსოფლიოში და სხვა.

საერთაშორისო გაჭრობის განვითარებას დიდად შეუწყო ხელი საბაზრო ურთიერთობათა ჩამოყალიბებამ, დიდმა გეოგრაფიულმა აღმოჩენებმა, მანქანური წარმოებისა და თანამედროვე ტრანსპორტისა და კავშირგაბმულობის საშუალებათა განვითარებამ. შაბოლოოდ ჩამოყალიბდა საქონლისა და მომსახურების მსოფლიო ბაზარი (XIX საუკუნის ბოლოს). მაგროულად იწყება წარმოების ფაქტორთა გატანა.

ქვეყნებს შორის ეკონომიკური კავშირების დამყარებას აქვს თავისი მიზეზები, რომელთაგან თითო-ეული გამომდინარეობს მოცემული ქვეყნის განვითარების ინტერესებიდან, რომელიც შრომის საერთაშორისო დანაწილებას ემყარება.

მსოფლიო მასშტაბით საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობები ცხადია, ხელს უწყობენ ეკონომიკურ განვითარებას, ეკონომიკური რესურსების

უფრო რაციონალურად გამოყენების და მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარების საფუძველზე.
რაც შეეხება ცალკეულ ქვეყნებს, მათი გონივრული
მოქმედების შემთხვევაში საერთაშორისო ეკონო-
მიკური ურთიერთობები დადგებით გავლენას ახდენს
ეკონომიკურ განვითარებაზე, თუმცა არის შემთხვევ-
ები, როდესაც ერთი და იგივე პროცესი ერთ ქვე-
ყანაზე ახდენს დადგებით, ხოლო მეორეზე უარყოფით
გავლენას. მაგალითად, საქონლის გატანის შემთხვე-
ვაში თუ საქონელი სათანადო ხარისხისაა, მაშინ
იგი ორივე ქვეყნისათვის სასარგებლოა, ხოლო თუ
საქონელი უხარისხო, მოძველებული, ან ეკოლოგიუ-
რად არასუფთაა, მაშინ ეს პროცესი უარყოფით
გავლენას ახდენს იმპორტიორ ქვეყანაზე. კაპიტალის
გატანის შემთხვევაში, თუ იგი ფიზიკურად და
მორალურად მოძველებული არ არის, იგებს
იმპორტიორი ქვეყანა, ხოლო ექსპორტიორი ქვეყანა,
თუ ამ კაპიტალის მოცემულ ქვეყანაში გამოყენება
შეიძლებოდა, აგებს. თუკი ადგილი აქვს ჭარბი
კაპიტალის გატანას, მაშინ ექსპორტიორი ქვეყანაც
იგებს. განსაკუთრებით ცუდია “კაპიტალის გადი-
ნების” პროცესი, როდესაც კაპიტალის გატანას
ადგილი აქვს მაშინ, როდესაც ქვეყანაში არ არის
შექმნილი შესაბამისი კლიმატი მოცემული კაპიტა-
ლის გამოსაყენებლად, ან იგი არაკანონიერი წარმო-
შობისაა.

სამუშაო ძალის მიგრაციის შემთხვევაში ეკონო-
მიკურ განვითარებას შედარებით ხელს უწყობს მუ-
შათა იმიგრაცია. ემიგრაცია განსაკუთრებით ცუდია

მაშინ, როდესაც ადგილი აქვს მაღალკვალიფიციური კადრების გასვლას. ყველაზე მეტი ზიანი მოაქვს ეგრეთწოდებულ “გონების გადინებას,” ანუ განსაკუთრებული ნიჭით დაჯილდოებული ადამიანების – “ვარსკვლავების” გასვლას სხვა ქვეყნებში. რაც შეეხება ტექნოლოგიების (ცოდნის) გატანას, ერთმნიშვნელოვნად, იგი ხელს უწყობს უფრო დაბალგანვითარებული ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებას.

საერთაშორისო-ეკონომიკური ურთიერთობები თანდათან დებულობს გლობალურ ხასიათს. შეიძლება გამოიყოს მსოფლიო ეკონომიკის გლობალიზაციის სამი ეტაპი. პირველი ეს არის 1820 – 1914 წლები, როდესაც მნიშვნელოვნად გაძლიერდა საერთაშორისო ვაჭრობა, დაიწყო სამუშაო ძალისა და კაპიტალის გატანა. ყოველივე ამას ხელი შეუწყო სატელეფონო კაბელის გაყვანამ, რომლითაც დიდი ბრიტანეთი დაუკავშირდა ჩრდილო ამერიკას. თუ მანამდე ინფორმაციის გადაცემას ლონდონიდან ამერიკამდე სჭირდებოდა დაახლოებით სამი კვირა, 1914 წლისათვის ეს დრო შემცირდა ერთ წუთამდე. ამაში ასევე დიდი როლი ითამაშა მსოფლიოს წამყვანი ქვეყნების მიერ ოქროს სტანდარტის სისტემის შემოღებამ, რითაც სასურველი გარემო შეიქმნა ინგლიციების განხორციელებისათვის. მეორე პერიოდი მოიცავს 1914 – 1950 წლებს. მსოფლიო ომების და დიდი ეკონომიკური დეპრესიის გავლენის გამო, ამ პერიოდში სახელმწიფოებში თავი იჩინა ანტიგლობალურმა მისწრაფებებმა, უპირატესობა მიენიჭა ეროვნული ინტერესების დაცვას, მნიშვნელოვნად შეიზ-

დუდა იმპორტი, ხოლო ზოგიერთმა ქვეყანამ მთლიანად მოახდინა გარე სამყაროდან ბლოკირება. ლობალიზაციის მესამე ეტაპი იწყება 1950 წლიდან და გრძელდება დღემდე. ეს ეტაპი არის გლობალიზაციის ყველაზე ინტენსიური განვითარების პერიოდი, როდესაც: იგი უპირველეს ყოვლისა, ხორციელდება რეგიონალიზაციის მეშვეობით, რის საფუძველზეც ძლიერდება საერთაშორისო ეკონომიკური ინტეგრაციის პროცესი; თავბრუდამხვევი ტემპებით მიმდინარეობს ეროვნული ეკონომიკის ტრანსნაციონალიზაცია. ტრანსეროვნული კორპორაციები წარმოადგენენ მთავარ ძალას მსოფლიო ეკონომიკაში ინტერნაციონალიზაციის პროცესების დასაჩქარებლად. სწორედ მათი საქმიანობა გარდაქმნის მსოფლიო მეურნეობას საქონდის, მომსახურების, კაპიტალის, სამუშაო ძალის და ცოდნის ერთიან ბაზრად; საერთაშორისო ეკონომიკურ ურთიერთობებში დომინირებს არა საერთაშორისო ვაჭრობა, არამედ წარმოების და გასაღების ორგანიზება უშუალოდ საზღვარგარეთ; ხორციელდება მსოფლიო საფინანსო ბაზრების ფორმირება და მათი არნახული დივერსიფიკაცია. ძლიერდება უნიფიკაციის ტენდენცია ტექნოლოგიის, ეკოლოგიის, საბუღალტრო და სტატისტიკური აღრიცხვების, განათლების, კულტურისა და სხვა სფეროებში; ახალი საინფორმაციო ტექნოლოგიების, ელექტრონული სისტემების დანერგვის მეშვეობით ხორციელდება მსოფლიო საკომუნიკაციო ქსელის დივერსიფიკაცია; ყალიბდება მძლავრი საერთაშორისო ეკონომიკური ორგანიზაციები, რომლებიც მთელ მსოფლ

ლიოში ნერგავენ მაკროეკონომიკური პოლიტიკის ერთიან კრიტერიუმებს და თანდათან ახდენენ გლობალიზაციის ინსტიტუციურ გაფორმებას. მათი გადაწყვეტილებები სულ უფრო ხშირად ხდება იურიდიულად აუცილებელი ნომინალურად სუვერენული სახელმწიფოებისათვის; გლობალიზაცია შეიქრა შიგასახელმწიფოებრივ სფეროშიც და თანდათან ხდება შიგა ცხოვრების ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ფაქტორი, რომლის სიძლიერე ბევრად აჭარბებს ეროვნული სახელმწიფოს შესაძლებლობებს; ძლიერდება საერთაშორისო კონკურენცია ისეთ სუბიექტებს შორის, რომელთაც არ აქვთ განსაზღვრული სახელმწიფოებრივი წარმოშობა და რომლებიც კონკურენციას უწევენ ეროვნულ კომპანიებს, დევნიან რა მათ საკუთარი ბაზრებიდან; სულ უფრო და უფრო მეტი სახელმწიფო ებმება გლობალიზაციის პროცესებში, ყალიბდება გლობალური ცივილიზაციის შესაბამისი საერთო ჩვევები, გემოვნებები, ფასეულობები, შეხედულებები, აზროვნება და ა.შ.

ტერმინი გლობალიზაცია დაკავშირებულია არა მხოლოდ ეკონომიკასთან, არამედ ადამიანის საქმიანობის თითქმის ყველა სფეროსთან – მეცნიერებასთან, კულტურასთან, ჯანმრთელობის დაცვასთან, სპორტთან, სოციალურ სფეროსთან, პოლიტიკასთან და ა.შ. იგი წარმოსდგება სიტყვისგან – “globe” (დედამიწა) და, მაშასადამე, წარმოადგენს საბოლოოდ დედამიწის ერთიან ეკონომიკურ, ტექნოლოგიურ, პოლიტიკურ და კულტურულ ერთობად ჩამოყალიბების პროცესს, ცალკეული ქავენების სახელმწიფოებრიო-

ბისა და ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნების პირობებში. გლობალიზაციას აქვს საერთოკლანეტარული ხასიათი. თანამედროვე მაღალი ტექნოლოგიების გამოყენება (საინფორმაციო და ტელესაკომუნიკაციო ტექნოლოგიები, ინტერნეტი, თანამგზავრული ტელევიზია, სატრანსპორტო და კავშირგაბმულობის საშუალებები და ა. შ.) ბიძგს აძლევს დგდამიწის ერთიან გლობალურ ორგანიზმად ჩამოყალიბებას.

ეკონომიკურ ლიტერატურაში არსებობს აზრთა სხვადასხვაობა გლობალიზაციის წარმომშობ მიზეზებთან დაკავშირებით. ერთ ნაწილს მიაჩნია, რომ გლობლიზაცია არის ისტორიული განვითარების ობიექტური შედეგი. მას უპირისპირდება რადიკალური მოსაზრებები გლობალიზაციის ნეგატიური მხარეების შესახებ, იმასთან დაკავშირებით, რომ წამყვანი ქვეყნები განვითარებად ქვეყნებში ახდენენ ბუნებრივი რესურსების მტაცებლურ გამოყენებას, ეკოლოგიური სიტუაციის და შრომის პირობების გაუარესებას, სიდარიბის ზრდას, კონკურენციანობის შემცირებას, რომ გლობალიზაცია ხელს უწყობს ეროვნული კულტურის დეგრადირებას, ტრადიციების მოშლას და, საერთოდ, ეროვნული თვითმყოფადობის დაკარგვას.

ჩვენი აზრით, გლობალიზაცია ეროვნულ ეკონომიკათა განვითარების პროცესის რეალური შედეგია, რასაც შემდეგი ძირითადი მიზეზები განაპირობებს: 1. ეკონომიკური განვითარების შინაგანი მოთხოვნები, ამაღლდეს – ადამიანთა ცხოვრების

რეალური დონე, რითაც დაინტერესებულია მსოფლიოს ყველა ქვეყანა. 2. ადამიანთა პირადი ინტერესების დაკმაყოფილების მოტივაცია, მიიღოს რაც შეიძლება მეტი მოგება. 3. მსოფლიოში გადაუჭრელი გლობალური პრობლემების არსებობა, რომელთა გადაწყვეტაც ცალკეულ ქვეყნებს არ შეუძლიათ.

მიუხედავად იმისა, რომ გლობალიზაციის პროცესში ყველა ქვეყანა დებულობს გარკვეულ სარგებელს, ამ სარგებლის ხარისხი და რაოდენობა სხვადასხვა ქვეყნისათვის სხვადასხვაა. პრიორიტეტული მდგომარეობა, ფაქტია, განვითარებულ ქვეყნებს აქვთ, ვინაიდან სწორედ ისინი ფლობენ ჭარბი რაოდენობის და შესაბამისი ხარისხის წარმოების ფაქტორებს, ისინი აწარმოებენ მეტი რაოდენობისა და მაღალი ხარისხის პროდუქციას. ასეთი მდგომარეობა განაპირობებს იმას, რომ განვითარებული ქვეყნები მსოფლიო მასშტაბით: 1. იყენებენ გაცილებით იაფ სამუშაო ძალას და იაფ რესურსებს; 2. იზიდავენ მაღალი კვალიფიკაციის სამუშაო ძალას; 3. ხშირ შემთხვევაში სხვა ქვეყნებში გააქვთ დაბალი ხარისხისა და ნახმარი პროდუქცია; 4. აწარმოებენ ფიზიკურად და მორალურად მოქველებული ტექნიკის გატანას; 5. ექმნებათ ხელსაყრელი პირობები მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დასაჩარებლად, ამისათვის მსოფლიო მასშტაბით საჭირო უზარმაზარი რესურსების მოზიდვის გამო.

სხვა ქვეყნები გლობალიზაციის პროცესში: 1. იყენებენ მსოფლიოში დაგროვილ დიდ გამოცდილებას და მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის უახ-

დეს მიღწევებს; 2. იღებენ დიდ ფინანსურ დახმარებებს; 3. წყვეტენ მრავალ (სიდარიბის, ეკოლოგიურ, სამედიცინო) პრობლემებს.

რსებობს გლობალიზაციის საერთო დადებითი მსარეები, რომელთაგან შეიძლება გამოიყოს:

1. მან მნიშვნელოვნად განაპირობა საბაზო მექანიზმები დამყარებული ეკონომიკური და მეტნაკლებად დემოკრატიული პოლიტიკური სისტემის ჩამოყალიბება მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყანაში. იგი აიძულებს ცალკეული ქვეყნების მთავრობებს, აღმოფხვრან ვოლუნტარიზმი და კორუფცია, ჩამოაყალიბონ სოციალურად ორიენტირებული ეკონომიკა.

2. გლობალიზაციის პირობებში ახალი ტექნოლოგიები ვრცელდება ისევე სწრაფად, როგორც კაპიტალი.

3. იგი განაპირობებს მსოფლიო რესურსების უფრო რაციონალურ განაწილებას.

4. მსოფლიო არენაზე უმსხვილესი კორპორაციების ფუნქციონირება შესაძლებელს ხდის მასშტაბის უფლების მაქსიმალური ნიშნულის მიღწევას.

5. გლობალიზაციის პირობებში კონკურენციის გაძლიერება და ერთობლივი ძალებით უმსხვილესი სამეცნიერო-ტექნიკური პროექტების განხორციელება კიდევ უფრო აჩქარებს ტექნოლოგიის სრულყოფას და ინოვაციების გავრცელებას მსოფლიო მასშტაბით, რაც, უპირველეს ყოვლისა, სასარგებლოა მომხმარებლებისათვის.

6. იგი შესაძლებელს ხდის გლობალური ეკონომიკური, სოციალური და ეკოლოგიური პრობლემები

გადაჭრას მსოფლიო თანამეგობრობის ძალისხმევის გაერთიანების შედეგად, რესურსების მობილიზაციისა და მოქმედებათა კოორდინაციის საფუძველზე და სხვ.

მაგრამ, გლობალიზაციას თან ახლავს ნაკლოვანებებიც, რომელთა გათვალისწინებასა და თავიდან აცილებაზე უნდა იზრუნოს მსოფლიოს როგორც წამყვანმა, ისე სხვა ქვეყნებმა. ეს პრობლემები ძირითადად შემდეგში მდგომარეობს: 1. გლობალიზაცია მოიცავს რა ცალკეულ ეროვნულ ეკონომიკათა თითქმის ყველა სფეროს, ზღუდავს სახელმწიფო მარეგულირებელი ფუნქციის განხორციელების შესაძლებლობას. წატოიშვება გარკვეული წინააღმდეგობები გლობალიზაციასა და ეროვნული სახელმწიფოს სუვერენიტეტს შორის; 2. ლობალური მასშტაბით რაიმე ნეგატიური მოვლენის წარმოშობისას დიდია მისი მსოფლიოს ყველა ქვეყანაზე გავრცელების ალბათობა; 3. გლობალიზაციის პროცესში იმდენად დიდია ეკონომიკური ნაკადების მასშტაბები, რომ არ არის გამორიცხული, ზოგიერთ შემთხვევაში, იგი დამანგრეველი გამოდგეს ცალკეული, განსაკუთრებით კი სუსტი ქვეყნებისათვის; 4. იზრდება განვითარებადი ქვეყნებიდან სამუშაო ძალის, მათ შორის, მაღალკვალიფიციური კადრების ემიგრაციის მასშტაბები; 5. გლობალიზაციის დროს წარმოშობილი მიგრაციის დიდი მასშტაბები დემოგრაფიულ პრობლემებს წარმოშობს ბევრ ქვეყანაში; 6. გლობალიზაციას ხშირად არაერთგვაროვანი განსხვავებული მიმართებები აქვს სხვადასხვა

ქვეყნებისა და დარგების მიმართ, რაც საგრძნობ დეფორმაციებს იწვევს ცალკეული ქვეყნებისა და დარგების განვითარებაში; 7. გლობალიზაციისათვის დამახასიათებელია არასტაბილურობა საფინანსო ბაზარზე. “ცხელი ფულის” გაძლიერებულმა გადადინებებმა შეიძლება გამოიწვიოს არა მხოლოდ რყევები კაპიტალის ბაზარზე, არამედ საბანკო, სავალუტო და საერთო ფინანსური კრიზისი; 8. დღეისათვის გლობალიზაციის პირობებში თანდათან იზრდება განსხვავება განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებს შორის ცხოვრების დონის მიხედვით[246]; 9. გლობალიზაციამ შეასუსტა რა სახელმწიფო რეგულირების სფერო, ამასთანავე არ ჩამოყალიბებულა მისი შემცვლელი საერთაშორისო რეგულირების ქმედითი ორგანოები (მაგალითად სავალუტო კურსის მარეგულირებელი საერთაშორისო სტრუქტურა და სხვ); გლობალიზაციის პირობებში ძლიერდება ნარკობიზნების გავრცელება და იარაღით არალეგალური ვაჭრობა; 10. ხდება პლანეტის მთელი სამეცნიერო-ინტელექტუალური პოტენციალის თავმოყრა რამოდენიმე ქვეყანაში; 11. რეალური ხდება პროცესის არასწორად წარმართვის შემთხვევაში გლობალური კონფლიქტის წარმოშობის საფრთხე, რაც საზოგადოებას კატასტროფით ემუქრება და სხვ.

გლობალიზაციის გავლენა ეროვნულ ეკონომიკებზე ძირითადად ვლინდება შემდეგში:

1. ეროვნული ეკონომიკები ხდებიან არა მხოლოდ გლობალიზაციის უბრალო მაყურებლები, არამ-

ედ მისი ორგანიზატორები და ცხოვრებაში გამტარებლები.

2. ხორციელდება სახელმწიფო სექტორის კიდევ უფრო შეკვეცა. პრივატიზება შეეხო ისეთ დარგებსაც კი, რომლებიც აღრე მკაცრი რეგულაციის დარგებად ითვლებოდა (ენერგეტიკა, კავშირგაბმულობა, ტრანსპორტი და სხვ.).

3. სახელმწიფო რეგულირების პრიორიტეტი ხდება სოციალური პოლიტიკა. სახელმწიფოს ეკონომიკური ფუნქციების შემცირების გამო გამოთავისუფლებული ფინანსური რესურსები სოციალურ სფეროში გამოიყენება.

4. ძლიერდება საერთაშორისო ეკონომიკური ინსტიტუტების გალენა, რომელთა წესების შესაბამისად ფუნქციონირებს ეროვნული ეკონომიკის დიდი ნაწილი. ეს ორგანიზაციებია, უპირველეს ყოვლისა, გენერალური შეთანხმება ტარიფისა და ვაჭრობის შესახებ (**GATT**), მსოფლიო საგაჭრო ორგანიზაცია (**VTO**), საერთაშორისო საგალუტო ფონდი (**IMF**), მსოფლიო ბანკი (**WB**).

5. მიმდინარეობს შრომის დანაწილების ახალი ეტაპი, რომლის დროსაც ეროვნული სიმდიდრის შექმნაში სულ უფრო დიდ როლს ასრულებენ სხვა ქვეყნები.

6. ხდება ეროვნულ ეკონომიკაზე ეგზოგენური ფაქტორების გავლენის ზრდა.

7. სოფლიო საფინანსო-საკრედიტო სისტემა, რომლის გლობალიზაციის დონემ წინ გაუსწოვ

რეალურ სექტორში გლობალიზაციას, დიდ გავლენას ახდენს ეროვნული ეკონომიკების ფუნქციონირებაზე.

დღეისათვის ეკონომიკურ ინტეგრაციას მნიშვნელოვნად ჩამორჩება შესაბამისი საერთაშორისო რეგულირების სისტემის ჩამოყალიბების პროცესი, რაც გარკვეულწილად განპირობებულია პოლიტიკური ინტეგრაციის ჩამორჩენით ეკონომიკურისაგან.

სწორედ არასაკმარისი შეთანაწყობა გლობალური და ეროვნული ინტერესებისა არის ერთ-ერთი მიზეზი მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისებისა. გლობალიზაციის პროცესის რეგულირება აუცილებელია, რისთვისაც ერთმანეთს უნდა შეერწყას რეგულირება მსოფლიო და ეროვნული ეკონომიკების მასშტაბით. მოფლიო მასშტაბით რეგულირებაში მონაწილეობას უნდა ღებულობდეს ყველა ქვეყანა თანაბარი უფლებებით. ძალისხმევა, უპირველეს ყოვლისა, მიმართული უნდა იყოს ქვეყნებს შორის ეკონომიკური გამოთანაბრებისა და ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნებისაკენ.

რასაკვირველია, გლობალიზაციის პირობებში ასეთი საფრთხე მართლაც არსებობს, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ გლობალიზაცია მოიცავს როგორც ადამიანთა საზოგადოების განვითარების, ისე მისი არსებობის საფრთხის არნახულ შესაძლებლობებს. მას აქვს სუბიექტური ხასიათიც. მისი წარმართვა შესაძლებელია როგორც დადგებითი, ისე უარყოფითი მიმართულებით. ამიტომ, აუცილებელი ხდება გლობალიზაციის პროცესის სწორად წარმართვა,

ანუ სამართლიანი გლობალიზაციის განხორციელება. ამაში უდიდესი წვლილი ეკუთვნით ლიდერ სახელმწიფოებს. სწორედ მათ გადაწყვეტილებებზეა დამოკიდებული გლობალიზაციის ბედი.

გლობალიზაცია, ბუნებრივია, გავლენას ახდენს ეროვნულ სახელმწიფოზე, მის ეკონომიკაზე, ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების ფორმებზე, მეთოდებსა და ინსტრუმენტებზე. ზოგიერთი მოსაზრების თანახმად, გლობალიზაციის პირობებში სახელმწიფო შეწყვეტს არსებობას, ვინაიდან მისი ფუნქციები დაიკარგება. მაგრამ ეს შეხედულება მცდარია. მართალია, გლობალიზაციის პირობებში სახელმწიფოს ზოგიერთი ფუნქცია იზღუდება, მაგრამ იგი იძენს უფრო დიდ, საერთაშორისო ფუნქციას, რომელიც მიმართული უნდა იყოს გლობალიზაციის ხეგატიური ზემოქმედების განეიტრალიზაცია, დახმარებების ეფექტიანი გამოყენების, კონკურენტუნარიანობის ამაღლების, საუკეთესო ეროვნული ტრადიციების შენარჩუნებისა და მისი შემდგომი სრულყოფისაკენ. გლობალიზაცია ამაღლებს ცხოვრების ხარისხს, მაგრამ ნაციონალური სახელმწიფოს მიერ ეკონომიკის რეგულირების გარეშე ეროვნული ეკონომიკა მუდამ იქნება წამყვანი ქაფნის შედარებით მოგელებული ტექნოლოგიებისა და სამომხმარებლო პროდუქციის გამსაღებელი. გლობალიზაცია არის ობიექტური პროცესი, მაგრამ მისი რეგულირება აუცილებელია ეროვნული სახელმწიფოების თანასწორობის საფუძველზე შექმნილი ზეროვნული ორგანოების მიერ.

ამა თუ იმ ქვეყნის გლობალიზაციაში ჩართულობის შესაფასებლად არსებობს სხვადასხვა მაჩვენებელი (მაგალითად, ერთ-ერთი არის გლობალიზაციის KOF ინდექსი (KOF Index of Globalization), რომელიც შემუშავდა შვეიცარიის ეკონომიკის ინსტიტუტში (KOF Swiss Economic Institute), შვეიცარიის ფედერალური ტექნოლოგიური ინსტიტუტის (Swiss Federal Institute of Technology) მონაწილეობით. იგი ითვალისწინებს ეკონომიკურ, სოციალურ და პოლიტიკურ გლობალიზაციას). მაგრამ, ქვეყნების გლობალიზაციის ეს მაჩვენებლები წარმოდგენას იძლევიან ცალკეული ქვეყნის ინტეგრაციაზე მსოფლიო პროცესებში და არა მსოფლიოს გლობალიზაციის ხარისხზე. ამიტომ, უმჯობესია ამ მაჩვენებლებს ქვეყნის გლობალიზაციაში ინტეგრაციის ინდექსი ერქვას, ხოლო მსოფლიოს გლობალიზაციის დონის დასახასიათებლად შემოღებულ იქნეს მსოფლიო გლობალიზაციის ინდექსი. იგი, უპირველეს ყოვლისა, უნდა მოიცავდეს ისეთ მაჩვენებლებს, როგორიცაა: პირდაპირი უცხოური ინგესტიციები, ტრანს-ეროვნული კორპორაციების საქმიანობა, საერთაშორისო ვაჭრობის მოცულობა, დანახარჯები სამეცნიერო-ტექნოლოგიურ პროექტებზე, მსოფლიოში შემოსავლების უთანაბრობის (ქვეყნებს შორის), სიდარიბის, სამხედრო ხარჯების, სამხედრო კონფლიქტების, მიზნობრივი (საგალუტო, საკრედიტო და სხვ.) საერთაშორისო მარეგულირებელი ორგანოების ფუნქციონირების, საერთაშორისო ორგანოებში ცალ-

კეული ქვეყნების მონაწილეობის თანაბრობის მაჩვენებლებს.

პითხები და დაგალებები

1. როგორ ახდენს საბარეო-ეკონომიკური ფაქტორები ბავლენას ეკონომიკურ განვითარებაზე?
2. საერთაშორისო-ეკონომიკური ურთიერთობების რა ფორმებს გამოყოფა?
3. რას ნოვაცის მსოფლიო ეკონომიკის გლობალიზაცია?
4. რა ეტაპები გაიარა მსოფლიო ეკონომიკის გლობალიზაცია?
5. საერთაშორისო ურთიერთობების რა სახეობა დოკუმენტების გლობალიზაციის პროცესში
6. გადმოცემის რა ცელილებები მიმდინარეობს გლობალიზაციის დროს ეკონომიკურ და სხეობადობრივ ცერვებათი
7. რა ფაქტორები უწყობ ხელს გლობალიზაციის დაჩარებას
8. იმპერია აზრით გლობალიზაცია არის ისტორიული განვითარების ობიექტური ჟედები თუ იგი ირგანიზებულია მსოფლიოს უამყანი სახელმწიფოების მიერ.
9. რა სარგებლობას და ზარალს განიდიან განვითარებადი და განვითარებული ქვეყნები გლობალიზაციის შედებად.
10. წამოივალეთ გლობალიზაციის დადებითი და უარმოვითი მხარეები და დაასასიათეთი ისინი
11. რაზი ვლინდება გლობალიზაციის გავლენა ეროვნულ ეკონომიკებზე
12. რა ნაკლოვანებებს ფლობს გლობალიზაციის ინდექსი.
13. იმპერია აზრით, უნდა გვიძნოს თუ არა საერთაშორისო მარებული ინდებულების მიერები და რატომ?
14. როგორ უნდა მიაღწიონ სახელმწიფოებამა უარმატებას გლობალიზაციის კორობები?
15. იმპერია აზრით, როგორია გლობალიზაციის მომავალი?
16. მოიცოდეთ ეროვნულ ეკონომიკებზე გლობალიზაციის ბავლენის მაბალითები ეკონომიკის ისტორიიდან და მოამზადეთ მოკლე პრეზენტაცია

თავი 5.

განვითარების თეორიები

ერთმანეთისაგან შეიძლება განვასხვავოთ განვითარების თეორიები, რომელიც ეფუძნება ამა თუ იმ პროცესს და მოვლენას:

ტექნოლოგიური თეორიების მიხედვით, განვითარების ძირითადი მამოძრავებელია ტექნოლოგიები. ამ თეორიის პირველი წარმომადგენელია ლიუის გენრი მორგანი. იგი თავის წიგნში “უძველესი საზოგადოება” [284] განიხილავს განვითარების შვიდ სტადიას მხოლოდ ტექნოლოგიური ინოვაციების მიხედვით – ცეცხლის დაუფლება, მშვიდდ-ისრის გამოგონება და ა. შ.

ენერგეტიკული თეორიების მიხედვით, განვითარებას განაპირობებს ენერგიის ახალი სახეობების (ცეცხლი, ორთქლი, ელექტროენერგია, თერმობირთვული ენერგია) აღმოჩენა და ათვისება. მაგალითად, ევოლუციონისტი ლ. უაიტი ამტკიცებდა, რომ საზოგადოებები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან მათ მიერ მოხმარებული ენერგიის ოდენობით [321].

ადამიანისეული კაპიტალის თეორიის მიხედვით განვითარების უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია ადამიანისეული კაპიტალი. ამ თეორიის ყველაზე ცნობილი წარმომადგენლები არიან თეოდორ შულცი [212, 214] და გერი ბეკერი [163].

განვითარების ზოგ თეორიაში უპირატესობა ენიჭება აგრარულ ტექნოლოგიებსა და სასურსათო რესურსებს, სატრანსპორტო-საკომუნიკაციო ტექნოლოგიებს (გზები, რკინიგზა, თვითმფრინავი, ფოსტა, ტელეგრაფი, ტელეფონი, ტელეფაქსი, ელექტრონული ქსელები) და სხვ. მაგალითად, ლ. მეჩნიკოვის [293] აზრით, განვითარების ძირითადი ფაქტორია წყლით მიმოსვლის გზები, რომელიც იყოფა: “სამდინარო” (ძველი მსოფლიო), “საზღვაოსნო” (შუა საუკუნეები) და “საოკეანო” (ახალი და უახლესი დრო) პერიოდებად.

ინფორმაციული ფაქტორის მიხედვით, განვითარება მოხდა ჩვეულებრივი სალაპარაკო ენიდან საბეჭდ მანქანამდე, კომპიუტერამდე და ინტერნეტამდე ინფორმაციის საშუალებათა განვითარების შედეგად [242].

მ. ვებერის **ინსტიტუციური თეორიის** მიხედვით კი პროგრესი უკავშირდება სარწმუნოებას, რომ კაპიტალიზმის აღმავლობა დაკავშირებულია პროტესტანტიზმთან [254; 255].

პირველი მეცნიერული გამოკვლევები ეკონომიკური განვითარების პრობლემებს მიუძღვნეს ნიკოლოზ დიმიტრის ძე კონდრატიევმა და ჯოზეფ შუმპეტერმა [330], რომელიც ეკონომიკური განვითარების ფაქტორებად მეწარმეობასა და ინოვაციებს მიიჩნევდა. კონდრატიევის სახელთან დაკავშირებულია ცნობილი ეკონომიკური კონიუნქტურის დიდი ტალღების თეორია [375].

ჯოზეფ შუმპეტერის მიხედვით, მეწარმე წარ-

მოადგენს ეკონომიკური განვითარების მამოძრავებელ ძალას. იგი იძულებულია, გადალახოს მრავალი წინააღმდეგობა, იყენებს სიახლეებს. სწორედ ინოვაციური^{*} პროცესები განაპირობებს ეკონომიკური განვითარების ხარისხს. შუმპეტერის ამ მოსაზრებებზე დაყრდნობით იქნა მეწარმეობა აღიარებული წარმოების მეოთხე ფაქტორად, მოგება კი მეწარმისა და არა კაპიტალის შემოსავლად, როგორც ეს ითვლებოდა ჟ. ბ. სეის სამფაქტორიან მოდელში.

განსაკუთრებული ინტენსივობით მუშავდება ეკონომიკური განვითარების პრობლემები მეოცე საუკუნის სამოციანი წლებიდან. გამოყოფთ ზოგიერთ მათგანს [297].

ეკონომიკური განვითარების სტადიების თეორია. ამერიკელი ეკონომისტი, სოციოლოგი და ისტორიკოსი ჟ. როსტოუ თავის წიგნში “ეკონომიკური ზრდის სტადიები” გამოყოფს განვითარების შემდეგ ხუთ სტადიას: 1. ტრადიციული საზოგადოება 2. აღმაფლობისათვის წანამძღვრების შექმნა 3. აღმავლობა 4. მოძრაობა ტექნოლოგიური სიმწიფისაკენ. 5. მასობრივი მოხმარების საუკუნე.

ტრადიციულ საზოგადოებაში, რომელიც გრძელდება კაპიტალიზმამდე, ეკონომიკურ განვითარებას აღგილი თითქმის არ ჰქონია, მოსახლეობის უდიდესი უმრავლესობა დაკავებული იყო სოფლის მეურნეობით, ეროვნული შემოსავალი კი, ძირითადად,

* ტერმინი “ინოვაცია” პირველად სამეცნიერო ბრუნვაში სწორედ ჟოზეფ შუმპეტერმა შემოიტანა.

არამწარმოებლურად გამოიყენებოდა.

მეორე სტადიაზე ხდება მნიშვნელოვანი ძვრები როგორც სოფლის მეურნეობაში, ისე ტრანსპორტსა და საგარეო ვაჭრობაში.

მესამე სტადია შეესაბამება სამრეწველო რევოლუციას, ინერგება თვისებრივად ახალი ტექნიკა და ტექნოლოგია.

მეოთხე სტადია შეესაბამება ინდუსტრიულ საზოგადოებას, ტექნიკური პროგრესის დაჩქარებას.

მეხუთე სტადიაზე ხორციელდება წარმოებიდან მასობრივ მოხმარებაზე გადასვლა.

ეკონომიკური განვითარების ძირითად პირობად როსტოუს მიაჩნია შიგა და უცხოური ინვესტიციების მოზიდვა ქვეყნის ეკონომიკაში დაბანდებების განსახორციელებლად.

ახალი ინდუსტრიული საზოგადოების თეორია. იგი აღწერილია ამერიკელი ეკონომისტის ჯ. გელბრეიტის ნაშრომებში, რომლის მიხედვითაც, სულ უფრო სრულყოფილი ტექნიკის გამოყენება იწვევს კაპიტალიზმის შინაგან გარდაქმნას. ამავე მოსაზრებებს იზიარებენ ფრანგი სოციოლოგი რაიმონ არონი და ელიულია. მათი აზრით, ხდება კერძო საკურების წამყვანი როლის ლიკვიდაცია, ეკონომიკური ძალაუფლება გადადის მსხვილ კორპორაციათა ხელში, თანდათან ქრება უთანასწორობა მოსახლეობის ფენებს შორის და ა.შ.

პოსტინდუსტრიული საზოგადოების თეორია. ამ თეორიის პირველი წარმომადგენელია ამერიკელი სოციოლოგი დ. ბელი, რომლის მიხედვითაც პოსტ-

ინდუსტრიული საზოგადოება ხასიათდება შემდეგი ხეთი ნიშან-თვისებით: 1. ეკონომიკის გადასვლა უპირატესად საქონლის წარმოებიდან უპირატესად მომსახურების წარმოებაზე; 2. დასაქმებულთა შორის პროფესიონალი სპეციალისტებისა და ტექნიკოსების ხეედრითი წილის ზრდა; 3. ოეორიული ცოდნის წამყვანი როლი; 4. ტექნიკურ-ეკონომიკური გარემოს ორიენტაცია ტექნოლოგიების კონტროლზე; 5. გადაწყვეტილების მიღების პროცესთა უზრუნველყოფა ახალი, ინტელექტუალური ტექნოლოგიების მეშვეობით.

სუპერინდუსტრიალიზმის თეორია. ამერიკელი სოციოლოგი და ფუტოროლოგი ალვინ ტოფლერი გამოყოფს განვითარების სამ ტალღას. პირველი, ეს არის “ცივილიზაციის აგრარული ტალღა”, რომელიც დაიწყო დაახლოებით ათი ათასი წლის წინ, მეორე – “პლანეტარული ცივილიზაციის ტალღა”, რომელიც იწყება XVII საუკუნეში სამრეწველო რევოლუციით და რომელმაც დაამკვიდრა ინდუსტრიული ცივილიზაცია, მესამე ტალღა დაიწყო XX საუკუნის 60-იანი წლებიდან, რომელსაც მოჰყვა “წარმოებასა და მოხმარებაზე ორიენტირებული ინდუსტრიული ინდივიდის” გადასვლა “ახალ სულიერ, შემოქმედებით ფასეულობებზე ორიენტირებულ ინდივიდუუმზე”.

აღსანიშნავია ასევე, ერთიანი ცივილიზაციის თეორია, რომლის ყველაზე ცნობილი წარმომადგენელია იაპონური წარმოშობის ამერიკელი ეკონომისტი ფ. ფუკუიამა, რომლის მიხედვითაც, მსოფლიო

გარდაიქმნება ერთიან საზოგადოებად. ამიტომ, თით-ქოსდა, დადგება “ისტორიის დასასრული.”

ამ თეორიის საპირისპიროა ცივილიზაციათა შეჯახების თეორია, რომლის წარმომადგენლის, ამერიკელი პროფესორის ს. ჰანგტინგტონის აზრით, “ცივი ომის” შემდეგ მსოფლიო სულ უფრო მრავალპოლარული გახდა როგორც პოლიტიკური, ისე ეკონომიკური თვალსაზრისით. ს. ჰანგტინგტონის მიხედვით, თანამედროვე ეტაპზე არსებობს 8 ცივილიზაცია: დასავლეთის, ლათინოამერიკული, აფრიკული, ისლამური, ჩინეთის, ინდუისტური, მართლმადიდებლური და იაპონური.

ცხრილი 1

ცივილიზაციათა ხეედრითი წილი მსოფლიო მთლიან პროდუქტში (1950-1992)

ცივილიზაციები	ხეედრითი წილი მსოფლიო მთლიან პროდუქტში			
	1950	1970	1980	1992
დასავლეთის	64,1	53,4	48,6	48,8
მართლმადიდებლური	16,0	17,4	16,4	6,2
ჩინური	3,3	4,8	6,4	10,0
ისლამური	2,9	4,6	6,3	11,09
ინდუისტური	3,8	3,0	2,7	3,5
იაპონური	3,1	7,8	8,5	8,0
ლათინოამერიკული	5,6	6,2	7,7	8,3
აფრიკული		2,8	3,3	4,11

წყარო: Экономическая энциклопедия. М.: «Экономика», 1999.

ამ ცივილიზაციათა ხეედრითი წილი მსოფლიო

მთლიან პროდუქტში მნიშვნელოვნად იცვლება წლების განმავლობაში (ცხრილი 1). როგორც ჩანს, მსოფლიო მთლიან პროდუქტში მნიშვნელოვნად იზრდება ჩინური, ისლამური და იაპონური ცივილიზაციის ხედრითი წილი და მცირდება დასაცლეთისა და მართლმადიდებლური ცივილიზაციის ხედრითი წილი.

ლიუისის განვითარების თეორია [319]. ეს თეორია მიეკუთვნება სტრუქტურული გარდაქმნების შესახებ არსებულ შეხედულებებს განვითარებად ქვეყნებში. მისი ფუძემდებელია ნობელის პრემიის ლაურეატი არტურ ლიუისი.

ამ თეორიის მიხედვით, დაბალგანვითარებული ეკონომიკა იყოფა ორ სექტორად – ტრადიციულ (ნატურალური სოფლის მეურნეობა) და თანამედროვე (ქალაქის მრეწველობა) სექტორად. ამასთან, პირველი სექტორი ფლობს ჭარბ სამუშაო ძალას და მათი გამოყენება მეორე სექტორში გაზრდის მის ეფექტურობას ისე, რომ არ შემცირდება მოსავლიანობა პირველ სექტორში. ეს კი შეესაბამება ეკონომიკური განვითარების მოთხოვნებს.

სტრუქტურული გარდაქმნების თეორიას მიეკუთვნება ასევე ხ. ჩერნის შეხედულებები განვითარების შესახებ*. იგი განვითარებადი ქვეყნების ეკონომიკაზე დაყრდნობით აკეთებს შემდეგ დასკვნებს: განვითარებად ქვეყნებში ადგილი აქვს ეკონომიკური აქტიურობის გადატანას აგრარული სექტორიდან მრეწვე-

*<http://www.undp.uz/ru/download/index.php?type=publication&id=150&parent=2858&doc=99143>.

ლობაში; ფიზიკური და ადამიანისეული კაპიტალის მუდმივ დაგროვებას; ქალაქების ზრდას; სამუშაო ძალის ხარისხობრივი მახასიათებლების (განათლება) წინა პლანზე წამოწევას და სხვ.

ყურადღებას იმსახურებს ასევე **საგარეო დამოკიდებულების თეორია**. არსებობს ამ თეორიის სამი მიმართულება^{*}:

დამოკიდებულების ნეოკოლონიური მოდელი. ამ მოდელის მიხედვით, მდიდარი ქვეყნები აფერსებენ ან შეუძლებელს ხდიან ღარიბი ქვეყნების განვითარებას. მაშასადამე, ეკონომიკური ჩამორჩენილობა არის გარედან თავსმოხვეული და არ არის განპირობებული შიგა ფაქტორებით.

განვითარების ცრუ პარადიგმა. ამ მიმართულების მიხედვით, განვითარებადი ქვეყნების ჩამორჩენილობა განპირობებულია განვითარებული ქვეყნებიდან კონსულტანტოა მცდარი რჩევებით, რომლებიც კარგად არ იცნობენ ამ ქვეყნების სპეციფიკას და მათი რჩევები მხოლოდ ელიტჯგუფების ინტერესებს ემსახურება ქვეყნის შიგნით და მის ფარგლებს გარეთ.

დუალური განვითარების თეორია. იგი გულისხმობს დუალური საზოგადოებების – მსოფლიო მასშტაბით მდიდარი და ღარიბი ერების, ასევე განვითარებად ქვეყნებში მცირერიცხოვანი მდიდარი ჯგუფის არსებობას მრავალრიცხოვან ღარიბ ნაწილთან ერ-

*<http://www.undp.uz/ru/download/index.php?type=publication&id=150&parent=2858&doc=99143>.

თად. დუალიზმი ასევე გულისხმობს ასეთი დამოკიდებულების კვლავწარმოებას და განსხვავების გადრმავებას მდიდრებსა და ღარიბებს შორის.

განვითარების შესახებ არსებობს სხვა მოსაზრებებიც, რომელთაც ასახვა პოვეს ინსტიტუციურ-სოციოლოგიური მიმართულების სხვა წარმომადგენელთა ნაშრომებსა და რომის კლუბის მოხსენებებში.

განხილული თეორიებიდან შესაძლებელია რაციონალური მარცვლის გამოყოფა, მაგრამ ვერც ერთი ვერ ასახავს ეკონომიკური განვითარების კანონზომიერებებს მთლიანობაში. აუცილებელია საკითხისადმი კომპლექსური მიდგომა, რამდენადაც ეკონომიკურ განვითარებას განაპირობებს არა ერთი, არამედ მრავალი ფაქტორი.

პითხები და დაგალებები

1. ვინ არის ბანკითარების ტექნოლოგიური თეორიის ფუძემდებელი
2. რას უკავშირებს ბანკითარების ტექნოლოგიური თეორია ბანკითარების სტადიებს?
3. ბანკითარების მემკვიდრეობის მიზანი რა ბანკაკირობებს განვითარებას?
4. ვინ არიან ბანკითარების ადამიანისებული კაპიტალის თეორიის ფუძემდებლები და რაზი მდგომარეობს ამ თეორიის არსი
5. ზემოთ ჩამოტვირთვის ბარდა რას მიზნები ასევე ბანკითარების საფუძვლად?

6. გადმოეცით ეპონომიკური ბანკითარების სტადიების თეორია.
7. გადმოეცით ეპონომიკური ბანკითარების ლიუისის თეორია.
8. გადმოეცით ახალი ინდუსტრიული საზოგადოების თეორია.
9. გადმოეცით კოსტინდუსტრიული საზოგადოების თეორია.
10. რაში მდგრადარეობს სუამრინდუსტრიალიზაციის თეორია?
11. რაში მდგრადარეობს ერთიანი ცივილიზაციისა და ცივილიზაციათა შეჯახების თეორია?
12. რა ცივილიზაციები არსებობს დღევანდელ მსოფლიოში ს. პანგტინგტონის გონიერობი და როგორ ცივილიზაციათა ხვედრითი ფილი იზრდება მსოფლიო მთლიან პროდუქტში?
13. რაში მდგრადარეობს ს. ჩერნის შეხედულებები ბანკითარების შესახებ
14. ჩამოაყალიბეთ დამოკიდებულების ცენტრალიზაციი მოდელი, დუალური ბანკითარების თეორია და ბანკითარების ცენტრალიზაციის არსი და დაასაბუთეთ ეთანხმებით თუ არა მათ
15. ზემოთ ჩამოთვლილიდან ბანკითარების როგორია თეორიაა სრულყოფილი.
16. თქვენი აზრით რას უნდა ითვალისწინებდეს ბანკითარების სრულყოფილი თეორია?

თავი 6

ეპონომიკური განვითარების სოციალურ-დემობრაფიული ზაჟტორები

6.1. უმუშევრობა

უმუშევრობა წარმოადგენს მაკროეკონომიკურ პრობლემას, რომელიც დიდ გავლენას ახდენს როგორც მთელ ეკონომიკასა და საზოგადოებაზე, ასევე ცალკეულ სამეურნეო ობიექტებსა და თითოეულ ადამიანზე. მას, გარდა ეკონომიკურისა, აქვს სოციალური, პოლიტიკური, ფინანსურისა და ა.შ. დატვირთვა. უმუშევრობის გავლენას ეკონომიკურ განვითარებაზე, გამოიხატება შემდეგში: უმუშევრობა (განსაკუთრებით გრძელვადიანი) ამცირებს საზოგადოების ადამიანისეული კაპიტალის სიდიდეს, ვინაიდან უმუშევარი ადამიანის კვალიფიკაციის დონე, ფიზიკური და გონებრივი უნარი თანდათან ქვეითდება; უმუშევრობის დროს, ადგილი აქვს რა გამომუშავებული პროდუქციის დანაკარგებს, მცირდება დანაზოგების მოცულობა, რაც ამცირებს ინვესტიციებს, მათ შორის, ინვესტიციებს ინოვაციებზე. ასევე მცირდება სამეცნიერო-კვლევითი პროექტების დაფინანსება როგორც სახელმწიფოს, ისე კერძო სექტორის მხრიდან, რაც მნიშვნელოვან უარყოფით გავლენას ახდენს ეკონომიკური განვითარების პროცესებზე არა მხოლოდ მოკლევადიან, არამედ გრძელვადიან პერიოდშიც; უმუშევრობა, აძლიერებს რა შემოსავლების უთანაბ-

რობასა და სოციალურ დაბაზულობას, გარდა რესურსების გამოუყენებლობით გამოწვეული დანაკარგებისა, იწვევს დამატებით დანაკარგებს (ინვესტიციების შემცირებას), რომელიც დაკავშირებულია პოლიტიკური, ფინანსურული და კრიმინოგენური დაბაზულობის ზრდასთან.

მაგრამ უმუშევრობის მაღალი დონე ეკონომიკურ განვითარებაში არსებული როგორც უარყოფითი, ისე დადგებითი ძვრების შედეგია. პირველი, უპირველესყოვლისა, დაკავშირებულია ბაზრისა და ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების ნაკლოვანებებთან. უმუშევრობის დროს ეკონომიკა შეიძლება იმყოფებოდეს მაკროეკონომიკური წონასწორობის, მაგრამ არა მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის პირობებში. ეს ბაზრისათვის დამახასიათებელი ნაკლოვანებაა და რისი გამოსწორებაც მხოლოდ სახელმწიფოს სწორი ჩარევის შედეგადაა შესაძლებელი. ამისათვის აუცილებელია, მთავრობას გააჩნდეს დასაქმების რეგულირების მქანიზმი და, შესაბამისად, განვითარებული ინფრასტრუქტურა. დასაქმების რეგულირების მქანიზმი უნდა მოიცავდეს სამართლებრივ საფუძლებს, რეგულირების ინსტრუმენტებს, ინდიკატორთა სისტემას, რეგულირების ღონისძიებათა სისტემას, შესაბამის მარეგულირებელ ორგანოებს.

ეკონომიკაში მიმდინარე დადებით ძვრებთან უმუშევრობა დაკავშირებულია ეკონომიკური წყობის შეცვლასთან ან ინოვაციების დანერგვასთან. ორივე შემთხვევაში აუცილებელი ხდება სახელმწიფოს ჩარევა უმუშევრობის დონის შესამცირებლად. მიგვაჩ-

ნია, რომ ასეთ შემთხვევაში სახელმწიფომ უნდა გაატაროს არა ინფლაციური პროცესების მაპროვოცირებელი, არამედ იმ ინოვაციების მასტიმულირებელი პოლიტიკა, რომელიც გაზრდის წარმოების მოცულობას, ძველის გაფართოებისა და ახალი ეკონომიკური სფეროების ათვისების მეშვეობით.

უმუშევრობის პრობლემის განხილვა, უპირველეს ყოვლისა, დაკავშირებულია წლების განმავლობაში დამკვიდრებული, უმუშევრობასთან დაკავშირებული განსაზღვრებების ახლებურ გააზრებასა და მათში გარკვეული დაზუსტებების შეტანასთან. განვიხილოთ ზოგიერთი მათგანი.

ჩვენი აზრით, არასწორია, როდესაც “უმუშევრის” განმარტებებში[•] ძირითადი აქცენტი გადაიტანება ადამიანის გადაწყვეტილებაზე – სურს თუ არა მას მუშაობა. განმარტებაში ასეთი მოთხოვნის არსებობა განპირობებულია იმით, რომ განვითარებულ ქვეყნებში სახელმწიფოს მიერ განისაზღვრება უმუშევრის სტატუსი და ამ სტატუსის მიღებისათვის აუცილებელია, ადამიანს მუშაობის სურვილი ჰქონდეს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, იგი ვერ მიიღებს ამ სტატუსს და, მაშასადამე, ვერ მიიღებს დახმარებასაც. სხვადასხვა ქვეყანაში უმუშევრის სტატუსის მიღების პროცედურა სხვადასხვა სირთულისაა. მაგალითად, ამერიკის შეერთებულ შტატებში ის გაცილებით იოლია, ვიდრე იაპონიაში და ა.შ. [332].

[•] სტატისტიკური წელიწდეული 2012. საქართველოს სტატისტიკის დეპარტამენტი, 2013.

თუ ვიმსჯელებთ საერთო ეკონომიკური ინტერესებიდან გამომდინარე, მაშინ, ბუნებრივია, ქვეყნის ყველაზე ძვირფასი რესურსის – **შრომითი რესურსის** გამოყენების ხარისხის დადგენისას მიღიონობით შრომისუნარიან დაუსაქმებელ ადამიანთა არჩათვლა უმუშევართა რაოდენობაში და მათი ჩრდილში დატოვება სავსებით გაუმართლებელია. იგი ხელოვნურად ამცირებს უმუშევართა რაოდენობას და ამცირებს უმუშევრობის მიმართულებით განხორციელებული სახელმწიფო პოლიტიკის ეფექტიანობას. მართალია, კანონმდებლობის მიხედვით, ადამიანს აქვს შრომის თავისუფლება, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ფიზიკურად და გონებრივად ჯანსაღი ადამიანი, რომელსაც მუშაობის სურვილი არ აქვს (გამოწვეულია იგი პიროვნების თუ სახელმწიფოს მიზანით), არ აზარალებს საზოგადოებას.

ამ მოსაზრებას იზიარებს მეცნიერთა ნაწილი. მაგალითად, ედვინ დოლანს და დევიდ ლინდსეის პარადოქსულად მიაჩნიათ, რომ საკმაოდ დიდი რაოდენობა “უმუშევრებისა” ვერ ხვდება უმუშევართა კატეგორიაში, რომ მიღიონობით ადამიანი, რომლებიც არ ცდილობენ იპოვონ სამუშაო, არ გაითვალისწინება სამუშაო ძალის განსაზღვრის დროს [332].

განმარტებებიდან გამომდინარე, ასევე უმუშევრად ითვლება პირი, რომელსაც აქვს სურვილი იმუშაოს, მაგრამ არის საპენსიო ასაკის. ასეთი პირები უმუშევრად არ უნდა ითვლებოდნენ, ვინაიდან, ხშირ შემთხვევაში, ისინი სამუშაოს ვერ შოულობენ სწო-

რედ იმიტომ, რომ არიან არაშრომისუნარიანნი. ს-ეთი პირების შეყვანა უმუშევართა რიგებში, მხოლოდ იმიტომ, რომ მათ სურთ იმუშაონ, ხელოვნურად ზრდის უმუშევრობის დონეს.

ასევე საკამათოა საკითხი იმის შესახებ, ითვლებოდეს თუ არა უმუშევრად არასრულად დასაქმებული ადამიანები. ოფიციალური სტატისტიკა მათ თვლის დასაქმებულად, მეცნიერთა ნაწილს კი ამის საწინააღმდეგო მოსაზრება გააჩნია [მაგ.: 190]. რასაკვირველია, მეცნიერთა ეს მოსაზრება ანგარიშგასაწევია, მაგრამ, ალბათ, ამ დროს გასათვალისწინებულია შემოსავლის სიდიდე – პიროვნება უმუშევრად უნდა ჩაითვალოს მაშინ, როდესაც არასრული დასაქმების დროს შემოსავალი სიღარიბის დადგანილ ზღვარს ქვემოთაა.

ჩვენი აზრით, უმუშევრად უნდა ითვლებოდეს პირი, რომელსაც შეუსრულდა სამუშაო ასაკი, არ ეწევა სასარგებლო საქმიანობას (არ მუშაობს, არ სწავლობს, არ იმყოფება სავალდებულო სამხედრო სამსახურში, არ არის დაკავებული საოჯახო მეურნეობით), არ იმყოფება სპეციალიზებულ დაწესებულებებში, არ არის ინგალიდი ან საპენსიო ასაკის. ეს განმარტება ეფუძნება სამართლებრივ, ეკონომიკურ და მორალურ ნორმებს და არა ცალკეული პიროვნების სურვილს, იმუშაოს თუ არა.

თუ ამ განმარტებას მხედველობაში მივიღებთ, მაშინ, იმისდა მიხედვით, აქვს თუ არა სურვილი უმუშევარს იმუშაოს, ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვაოთ აქტიური (რომელიც დაეძებს სამუშაოს) და

პასიური (რომელიც არ დაეძებს სამუშაოს) უმუშევარი. ინვალიდები და საპენსიო ასაკის პირები, ბუნებრივია, არც ერთ ამ კატეგორიას არ უნდა მიეკუთვნებოდნენ. თუ მათ იშოვეს სამუშაო, მაშინ ისინი დასაქმებულთა რიგებში აღმოჩნდებიან.

შემოთავაზებული განმარტების თანახმად, უმუშევრობის დონე განისაზღვრება უმუშევართა (აქტიურ და პასიურ) რიცხოვნობის ფარდობით მომუშავეთა და უმუშევართა (აქტიურ და პასიურ) საერთო რაოდენობასთან, გამოსახული პროცენტობით.

რაც შეეხება ტერმინს – ”სამუშაო ძალა”, იგი პრაქტიკაში თითქმის არ გამოიყენება, ხოლო ეკონომიკურ ლიტერატურაში მისი გაგება არაერთგვაროვანია. ზოგს მიაჩნია, რომ ის არის განსაკუთრებული საქონელი (მაგ., მარქსი და მისი მიდგენერები) ზოგის აზრით [252; 264; 283; 286 312, 332], იგი საზოგადოების ის ნაწილია, რომლებიც მუშაობენ ან ექცევენ სამუშაოს, ე.ი. ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა.

მიგვაჩნია, რომ სამუშაო ძალის (გაგებული, როგორც ადამიანის ფიზიკურ და გონებრივ უნართა ერთობლიობა) ჩათვლა საქონლად არასწორია, ვინაიდან საქონელი არის პროდუქტი, რომელიც დამზადებულია გასაყიდად და გაყიდვის შემდეგ იგი იცვლის მესაკუთრეს. წარმოების პროცესში ადგილი აქვს არა პიროვნების უნარის გაყიდვას, არამედ მის დაქირავებას, ვინაიდან უნარის მესაკუთრედ კვლავ ეს პიროვნება რჩება და მისი უნარი არათუ მცირდება, არამედ, უმეტეს შემთხვევაში, იზრდება კიდე-

ვაც. უნარი რომ გაიყიდოს, მაშინ მისი მესაკუთრე ადამიანიც უნდა გაიყიდოს. ასეთ ურთიერთობებს ადგილი პქონდა მონათმფლობელური წყობილების დროს. თანამედროვე პირობებში კი, ცხადია, ასეთი ურთიერთობების წარმოდგენაც კი მიუღებელია. მაშასადამე, მუშაკი კი არ ყიდის თავის უნარს, არა მედ იყენებს მას წარმოების პროცესში (შრომობს) მესაკუთრის სასარგებლოდ, რისთვისაც იღებს გასამრჯელოს.

ვინაიდან ადამიანის უნარის გამოსახატავად თანამედროვე ეკონომიკურ ლიტერატურაში არსებობს ტერმინი – “ადამიანისეული კაპიტალი”, ამდენად უფრო გამართლებულია სამუშაო ძალა ვიხმაროთ მხოლოდ მეორე გაგებით, ანუ, როგორც დასაქმებულთა და უმუშევართა რაოდენობა.

უმუშევრობის ბუნებრივი დონე ლიტერატურაში გაიგივებულია სტრუქტურული და ფრიქციული უმუშევრობის დონესთან [252; 289; 312; 332]. ჩვენ ვთვლით, რომ უმუშევრობის ბუნებრივი დონე არის უმუშევრობის ის დონე, როდესაც ეკონომიკა იმყოფება ბუნებრივ მდგომარეობაში და, მისი სახელმწიფო რეგულირების გაძლიერების შემთხვევაშიც კი, უმუშევრობის დონის უფრო ნაკლები მნიშვნელობის მიღწევა შეუძლებელია. მართალია, ბუნებრივი უმუშევრობის მიზეზი სტრუქტურული და ფრიქციული უმუშევრობაა, მაგრამ ხშირად, შესაძლოა, სტრუქტურული და ფრიქციული უმუშევრობის დონე არ ემთხვეოდეს უმუშევრობის ბუნებრივ დონეს (ანუ

უმუშევრობის მაქსიმალურად შესაძლო დაბალ დონეს), ანუ მეტი იყო მასზე.

ამ მოსაზრებას იზიარებენ ზოგიერთ ქვეყანაში, განსაკუთრებით შვედეთში, სადაც მიაჩნიათ, რომ უმუშევრობის დონე მისი გარკვეული მცირე მნიშვნელობის ზემოთ არ უნდა ითვლებოდეს საბაზრო ეკონომიკის ბუნებრივ თავისებურებად [332]. მართალია, ბოლო დროს შვედეთშიც მოსაზრება ორადად გაყოფილი, უმუშევრობის დაბალ დონეზე შენარჩუნების ძვირადღირებული ფისკალური პოლიტიკის გამო, ვინაიდან იქ სტრუქტურული უმუშევრობის შესამცირებლად მსხვილი სახელმწიფო პროგრამები ხორციელდებოდა [264], მაგრამ, პრაქტიკულად, უმუშევრობის ბუნებრივი დონე მაინც დაბალი რჩება და იგი 6%-ს არ აღემატება (თუმცა ადრე, როდესაც ამ მიმართულებით უფრო მკაცრი პოლიტიკა ტარდებოდა, უმუშევრობის ბუნებრივი დონე 3%-მდე იყო), მაშინ, როდესაც ბევრ სხვა განვითარებულ ქვეყანაში იგი 5%-დან 10%-მდე მერყეობს [264]. ჩვენ მხარს ვუჭერთ იმ მოსაზრებას, რომ უმუშევრობის დონის შენარჩუნება დაბალ ნიშნულზე შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, როდესაც ტარდება შესაბამისი ეკონომიკური პოლიტიკა [289]. მიგვაჩნია, რომ ძვირი პროგრამების განხორციელება ამ მიმართულებით გამართლებულია, ვინაიდან უმუშევრობა, გარდა წმინდა ეკონომიკური დანაკარგებისა, დაკავშირებულია ბევრ სხვა ნეგატიურ მოვლენასთან, მათ შორის, ყველაზე მწვავე – სოციალური და ფსიქოლოგიური დაძაბულობის პრობლემასთან, რაც, საბო-

ლოო ანგარიშით, ნეგატიურ გავლენას ახდენს ეკონომიკურ განვითარებაზე.

მართალია, რიგ შემთხვევაში ინოვაციები იწვევს უმუშევრობას, მაგრამ ისტორიულ ჭრილში სწორედ ინოვაციების მეშვეობით ხდება უმუშევრობის დონის შემცირება, მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ზრდის პირობებშიც კი, ზრდის რა იგი შრომის ზღვრულ პროდუქტს [90]. ინოვაციას თან უნდა მოჰყვეს წარმოების გაფართოება, რაც ისევ ინოვაციების გზით მიიღწევა, იწვევს რა წარმოების ძველი სფეროების გაფართოებას და ახლის ათვისებას, მოთხოვნის გაზრდას და ა.შ.

დასაქმების რეგულირების უპირველეს დონისძიებას წარმოადგენს შრომის ბაზრის ინსტიტუციური მოწყობა, რაც გულისხმობს შრომის ბირჟის, დასაქმებისა და მიგრაციის სახელმწიფო სამსახურის, დასაქმების ფონდის და შესაბამისი ინფრასტრუქტურის არსებობას. მათი მეშვეობით შესაძლებელი გახდება თავისუფალი სამუშაო ადგილების (ვაკანსიების) და უმუშევართა (პასიურ და აქტიურ) აღრიცხვა; კონსულტაციების გაწევა უმუშევართათვის სამსახურში მოწყობასთან დაკავშირებულ საკითხებზე; უმუშევრებისათვის დახმარებების გაცემა; მოქალაქეთა პროფესიული მომზადება და გადამზადება; შრომის ბაზარზე მდგომარეობის შეფასება (ეკონომიკური და არაეკონომიკური, ეკონომიკურად აქტიური და ეკონომიკურად არააქტიური მოსახლეობის რაოდენობის დადგენა და ა.შ.); შრომით ემიგრანტთა

და იმიგრანტთა აღრიცხვა, შესაბამისი ინფორმაციის მომზადება და სხვ.

გარდა ინსტიტუციური უზრუნველყოფისა, უმუშევრობის შემცირების მიზნით უნდა განხორციელდეს ღონისძიებები, რომელიც უმუშევრობის შემცირებას გამოიწვევს არა ინფლაციის ზრდის, არამედ ფასების სტაბილურობის პირობებში. უპირატესობა უნდა მიენიჭოს ეკონომიკურ პოლიტიკას, რომელიც ეკონომიკას გადაადგილებს არა ფილიასის მრუდზე, არამედ, რომელიც გამოიწვევს თვით ფილიასის მრუდის გადაადგილებებს ისეთ წერტილებში, სადაც უმუშევრობის დონე კლებულობს, ხოლო ფასების საერთო დონე უცვლელია ან უმნიშვნელოდ მატულობს. ეს მიიღწევა ისეთი ინოვაციური პროგრამების სტიმულირებით (უმუშევრობის შემცირებისაქნ მიმართული ინოვაციური პოლიტიკა), რომელიც უზრუნველყოფს ერთობლივი მოთხოვნისა და ერთობლივი მიწოდების დაახლოებით ერთნაირი ტემპებით ზრდას. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, პროდუქციის მოცულობის ზრდის ტემპები წინ უნდა უსწრებდეს, ხოლო ხელფასების ზრდის ტემპები ჩამორჩებოდეს შრომის მწარმოებლურობის ზრდის ტემპებს, სანამ უმუშევრობის რეალური დონე არ გაუტოლდება მის ბუნებრივ დონეს. ეს მიიღწევა წარმოებისა და მოსახურების არსებული დარგების გაფართოებით და მათი ახალი სფეროების ათვისებით.

უმუშევრობით გამოწვეული დანაკარგები. ლიტერატურაში ძირითადად საუბარია მხოლოდ ციკლური უმუშევრობის შედეგად გამოწვეულ დანაკარ-

გებზე, ვინაიდან ბუნებრივი უმუშევრობა გაიგივებულია სტრუქტურულ და ფრიქიულ უმუშევრობასთან. მიგვაჩნია, რომ ერთმანეთისგან უნდა გაირჩეს სტრუქტურული და ციკლური უმუშევრობით გამოწვეული დანაკარგები. ციკლური უმუშევრობის დროს საწარმოო სიმძლავრეები არსებობს, ოღონდ გამოუყენებელია, მაშასადამე, ციკლური უმუშევრობის შესამცირებლად ახალი დაბანდებები საჭირო არ არის, მაშინ, როდესაც სტრუქტურული უმუშევრობის შესამცირებლად აუცილებელია ქვეყნაში ახალი ძირითადი კაპიტალის შექმნა.

უმუშევრობა მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებს სხვადასხვაგარად აზარალებს. ზარალს განიცდიან უმუშევრები ხელფასის დაკარგვის გამო; სახელმწიფო ბიუჯეტი – შემოსავლების კლების და უმუშევრებზე დახმარებების გაცემის შედეგად; მეწარმეები კარგავენ მოგებას; მცირდება მთლიანი ეროვნული პროდუქტი და ა.შ. რასაკვირველია, აღნიშნული ზარალების შეკრების შედეგად საერთო ზარალის გამოთვლა შეცდომაა და იგი გამოიწვევს ორმაგ აღრიცხვას, ვინაიდან მშა წარმოადგენს სიდიდეს, რომელშიც თავს იყრის ყველა დანაკარგი.

ციკლური უმუშევრობის დანაკარგები განისაზღვრება ოუკენის ცნობილი კანონის მიხედვით. მაგრამ ეს კანონი გამოყვანილია ემპირიული დაკვირვების საფუძველზე, ამერიკის შეერთებული შტატების მაგალითზე, და ის შედარებით მართებული იყო ამ ქვეყნისათვის ან, უკათეს შემთხვევაში, ანალოგიური ქვეყნებისათვის და არა განსხვავებული ემპირი-

ული მონაცემების მქონე ქვეყნებისთვის (მათ შორის იგულისხმება საქართველოც).

აღსანიშნავია, რომ ოუკენის კანონი არ ითვალისწინებს უმუშევრობის ზოგიერთ დადებით ეფექტს (მაგალითად, თავისუფალი დროის არსებობა, რაციონალური გადაწყვეტილების მიღების მეტი შესაძლებლობა). იგი ასევე არ ითვალისწინებს უმუშევრობით გამოწვეული სოციალურ-პოლიტიკური და კრიმინოგენური სიტუაციის გაუარესების, ადამიანისეული კაპიტალის შემცირების შედეგად გამოწვეულ მშპ-ს დანაკარგებს. არადა, ეს დანაკარგები, ძირითადად ინვესტიციების შემცირების გამო, საკმაოდ მნიშვნელოვანია. უმუშევრობა, აძლიერებს რა შემოსავლების უთანაბრობასა და სოციალურ დაბაბულობას, გარდა რესურსების გამოუყენებლობით გამოწვეული დანაკარგებისა, იწვევს დამატებით დანაკარგებს, რომელიც დაკავშირებულია პოლიტიკური და კრიმინოგენური დაძაბულობის ზრდასთან.

პითხები და დაგალებები

1. რაში გამოიხატება უმუშევრობის ბაზებია ეპონომიკურ ბანკითარებაზე?
2. არის თუ არა “უმუშევრობის” პრაქტიკაში არსებული ბანკარტება სრულყოფილი?
3. როგორად ბაბებული ეპონომიკურ ლიტერატურაში ტერმინი – “სამუსაო ქალა”?
4. უმუშევრობის ბანებიზოვ დონე ემთხვევა თუ არა სტრუქტურული და ფრიძციული უმუშევრობის დონეს?
5. 001გალისჭირებს თუ არა ოუკენის კანონი უმუშევრობის ქველა მხარეს?
6. მოიკოვეთ მონაცემები საქართველოში უმუშევრობის დონის შესახებ და გააკეთეთ შესაბამისი დასკვები

6.2 მოსახლეობის ცხოვრების დონე

მოსახლეობის ცხოვრების დონე, ანუ ის, თუ როგორ ცხოვრობენ, როგორ იკმაყოფილებენ ადამიანები თავიანთ მოთხოვნილებებს, დამოკიდებულია არაერთ ფაქტორზე, რომელთაგან უმთავრესია ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების არსებული მდგრამარეობა. ბუნებრივია, რაც უფრო მაღალია ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების ხარისხი, მით უფრო მაღალია ადამიანთა მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების შესაძლებლობა და პირიქით, რაც უფრო მაღალია ცხოვრების დონე, მით უფრო მაღალია ეროვნული ადამიანისუული კაპიტალი, ეკონომიკური და სოციალური სტაბილიზაციის ხარისხი და, შესაბამისად, მით უფრო კარგი პირობები არსებობს ეკონომიკური განვითარებისათვის. მოსახლეობის ცხოვრების დონეზე ასევე დიდ გავლენას ახდენენ სხვა ფაქტორები – ეროვნული თავისებურებები, ტრადიციები და სხვ.

ეკონომიკურ ლიტერატურაში ერთმანეთისაგან განასხვავებენ ცნებებს – “ცხოვრების დონე” და “ცხოვრების ხარისხი”. მართალია, არსებობს გარკვეული ლოგიკა ამ ორ ცნებას შორის განსხვავების საპოვნელად, მაგრამ, ჩვენი აზრით, მათ შორის მნიშვნელოვანი განსხვავება არ არსებობს. ცხოვრების დონეც და ცხოვრების ხარისხიც მოიცავს როგორც რაოდენობრივ, ისე თვისებრივ მხარეებს, ვინაიდან, თუ ხარისხობრივად ადამიანთა მოთხოვნილებები არ კმაყოფილდება, როგორ შეიძლება

ვისაუბროთ ცხოვრების მაღალ დონეზე და პირიქით, თუ რაოდენობრივად ადამიანთა მოთხოვნილებები არ კმაყოფილდება, როგორ შეიძლება ვისაუბროთ ცხოვრების მაღალ ხარისხზე. საერთოდ, ცხოვრების პირობების შესაფასებლად უფრო მისაღებია ვიხმაროთ ტერმინი “ცხოვრების დონე”. ამასთან, მისაღებია განვიხილოთ ცხოვრების დონის რაოდენობრივი და ხარისხობრივი მაჩვენებლები.

ცხოვრების დონის მიხედვით ერთმანეთისაგან შეიძლება განვასხვაოთ ეპოქები, ქვეყნები, ადამიანები. ცხოვრების დონე უდიდეს გავლენას ახდენს ცხოვრების წესზე. საკმარისია, წარმოვიდგინოთ ცხოვრების დონით განსხვავებული ეპოქები, ქვეყნები და ადამიანები და დავინახავთ, თუ როგორ განსხვავდება ერთმანეთისაგან ერთი და იმავე ერის ცხოვრების წესი ცხოვრების დონის ზრდასთან ერთად, თუ როგორ განსხვავდება სხვადასხვა ცხოვრების დონის მქონე ქვეყნების ცხოვრების წესი ერთმანეთისაგან, თუ როგორ განსხვავდება ერთსა და იმავე ქვეყანაში ერთმანეთისაგან მდიდარ და დარიბ ადამიანთა ცხოვრების წესი. მართალია, ცხოვრების წესზე დიდ გავლენას ახდენს სხვა ფაქტორებიც (კულტურა, ტრადიციები, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოწყობის წესი, პროფესია და სხვ.), მაგრამ გადამწყვეტი მნიშვნელობა მაინც ცხოვრების დონეს ენიჭება.

ლიტერატურაში ასევე არსებობს ცხოვრების დონის სხვადასხვაგარი ფორმულირება. ჩვენი აზრით, ეს ცნება არ მოითხოვს რთულ და ერთმა-

ნეთისაგან განსხვავებულ განმარტებებს. ცხოვრების დონე, ეს არის ცალკეულ ადამიანთა და საზოგადოებრივ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების შესაძლებლობა. რაც უფრო მაღალია ცალკეული ადამიანის და საზოგადოებრივ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების შესაძლებლობა, მით უფრო დიდია ცხოვრების დონე. მოთხოვნილებები კი, როგორც ვიცით, უსაზღვროა, თუმცა ცვალებადი და იზრდება ცხოვრების დონის ზრდასთან ერთად (წარმოება წარმოშობს ახალ მოთხოვნილებებს). ცხოვრების დონე უფრო პირდაპირ კავშირშია მოთხოვნასთან, ვინაიდან მოთხოვნა არის დაკმაყოფილებული მოთხოვნილება. ცხოვრების დონე კი, სწორედ, დაკმაყოფილებული მოთხოვნილებით განისაზღვრება. აქედან გამოდინარე, მთელი საზოგადოების ცხოვრების დონე დამოკიდებულია ერთობლივ მოთხოვნაზე, ხოლო ცალკეული ადამიანის ცხოვრების დონე – ინდივიდუალურ მოთხოვნაზე. მოთხოვნა კი თავისთავად დამოკიდებულია შემოსავლებსა და დანაზოგებზე. მართალია, დანაზოგები ამცირებს მიმდინარე მოხმარებას და, მაშასადამე, ცხოვრების დონესაც, მაგრამ, სამაგიეროდ იგი ზრდის მოხმარებას მომავალში და შესაბამისად, ცხოვრების დონესაც.

ბუნებრივია, პირდაპირი კავშირი არსებობს მოთხოვნილებასა და ცხოვრების დონეს შორის, რაც უფრო დიდია მოთხოვნილების განვითარების ხარისხი, მით უფრო მაღალია ცხოვრების დონე. მოთხოვნილების განვითარების ხარისხი კი თავისთავად დამოკიდებულია თვისებრივ ცვლილებებთან წარმო-

ებაში – საქონლისა და მომსახურების ახალი სახეობების წარმოშობასთან, რაც თავისთავად პირდაპირ კავშირშია ინოვაციებთან ეკონომიკაში. მაგრამ თანამედროვე პირობებში, ინფორმაციის საშუალებები იმდენად განვითარებულია, რომ ახალ მოთხოვნილებებს წარმოშობს არა მხოლოდ მდიდარ, არამედ ღარიბი ფენებში, ანუ მოთხოვნილებები მოსახლეობისა როგორც მდიდარ, ისე ღარიბი ნაწილს ერთნაირი აქვს, ამ მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების შესაძლებლობა კი მნიშვნელოვნად განსხვავებული. სწორედ ეს განაპირობებს ცხოვრების დონის განსხვავებულობას და გარკვეულ დაპირისპირებას მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებს შორის. ამ მხრივ ყველაზე ნეიტრალურია საშუალო ფენი.

როგორ ნაწილდება შემოსავალი მოთხოვნილებების მიხედვით? უპირველეს ყოვლისა, ადამიანი იქმაყოფილებს პირველად მოთხოვნილებებს (კვება, ტანსაცმელი, ბინა), ხოლო შემდეგ სხვა მოთხოვნილებებს (განათლება, კულტურა, დასვენება, ფუფუნება).

ცხოვრების დონის შესაფასებლად არსებობს მაჩვენებელთა მთელი სისტემა. უნდა ითქვას, რომ ყველა არსებული მაჩვენებელი სასარგებლოა და მათი გამოყენება საშუალებას იძლევა, დაგახასიათოთ ცხოვრების პირობების ესა თუ ის მხარე. მაგრამ, ჩვენი აზრით, ცხოვრების დონის ძირითადი მაჩვენებელი არის შემოსავალი და საქონლისა და მომსახურების ხარისხი როგორც ცალკეული პიროვ-

ნების, ისე მთელი საზოგადოებისათვის. სწორედ მათზეა დამოკიდებული როგორც ფიზიკური, ისე სულიერი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების, ასევე ცხოვრებისა და შრომის კომფორტის ხარისხი (რომელიც შეიძლება განისაზღვროს უახლესი სახეობის პროდუქციის გამოყენების მასშტაბებით). მაშასადამე, ცხოვრების დონე დამოკიდებულია ქვეყნის ეკონომიკის როგორც რაოდენობრივი, ისე თვისებრივი განვითარების დონეზე, მათ შორის, შემოსავლების განაწილების სამართლიანობაზე.

ადამიანთა პირველყოფილი საზოგადოების პირობებში მდიდრებისა და დარიბების ერთმანეთისაგან განსხვავება არ იარსებებდა (არ იარსებებდა შესაბამისი სიტყვებიც კი), ვინაიდან არ არსებობდა დარიბებად და მდიდრებად დაყოფა, რადგანაც, რასაც მოიპოვებდნენ, თანაბრად მოიხმარდნენ (განაწილება ხდებოდა თანაბრად). თუმცა, განსხვავება ამ ნიშნის მიხედვით ცალკეულ თემებსა (ტომებს) და რეგიონებს შორის მაინც იქნებოდა (ბუნებრივი რესურსების, უნარის, შრომის იარაღების და სხვა განსხვავებათა გამო). მდიდრებად და დარიბებად დაყოფა იწყება მას შემდეგ, რაც კაცობრიობის ისტორიაში სხვადასხვა ფაქტორთა გამო (რომელიც კარგადაა ცნობილი) განაწილების სამართლიანობა ირდევება, საზოგადოების გარკვეული ფენა უმრავლესობასთან შედარებით შემოსავლების მეტ ნაწილს ითვისებს და სხვებზე მდიდარი ხდება. მაგალითად, მონათმფლობელები – მონებზე, თავადაზნაურები – გლეხებზე, კაპიტალისტები – მუშებზე (სიღარიბეში

იგულისხმება განსხვავება არა მხოლოდ მატერიალური ქონების, არამედ სხვა ფასეულობათა მიხედვითაც – განათლება, კულტურა, თავისუფლების ხარისხი და ა.შ.). შეიძლება ითქვას, რომ ისტორიულად თითქმის ყველა მონა და ყმა-გლეხი (იშვიათი გამონაკლისის გარდა) შეიძლება ჩაითვალოს **მუდმივ დარიბებად**. კაპიტალიზმის პირობებში კი მდგომარეობა რადიკალურად იცვლება, ვინაიდან იურიდიულად მუშა (და გლეხიც) თავისუფლია და მათი იძულებით მუშაობა შეუძლებელია. ამდენად, კაპიტალისტი იძულებულია შემოსავლებიდან მეტი დაუთმოს მას, ვიდრე ამას მონათმფლობელები და თავადაზნაურები აკეთებდნენ. ბატონების წიაღში წარმოიშობა საშუალო ფენა (ძირითადად ხელოსნები), რომელიც კაპიტალიზმის დროს საზოგადოების ყველაზე დიდ ნაწილს წარმოადგენს.

პოლიტეკონომიკურ ლიტერატურაში საშუალო ფენის შესახებ სხვადასხვა მოსაზრებაა გავრცელებული. ზოგი მას განიხილავს საზოგადოების დაყოფის ერთ-ერთ შემადგენელ ნაწილად და საშუალო კლასსაც კი უწოდებს. მაგალითად, სოცილოგები – უილიამ ტომპსონი და უოზეფ ჰიკი [288] საზოგადოებას შემოსავლების მიხედვით ყოფენ უმაღლეს, უმაღლეს საშუალო, უდაბლეს საშუალო, მუშაობა და უდაბლეს კლასებად.

მიგგაჩნია, რომ საშუალო ფენას არ შეიძლება ეწოდოს კლასი, ვინაიდან კლასის ცნება დაკავშირებულია მასში შემავალ წევრთა გარკვეულ სოციალურ სტატუსთან (რომელსაც ძირითადად სოცია-

ლურ-პოლიტიკური დატვირთვა აქვს. მაგალითად, მონა, მონათმფლობელი, ყმა-გლეხი, თავადი, მუშა, კაპიტალისტი, და მათ შორის არსებობს დაპირისპირებულობა, რომელიც ხშირად გადაიზრდება კლასობრივ ბრძოლაში). საშუალო ფენა კი უმეტესწილად დაკავშირებულია მის ეკონომიკურ მდგომარეობასთან (იგულისხმება არა მხოლოდ შემოსავლის დონე, არამედ განათლება, ინტელექტუალური საკუთრება, კვალიფიციური შრომის უნარი და სხვ.) და ის საზოგადოების მრავალფეროვანი ნაწილია, რომლის წევრების შემოსავალი მერყეობს საზოგადოების (ქვეყნის) წევრთა შემოსავლების საშუალო დონის მახლობლად. ე.ი. ამ ფენის წარმომადგენლები არც ღარიბები არიან და არც მდიდრები. მისი შემადგენლობა მრავალფეროვანია და ასევე მობილური. მის რიგებში შეიძლება იყოს თანამედროვე საზოგადოების სრულიად სხვადასხვა წრის წარმომადგენელი (მუშა, გლეხი, მეწარმე, სახელმწიფო მოღვაწე, მეცნიერი, მწერალი, სპორტსმენი და ა.შ.). საშუალო ფენის არსებობას დიდი მნიშვნელობა აქვს ეკონომიკური განვითარებისათვის. იგი მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს მაკროეკონომიკურ და საერთოდ ქვეყნის სოციალურ და პოლიტიკურ სტაბილურობას. სწორედ ამიტომაა, რომ განვითარებულ ქვეყნებში ეს ფენა საზოგადოების ყველაზე დიდი ნაწილია.

ცნება “საშუალო ფენა” (და არა კლასი) პირველად გამოიყენა არისტოტელებმ, ალბათ ძირითადად ხელოსანთა, ვაჭართა, მეგახშეთა და მონათა იმ

ნაწილის ადსანიშნავად, რომელთა მდგომარეობა მონათა ძირითად ნაწილზე უკეთესი იყო, ხოლო მონათმფლობელზე – უარესი. საზოგადოების ეს ნაწილი, ბუნებრივია, მონაწილეობას არ მიიღებდა მონათა გამოსვლებში.

განვითარებულ ქვეყნებში დღეისათვის საშუალო ფენის ხვედრითი წილი იმდენად დიდია და ცხოვრების საერთო დონე იმდენად მაღალი, საზოგადოების დაყოფა კლასებად საერთოდ კარგავს აზრს, ამიტომ საზოგადოების დაყოფა ხდება მხოლოდ “სტრატებად” ანუ “ფენებად”, რომელთა შორის ანტაგონისტური წინააღმდეგობა არ არსებობს.

ზოგადად შეიძლება ითქვას, რომ დროთა განმავლობაში ადამიანები გაცილებით უკეთ ცხოვრობენ, ვიდრე წინა საუკუნეებში. ე. ი. ადგილი აქვს სიმდიდრის ზრდის ტენდენციას. ამიტომ დღევანდელი ლარიბი წინა პერიოდის მდიდრებზე გაცილებით მდიდარი შეიძლება აღმოჩეული არა შემოსავლების, არამედ, უმთავრესად, ცხოვრების კომფორტის მიხედვით, რასაც მეცნიერულ-ტექნიკური მიღწევები განაპირობებს. მაგალითად, დღევანდელი განვითარებული ქვეყნის საშუალო ფენის წარმომადგენელი გაცილებით მდიდარია, ვიდრე ეგვიპტის ნებისმიერი ფარაონი ან რომის ნებისმიერი იმპერატორი, ვინაიდან (მიუხედავად მათი გაცილებით დიდი შემოსავლებისა) მათი ცხოვრების პირობები ნაკლებ კომფორტული იყო – ვერ სარგებლობდნენ დღევანდელი დონის სატრანსპორტო და კავშირგაბმულობის საშუალებებით, ტელევიზიით, ვიდეო და აუდიო ტექ-

ნიკით, კინემატოგრაფიით, ინტერნეტით და ა. შ. და ა.შ.

პითხები და დაგალებები

1. რა გავლენას ახდენს ცხოვრების დონე ეკონომიკურ განვითარებაზე?
2. რა მიზანიათ ცხოვრების დონის ქვეღაზე სრულყოფილ მაჩვენებლად?
3. ახსენით საშუალო ფენის არსი და მისი დანიშნულება ეკონომიკური განვითარებისათვის
4. რას გულისხმობს საზოგადოების მოთხოვნილების განვითარების ხარისხი?
5. როგორაა დამოკიდებული ცხოვრების დონე მოთხოვნაზე?
6. როგორ განასხვავდება ცხოვრების დონე ეკონიას მიხედვით
7. მოვიკოვოთ საძარიველოში ცხოვრების დონის ამსახველი მონაცემები და შევადაროთ იგი როგორიცაა განვითარებული ქვეყნის მაჩვენებლებს

6.3. სიღარიბე

სიღარიბე არის სუბიექტის ნორმალური ცხოვრებისათვის საჭირო ფიზიკურ და სულიერ სიკეთეთა უკიდურესი უქმარისობა. სუბიექტი შეიძლება იყოს ცალკეული ადამიანი, ადამიანთა ჯგუფი ან ქვეყანა.

სიღარიბის მიზეზი, გარდა სოციალური უთანასწორობისა, იყო მასობრივი უბედურება – მოუსაფლიანობა, ეპიდემიები, წყალდიდობა, ხანძარი, ომები და სხვ. [31]. ისტორიიდან მრავალი ასეთი ფაქტის დასახელება შეიძლება.

სიღარიბის არსებობას განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ძირითადად განაპირობებს ტექნო-

ლოგიების დაბალი დონე, მწირი ბუნებრივ-რესურსული პოტენციალი, ეკონომიკის არასწორი რეგულირება და სხვ. მაგრამ გარკვეული კავშირია ასევე სიღარიბესა და ადამიანისეულ კაპიტალს შორის – სიღარიბე აუარესებს ადამიანისეულ კაპიტალს და ადამიანისეული კაპიტალის გაუარესება აძლიერებს სიღარიბეს. სიღარიბე, უპირველეს ყოვლისა, მოქმედებს ადამიანის ჯანმრთელობაზე, აუარესებს მის როგორც ფიზიკურ, ისე სულიერ მდგომარეობას. არასრულყოფილი კვება, მძიმე სანიტარული პირობები, ჯანდაცვის სფეროს, წყლის მომარაგების სისტემისა და გზების განუვითარებლობა, განათლებისა და კულტურის დაბალი დონე, ქანცგამომცლელი შრომა, განუწყვეტელი დარღი თანდათან ცვეთს ადამიანს როგორც ფიზიკურად, ისე სულიერად, რაც კიდევ უფრო ცუდ მდგომარეობაში აგდებს მას.

უიმედობა ადამიანს აკარგვინებს რწმენას, რომ იგი როდესმე თავს დააღწევს სიღარიბეს. რწმენის დაკარგვა იწვევს უმოქმედობას, რაც აძლიერებს სიღარიბეს ქვეყანაში.

ბუნებრივია, ადამიანის მდგომარეობა საზოგადოებაში, მისი შემოსავალი, დამოკიდებულია ადამიანისეულ კაპიტალზე, ანუ მის პროფესიულ, მეწარმეობრივ უნარზე, ნებისყოფაზე, მისწრაფებაზე და ა.შ.

სიღარიბის მიზეზია ასევე ინვალიდობა, როდესაც ადამიანს არ შეუძლია ან სრულად არ შეუძლია შეასრულოს სასარგებლო სამუშაო.

ცალკე აღნიშვნას იმსახურებს ის ფაქტი, რომ არცთუ იშვიათია შემთხვევები, როდესაც ადამიანს არ აქვს სურვილი, იმუშაოს, ხელი მოჰკიდოს სასარგებლო საქმიანობას.

სიღარიბის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზია უმუშევრობა.

სიღარიბე უმუშალო გავლენას ახდენს ეკონომიკურ განვითარებაზე, ვინაიდან იგი ფიტავს სამუშაო ძალას და ამით ამცირებს ქვეყნის ადამიანის სეულ კაპიტალს და შესაბამისად მწარმოებლურ შესაძლებლობებს.

თანამედროვე ეტაპზე ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი კრიტერიუმი ხდება სიღარიბე. თუ განვითარების ნაყოფით ვერ სარგებლობს მოსახლეობის დარიბი ფენები, თუ განსხვავება (ანუ უთანაბრობა) მდიდარ და დარიბ ნაწილს შორის იზრდება, მაშინ, შეიძლება ითქვას, ეკონომიკურ განვითარებას ადგილი არ აქვს, მიუხედავად იმისა, რომ პროგრესული ცვლილებები ეკონომიკური სისტემის ელემენტებში შეიძლება ხორციელდებოდეს.

მაშასადამე, წარმოებული სიმდიდრის განაწილების პრობლემა ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კრიტერიუმი ხდება.

გლობალური მასშტაბითაც ეკონომიკურ განვითარებას ადგილი ექნება მაშინ, როდესაც განსხვავება განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებს შორის თანდათან შემცირდება.

ერთმანეთისგან განასხვავებენ აბსოლუტურ და ფარდობით სიღარიბეს.

აბსოლუტური სიღარიბის დონის დასადგენად აწესებენ სიღარიბის ზღვარს, რომელიც შემოსავლების დადგენილ დონეს წარმოადგენს და რომელიც განისაზღვრება ფიზიკური საარსებო მინიმუმით. ამჟამად, მსოფლიო ბანკის მონაცემების მიხედვით, უღარიბესი ქვეყნებისათვის ეს დონე (რომელსაც სიღარიბის ზღვარის საერთაშორისო დონეს უწოდებენ) შეადგენს არანაკლებ 1,25 აშშ დოლარს, ხოლო შემოსავლების საშუალო დონის მქონე ქვეყნებისათვის – 2 აშშ დოლარს (რომელსაც სიღარიბის ზღვარის საერთაშორისო საშუალო დონეს უწოდებენ). ასევე დიდია იმ მოსახლეობის რაოდენობა, რომელიც დღეში 1 აშშ დოლარზე ნაკლებს მოიხმარს.

აღნიშნული ნიშნის მიხედვით ქვეყნები ძლიერ განსხვავდებიან ერთმანეთისგან. რეგიონების მიხედვით, იმ მოსახლეობის რიცხოვნობა და ხვედრითი წილი (ცხრილი 1), რომლებიც ცხოვრობდნენ სიღარიბის ზღვარს მიღმა, შემდეგნაირად გამოიყერება: 2005 წლისათვის დედამიწის მოსახლეობის თითქმის 53.6%-ის შემოსავალი დღეში შეადგენდა – 2, 31.1%-ისა – 1.25, ხოლო 16.1%-ისა – 1 აშშ დოლარზე ნაკლებს.

ყველაზე დიდი რაოდენობით ღარიბი მოსახლეობა ცხოვრობს სამხრეთ აზიასა და საპარის სამხრეთით მდებარე აფრიკის ქვეყნებში, ყველაზე ნაკლები – ევროპისა და ცენტრალური აზიის, ახლო აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთ აფრიკის რეგიონებში.

ცხრილი 1

სიღარიბის ზღვარს მიღმა მცხოვრები მოსახლეობა
შსოფლიოს რეგიონების მიხედვით (2005)*

მოსახლეობის რაოდენობა, რომელთა შემოსავალი შეადგენს 1 და 2 ამერიკულ დოლარზე ნაკლებს დღეში	მლნ ქაცი	%
აღმოსავლეთი აზია და წყნარი ოკეანის რეგიონი	1 \$	179.8
	1.25 \$	336.9
	2 \$	748.3
ჩინეთი ცალკე	1 \$	106.1
	1.25 \$	207.7
	2 \$	473.7
ევროპა და ცენტრალური აზია	1 \$	16.0
	1.25 \$	23.9
	2 \$	50.1
ლათინური ამერიკა და კარიბის აუზის ქვეყნები	1 \$	27.6
	1.25 \$	45.1
	2 \$	98.7
ახლო აღმოსავლეთი და ჩრდილოეთ აფრიკა	1 \$	6.2
	1.25 \$	14.0
	2 \$	58.0
სამხრეთ აზია	1 \$	350.3
	1.25 \$	595.8
	2 \$	1091.9
ინდოეთი ცალკე	1 \$	266.5
	1.25 \$	455.8
	2 \$	827.7
აფრიკა საპარის სამხრეთით	1 \$	299.1
	1.25 \$	384.2
	2 \$	551.0
სუდან	1 \$	985.1
	1.25 \$	1399.8
	2 \$	2598.1

დარიბი მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი ცხოვ-

* <http://www.worldbank.org/eca/russian/>

რობს განვითარებად ქვეყნებსა და შემდეგ გარდა-
მავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში. ოუმცა ეს ქვე-
ნები განვითარების მეტად არათანაბარი დონით ხა-
სიათდებიან.

ფარდობითი სიღარიბე კონკრეტულ ქვეყანაში
დაკავშირებულია ისეთ მდგომარეობასთან, როდესაც
ამ ქვეყანაში, ეკონომიკური რესურსების უპარისო-
ბის გამო, შეუძლებელია ისე ცხოვრება, როგორც
ცხოვრობს ამ საზოგადოების წევრთა უმეტესი ნა-
წილი. ამ დროს სიღარიბის ზღვარი შეიძლება განი-
საზღვროს არსებობისათვის აუცილებელი საშუა-
ლებების (საკვები, ტანსაცმელი, ბინა და ა.შ.) ან იმ
საშუალებების მიხედვით, რომელიც სრულფასოვანი
მონაწილეობის მიღების შესაძლებლობას იძლევა სა-
ზოგადოების ცხოვრებაში (არსებობისათვის აუცი-
ლებელ საშუალებებთან ერთად, შრომის ხასიათი,
დასვენება, განათლება და სხვ.).

ცხადია, აბსოლუტურ და ფარდობით სიღარიბეს
შორის განსხვავება დიდია: აბსოლუტური სიღარიბე
შესაძლებელია მოისპოს, ფარდობითი კი ყოველთვის
იარსებებს, ვინაიდან შემოსავლების სრული გათა-
ნაბრება შეუძლებელია; აბსოლუტური სიღარიბის
მაჩვენებელი საერთოა ყველა ქვეყნისათვის, ფარ-
დობითი სიღარიბის დადგენა კი მხოლოდ ცალკეუ-
ლი ქვეყნების მიხედვით ხდება; ერთ ქვეყანაში აბ-
სოლუტური სიღარიბის ზღვარი ხშირად შეიძლება
ბევრად ნაკლები აღმოჩნდეს, ვიდრე ფარდობითი სი-
ღარიბისა სხვა ქვეყანაში; ზოგიერთ ქვეყანაში სიღა-
რიბის ფარდობითი ზღვარი შესაძლებელია ბევრად

მეტი იყოს, ვიდრე სიმდიდრის საერთო დონე სხვა რომელიმე ქვეყანაში.

საერთოდ, სიდარიბის როგორც აბსოლუტური, ისე ფარდობითი დონე ბევრადაა დამოკიდებული შემოსავლების სამართლიან განაწილებაზე ქვეყანაში. შემოსავლების განაწილების ყველაზე მიღებულ მაჩვენებლად ითვლება მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფების (კვანტილიების) ხვედრითი წილი შემოსავლების საერთო მოცულობაში. ასევე მნიშვნელოვან ინფორმაციას იძლევა ლორენცის მრუდი და მასთან დაკავშირებული ჯინის კოეფიციენტი. ეს კოეფიციენტი იცვლება 0-დან 1-მდე და რაც უფრო ახლოსაა იგი 0-თან, მით უფრო თანაბარი და სამართლიანია შემოსავლების განაწილება. თუმცა შემოსავლების ზუსტად თანაბარი განაწილება შეუძლებელია, რომელ ეკონომიკურ წეობილებასთანაც არ უნდა გვქონდეს საქმე.

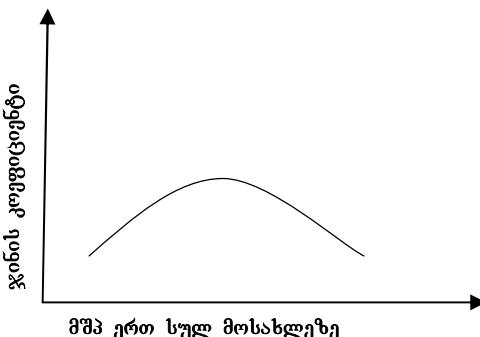
შემოსავლების განაწილების ხელთ არსებული მონაცემებიდან^{*} ირკვევა, რომ მსოფლიოში ჯინის კოეფიციენტის ყველაზე კარგი მაჩვენებელი 24,7% XX საუკუნის ბოლოს ჰქონდა დანიას, ყველაზე ცუდი – ნამიბიას – 70,7%. ქვეყნების მიხედვით ჯინის კოეფიციენტების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ:

1. ჯინის კოეფიციენტის მაღალი დონე ძირითადად დაბალგანვითარებულ ქვეყნებში არსებობს, თუმცა, არსებობს გამონაკლისები (ეთიოპია, ბანგლადეში და სხვ.), რაც იმაზე მეტყველებს, რომ:

* <http://www.worldbank.org/eca/russian/>

2. შემოსავლების არასამართლიანი განაწილება ეკონომიკური განვითარების დონესთან ყოველთვის არ არის დაკავშირებული. იგი უფრო ჩამოყალიბებული ტრადიციებითა და ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების სრულყოფილებით განისაზღვრება.

იპვლევდა რა ისტორიულ ჭრილში ეკონომიკური ზრდის კანონზომიერებებს განვითარებად ქვეყნებში, სეიმონ კუზნეცი მივიდა დასკვნამდე, რომ თავდაპირველად ეკონომიკური ზრდა მიმდინარეობს განაწილების გაუარესების პირობებში, ხოლო შემდეგ, გარკვეულ დონეზე, იწყება შემოსავლების გათანაბრება. ეს გრაფიკულად გამოისახება მრუდით, რომელმაც კუზნეცის მრუდის სახელწოდება მიიღო (ნახ.1).

ნახ. 1. დამოკიდებულება ეკონომიკურ ზრდასა და შემოსავლების განაწილებას შორის

ამ მრუდის თეორიული ახსნა იმაში მდგომარეობს, რომ ეკონომიკური ზრდის შედეგად მიღებული შემოსავლები უნდა გადანაწილდეს ბიზნეს-მენთა სასარგებლოდ, ეს თანხები წარმოებაში რომ დააბანდონ, მიიღწევა ეკონომიკური ზრდის მაღალი ტემპები. მეცნიერთა დიდი ნაწილი თვლის, რომ ეს

დებულება არასწორია, იგი ემსახურება იმათ ინტერესებს, რომლებიც სარგებლობენ განაწილების უსამართლობით. კუზნეცის მოსაზრების საწინააღმდეგოდ გამოითქმება შემდეგი მოსაზრებები:

1. განვითარებად ქვეყნებში მოსახლეობის მდიდარი ნაწილი არ არის მიღრეკილი საინვესტიციო დაგროვებისადმი. ისინი ამჯობინებენ შემოსავლები გამოიყენონ პირადი დაგროვების მიზნით: შეიძინონ ძვირფასეულობა, უძრავი ქონება, გახსნან ანაბრები საზღვარგარეთ და ა.შ.
 2. მცირე შემოსავლების დროს დაბალია სამუშაო ძალის უნარი: ჯანმრთელობა, განათლება, კვალიფიკაცია და ა.შ.
 3. გადანაწილება დარიბი მოსახლეობის სასარგებლოდ, გაზრდის მოთხოვნას სამამულო წარმოების საქონელზე, რაც ეკონომიკური ზრდის დაჩქარების ერთ-ერთი ფაქტორი იქნება.
 4. სამართლიანი განაწილების შემთხვევაში გაცილებით დიდია ქვეყნის პოლიტიკურ-ფიქტოლოგიური სტაბილურობა, რაც ეკონომიკური ზრდის ერთ-ერთი სერიოზული ფაქტორია. აქედან გამომდინარე, კეთდება დასკვნა, რომ არ არის შეუძლებელი ერთდროულად პქნდეს ადგილი როგორც ეკონომიკურ ზრდას, ასევე განაწილების გაუმჯობესებას [31].
- ვეთანხმებით რა ამ მოსაზრებებს, მიგვაჩნია, რომ, არათუ შესაძლებელია ეკონომიკური ზრდისა და განაწილების გაუმჯობესების ერთდროული გან-

ხორციელება, არამედ, შემოსავლების ოპტიმალური განაწილება ეკონომიკური განვითარებისა და, აქედან გამომდინარე, ეკონომიკური ზრდის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია.

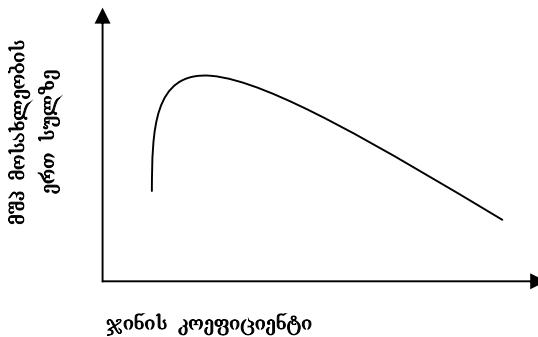
წარმოადგენს რა ეკონომიკური სისტემის შემადგენელ ნაწილს, განაწილებითი ურთიერთობები, მათი გაუმჯობესება იწვევს ეკონომიკური სისტემის თითქმის ყველა ელემენტის გარკვეულ სრულყოფას, რასაც ეკონომიკა გადაჰყავს თვისებრივად ახალ, უფრო მაღალ მდგომარეობაში, რაც ქმნის პირობებს ეკონომიკური ზრდის შემდგომი დაჩქარებისათვის:

უმჯობესდება ფიზიკური კაპიტალი და ტექნოლოგია, ვინაიდან მეწარმე უკვე ცდილობს მოგება გაზარდოს არა განაწილების გაუარესების ხარჯზე, არამედ ტექნიკისა და ტექნოლოგიის სრულყოფის საფუძველზე. განსაკუთრებით უმჯობესდება ადამიანისეული კაპიტალი, მისი ყველა ელემენტი: ფიზიკური სიჯანსალე, გონებრივი უნარი, ცოდნა, კვალიფიკაცია. უმჯობესდება საკუთრებითი ურთიერთობები, ვინაიდან მოსახლეობის მეტი ნაწილი ებმება ბიზნესში, ხდება საწარმოს მესაკუთრე. უმჯობესდება ინსტიტუციები და ა.შ. მაგრამ ეს გრძელდება მანამ, სანამ შემოსავლების გათანაბრება არ მიაღწევს ოპტიმალურ მნიშვნელობას, რის შედეგაც იწყება მეწარმეთა ეკონომიკური ინტერესების დაქვეითება, რაც უარყოფითად აისახება ეკონომიკური ზრდის ტემპებზე – იწყება დაქვეითება.

გრაფიკულად ეს დამოკიდებულება შემდეგნაირად გამოისახება (ნახ. 2). კოუზისა და ჩვენ მიერ

შემოთავაზებულ მრუდებს ერთნაირი ფორმა აქვთ, მაგრამ არსით ურთიერთსაწინააღმდეგოა. კოუზის მრუდი ემპირიული მონაცემების საფუძველზეა აგებული და იგი გვიჩვენებს, რომ გარკვეული პერიოდის განმავლობაში ეკონომიკურ ზრდას მოსდევს განაწილების გაუარესება, ხოლო შემდეგ გაუმჯობესება. ჩვენ შემოთავაზებულ მრუდზე კი განაწილების გაუმჯობესებას მოსდევს ეკონომიკური ზრდის დაჩქარება, სანამ განაწილების სრულყოფა ოპტიმალურ ზღვარს არ მიაღწევს. ჯინის კოეფიციენტის ოპტიმალური მნიშვნელობა, არსებული მონაცემებიდან გამომდინარე, უნდა მერყეობდეს 0,2-0,25-ს, ანუ 20-25%-ს შორის.

იბადება კითხვა, მცდარია თუ არა კოუზის შეხედულებები? რასაკვირველია, არა, ვინაიდან მან დასკვნა გააკეთა განვითარებადი ქვეყნების სინამდვილეში არსებულ მონაცემთა საფუძველზე. კოუზის დასკვნებში ვლინდება სწორედ ბაზრის ერთერთი დიდი ნაკლოვანება – უზრუნველყოს სოციალ-დემოგრაფიული თანასწორობა, რაც გარკვეული დოზით მხოლოდ სახელმწიფოს მხრიდან შესაბამისი პოლიტიკის გატარების შედეგადაა შესაძლებელი, რომელიც ძირითადად შემდეგ ღონისძიებებს მოიცავს: მცირე და საშუალო ბიზნესის სახელმწიფო ხელშეწყობის გაფართოებას, შემოსავლებსა და ქონებაზე პროგრესული გადასახდების შემოღებას; ხელფასის მინიმალური ზღვრის დაღგენას; პირდაპირი ტრანსფერტული გადასახდების დაწესებას მოსახლეობის დარიბი ნაწილისათვის და ა.შ.

ნახ. 2. დამოკიდებულება შემოსავლების განაწილებასა და ეკონომიკურ ზრდას შორის

პითხები და დაგვალებები

- რა გავლენას ახდენს სიღარიბე ეკონომიკურ ბანკითარებაზე?
- რა არის სიღარიბის მიზანები
- განმარტეთ აბსოლუტირი და ფარდობითი სიღარიბე
- სიმონ კუჩეცის დასკვნა განვითარებად ქვეყნებში ეკონომიკურ ზრდასა და ჯინის კოეფიციენტს შორის დამოკიდებულების შესახებ
- როგორია დამოკიდებულება ჯინის კოეფიციენტსა და ეკონომიკური ზრდის ტებაებს შორის?
- მოიაოვთ საქართველოში სიღარიბის მაჩვენებლები და ავსენათ მისი გაღალი დონის მიზანები

6.4. პორუფცია

კორუფცია ლათინური სიტყვაა (*corrumperem*), რაც ფუჭებას ნიშნავს. ყველაზე მეტად ეს ტერმინი გამოიყენება ბიუროკრატიული აპარატისა და პოლიტიკური ელიტის მიმართ. იგი ნიშნავს ონამდებობის

პირთა მიერ უფლებამოსილებათა გამოყენებას პირადი სარგებლობის მიზნით, დადგენილი წესების საწინააღმდეგოდ.

კორუფცია მაკროეკონომიკურ კვლევებში აღიარებულია, როგორც ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი ძლიერი შემაფერხებელი ფაქტორი.

კორუფცია ახალი მოვლენა არაა, იგი სათავეს შორეულ წარსულში იღებს. ისტორიაში შემოინახა სსენება ქალაქ-სახელმწიფო ლაგაშის შუმერი მეფის – ურუკაგინას შესახებ (XXIV ს. ჩ.წ.ა.), როგორც კორუფციის წინააღმდეგ მკაცრად მებრძოლი მეფისა და ა.შ.

დღეისათვის კორუფცია საერთაშორისო პრობლემას წარმოადგენს [226]. გლობალიზაციის პირობებში კორპორაციათა მიერ უცხო სახელმწიფოს მოხელეთა მოსყიდვის ფაქტები სულ უფრო გახშირდა და მასობრივ ხასიათს იღებს. კორუფციის მომძლავრება მსოფლიოს რომელიმე ქვეყანაში შესაძლებელია ნეგატიურად აისახოს სხვა ქვეყნების ეკონომიკაზე და სხვ.

შეიძლება გამოიყოს კორუფციის წაროშობის სხვადასხვა მიზეზი. ყველაზე დიდი მიზეზი კორუფციის არსებობისა თვით სახელმწიფოს არსებობაა, მაგრამ სახელმწიფოს არარსებობა გაცილებით მეტ პრობლემებს წარმოშობდა, ვიდრე კორუფციაა. ერთ-მანეთისგან შეიძლება განვასხვაოთ კორუფციის წარმოშობის ობიექტური და სუბიექტური ხასიათის მიზეზები, მაგრამ, ჩვენი აზრით, ეს მიზეზები ძირითადად სუბიექტური ხასიათისაა და მათგან უ-

თავრესია არასრულყოფილი ინსტიტუციების (უმთავრესად ფორმალურის, მაგრამ ასევე არაფორმალურისაც), უპირველეს ყოვლისა, სახელნწიფო მართვის არასრულყოფილი სისტემის არსებობა.

არასრულყოფილ ინსტიტუციებში იგულისხმება:

1. განუვითარებელი სახელმწიფო დაწესებულებები. ამის ყველაზე თვალსაჩინო მაგალითია ზოგიერთ ქვეყანაში (მათ შორის საქართველოში) გაჭიანურებული პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესი, როდესაც ძველი სახელმწიფო ინსტიტუტები ინგრევა და მათ ადგილს არცოუ ძლიერი და სრულყოფილი ინსტიტუტები იკავებენ. ასეთ პირობებში კორუფციისათვის კარგი სასათბურე პირობები იქმნება;

2. არასრულყოფილი საბაზო ინფრასტრუქტურა. ამის თვალსაჩინო მაგალითიც პოსტკომუნისტური ქვეყნებია. მაგალითად, საქართველოში, მიუხედავად იმისა, რომ ეკონომიკური რეფორმები 15 წლის წინ დაიწყო, სრულყოფილი საბაზო ინფრასტრუქტურა დღესაც არ არის ჩამოყალიბებული. ეს ნიშნავს იმას, რომ ასეთ ქვეყნებში საბაზო ძალები სუსტია და ბიუროკრატია ზომაზე მეტად იჭრება ეკონომიკის ფუნქციონირებაში;

3. კონსერვატული საკანონმდებლო ნორმების არსებობა. მეტად თუ ნაკლებად, ასეთი რამ ყველა ქვეყნის საკანონმდებლო აქტებში შეიძლება აღმოვაჩინოთ, ვინაიდან ნებისმიერი კანონი დროთა განმავლობაში ძველდება და განახლებას საჭიროებს, რა-

საც მაღალი კორუფციის მქონე ქვეყნებში ბიუროკრატია სერიოზულ წინააღმდეგობას უწევს;

4. ახლადმიღებული კანონების არასრულყოფილება. განსაკუთრებით აღსანიშნავია საგადასახადო კანონმდებლობა. თუ გადასახადების სიდიდე ოპტიმალურზე მაღალია, მაშინ გადამხდელი ცდილობს დამალოს გადასახადი, რასაც აღწევს შესაბამის ორგანოებთან გარიგების გზით და რის გამოც იზრდება ჩრდილოვანი ეკონომიკის სიდიდე. საწარმოთა ნაწილი კი საერთოდ გადის ბაზრიდან. მაღალი გადასახადები ასევე ხელს უშლის ახალ საწარმოთა ბაზარზე შემოსვლას. ბუნებრივია, ყველა ამ შემთხვევაში მცირდება როგორც საგადამხდელო ბაზა, ისე შემოსავლები ბიუჯეტში. და, რაც ყველაზე მთავარია, ფერხდება ეკონომიკის განვითარება. როდესაც საქმე გვაქვს ოპტიმალური სიდიდის გადასახადებთან, მაშინ სახეზეა სრულიად საპირისპირო სურათი. რასაკირველია, კორუფციის მაღალი დონის მქონე ქვეყნებში ბიუროკრატიას გადასახადების ოპტიმალური სიდიდის განსაზღვრის სურვილიც არ აქვს. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მისი ზუსტი განსაზღვრა თითქმის შეუძლებელია.

საქართველოში გადასახადების სიდიდე წლების განმავლობაში არ იყო ოპტიმალური, რამაც მნიშვნელოვნად განაპირობა ჩრდილოვანი ეკონომიკის მოცულობის ზრდა. ამჟამად საგადასახადო კოდექსი უფრო ლიბერალურია, თუმცა, სპეციალისტთა უმრავლესობის აზრით, იგი ჯერ კიდევ შორსაა ოპტიმალურისაგან. ჩვენი აზრით, გადასახადების სი-

დიდის განსაზღვრა უნდა ხდებოდეს არა სუბიექტურად, არამედ შედეგებიდან გამომდინარე. თუ აღმოჩნდება, რომ არსებული განაკვეთები აფერხებს ეკონომიკის განვითარებას, უნდა მოხდეს მათი სწრაფი შეცვლა მანამ, სანამ არ მივაღწევთ პრაქტიკულად ოპტიმალურ მნიშვნელობას. საერთოდ, ალბათ, საჭიროა ჩვენც დავნერგოთ იმ ქვეყნების გამოცდილება, სადაც გამოიყენება “ავტომატური სტაბილიზატორები”, ანუ “ჩაშენებული სტაბილიზატორები”, რათა საგადასახადო განაკვეთების ცვლილება ხდებოდეს ავტომატურად და არ იკარგებოდეს დრო და, რაც მთავარია, პროდუქციის გამომუშავების მოცულობა, ეკონომიკის განვითარების ტემპების შეფერხების გამო;

5. კანონების, ნორმატიული აქტების, დადგენილებებისა და ა.შ. შესრულებების დაბალი ხარისხი. ეს ნაკლოვანებებიც, ძირითადად, გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებისთვისაა დამახასიათებელი, ვინაიდან იქ მიმდინარე გარდაქმნებს მსოფლიოში ანალოგი არ მოეძებნება, ახალი გზის გაკვლევა კი შეცდომების გარეშე შეუძლებელია.

6. საზოგადოებაში ისეთი ჩვევებისა და ტრადიციების არსებობა, რომლებიც ხელს უწყობენ კორუფციის გაძლიერებას;

7. სახელმწიფო სექტორში ხელფასების დაბალი დონე კერძო სექტორთან შედარებით;

8. ბიუროკრატიული ელიტის მოწყვეტა ხალხისაგან;

9. მაკროეკონომიკური არასტაბილურობა და
სხვ.

არსებობს კორუფციის ობიექტური მიზეზებიც.
მათგან შეიძლება აღინიშნოს:

1. ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების
აუცილებლობა.

2. მართვის სისტემის დანაწევრებულობა. მართ-
ვის ყველა სადაცე რომ ერთი პირის ხელში იყოს
(მაგ., აბსოლუტური მონარქიის დროს), მაშინ კორუ-
ფცია აღარ იარსებებდა, ვინაიდან ასეთი მმართველ-
ისათვის კორუფცია აზრს კარგავს, მას ისედაც შეუ-
ძლია სიმდიდრის მითვისება;

3. ყოვლისმომცველი კონტროლის განხორციელ-
ების შეუძლებელობა.

4. კანონთა ორაზრობრივი ხასიათი;
5. მოსახლეობის განათლების დაბალი დონე;
6. ბიუროკრატიის არაკომპენტურობა;
7. მოქალაქეთა მიერ სახელმწიფოს კონტროლ-
ის დაბალი დონე;
8. სახელმწიფოს მონოპოლია გარკვეული მომ-
სახურების წარმოებაზე.

შეიძლება გამოიყოს კორუფციის ძირითადი
წყაროები:

1. სახელმწიფო ბიუჯეტი, საიდანაც ხორციელ-
დება სახელმწიფო ხარჯები (ინგესტიციები, სახელმ-
წიფო შესყიდვები და სხვ.).
2. არასაბიუჯეტო ფონდები.
3. რიგატიზაცია.
4. საგადასახადო შედავათები.

5. საგადასახადო დანაშაული.
6. საბაზროზე დაბალ ფასებში ნედლეულისა და მასალების გაყიდვა.
7. ბუნებრივი რესურსების მოპოვება.
8. სახელმწიფო აქტივების გაყიდვა.
9. ჩრდილოვანი ეკონომიკა.
10. კომერციული საქმიანობის გადაცემა კერძო პირებისადმი
11. თანამდებობებზე დანიშვნა.
12. არჩევნებში მონაწილეობის უფლების მინიჭება.
13. საზღვარგარეთული დახმარებები და სხვ.

კორუფცია დაკავშირებულია მრავალ ნეგატიურ მოვლენასთან. მაგალითად ისეთებთან, როგორიცაა: ეკონომიკური რესურსების არაეფექტური გამოყენება; კორუფციული ნაკადების უარყოფითი გავლენა ეკონომიკაზე; შემოსავლების დანაკარგები ბიუჯეტში; დროის დანაკარგები; სახელმწიფო აპარატის ეფექტურიანობის დაქვეითება; მეწარმეთა განადგურება; ეკონომიკური ზრდის შეფერხება ინვესტიციების შეკვეცის გამო; ეკონომიკური განვითარების შეფერხება ინოვაციების შემცირების გამო; უცხოური დახმარებების არარაციონალური ათვისება; ინდივიდთა უნარის არამიზნობრივი გამოყენება; სოციალური უთანასწორობის ზრდა; კულტურული და ინტელექტუალური დაქვეითება; ხელისუფლების ავტორიტეტის დაკარგვა; საერთაშორისო ურთიერთობების დამახინჯება და სხვ.

კორუფციული მმართველობის დროს სახელმწიფო რესურსები მიედინება არა ქვეყნის ეკონომიკის მოთხოვნილებების შესაბამისად, არამედ იქ, სადაც უფრო მოსახერხებული იქნება მისი მოპარვა.

ისმის კითხვა, ეკონომიკურად არის თუ არა მოგებიანი ბრძოლა კორუფციის მთლიანად აღმოფხვრისათვის? ბუნებრივია, თუ კორუფციის მთლიანად აღმოფხვრა შესაძლებელი იქნება დანახარჯების გარეშე, მაშინ იგი სასურველი და მომგებიანი იქნება, მაგრამ ეს მიღწევადია მხოლოდ მაშინ, როდესაც აღარ იარსებებენ ისეთი ადამიანები, რომლებიც მონაწილეობას მიიღებენ კორუფციულ გარიგებებში. რეალურ სინამდვილეში ასეთი რამ არ არსებობს და არც მომავალში იარსებებს. ამდენად, აუცილებელი ხდება ერთმანეთს შეგადაროთ კორუფციის შედეგად მიღებული დანაკარგები (კორუფციული დანაკარგები) და დანახარჯები, გაწეული მისი აღმოფხვრისათვის.

საერთოდ, დანახარჯები კორუფციის მთლიანად აღმოფხვრისათვის ძალიან მნიშვნელოვანია და იგი მოიცავს არა მხოლოდ შესაბამის ღონისძიებებზე გაწეულ მატერიალურ დანახარჯებს, არამედ საზოგადოების თავისუფლების შეზღუდვით გამოწვეულ დანახარჯებსაც. ამასთან, რაც უფრო ძლიერდება სახელმწიფოს მხრიდან კორუფციის წინააღმდეგ ბრძოლა, მით უფრო იზრდება კორუფციული შესაძლებლობების პოტენციალი. ე.ი. კორუფციის აღმოფხვრის გზაზე დანახარჯების სიდიდე თანდათან იზრდება და არ მცირდება. მიუხედავად ამისა, კორუფცი-

იის წინააღმდეგ ბრძოლას შესაძლებელია მნიშვნელოვანი შედეგები მოჰყვეს (ამაზე მეტყველებს პორტუგალიის, შვეციის, სინგაპურის და სხვათა შედეგები).

ეკონომიკური ოვალსაზრისით კორუფციის აღმოსაფხვრელად დანახარჯების გაღება უნდა გაგრძელდეს მანამ, სანამ კორუფციის აღმოფხვრის ეკონომიკური შედეგები მეტი იქნება დანახარჯებზე. ე.ი. კორუფციის ოპტიმალური დონე მიიღება მაშინ, როდესაც დანახარჯები, გაწეული მისი აღმოფხვრისათვის, გაუტოლდება მიღებულ შედეგს, ვინაიდან ამის შემდეგ დანახარჯები გადააჭარბებს შედეგს.

კორუფციის შემცირების მაკროეკონომიკური ხასიათის ღონისძიებებიდან უმთავრესია ისეთი მაკროდა მიკროეკონომიკური კლიმატის შექმნა, რომელიც აღმოფხვრის კორუფციის წარმომშობ მიზეზებს, უპირველეს ყოვლისა, გააუმჯობესებს არსებულ ინსტიტუციებს. გარდა ამისა, შეიძლება გამოვყოთ კორუფციის წინააღმდეგ ბრძოლის შემდეგი ძირითადი მეთოდები [273]:

1. კანონებისა და მათი შესრულების გამკაცრება, რასაც შედეგად მოჰყვება კორუფციაზე წასვლის რისკის ამაღლება. კორუფციულ გარიგებებზე მიდიან მაშინ, როდესაც ბიუროკრატიული რენტა ბევრად აღემატება კორუფციაში მონაწილეობის რისკს. კანონებისა და მათი შესრულების გამკაცრებას, ბუნებრივია, მოჰყვება აღნიშნული რისკის ამაღლება, რაც, ცხადია, იმოქმედებს კორუფციის შემცირების მიმართულებით.

2. საბაზრო ძალების გაძლიერება. სრულყოფილი საბაზრო მექანიზმის არსებობის პირობებში ნაკლებია ეკონომიკაში სახელმწიფოს ჩარევის აუცილებლობა და ამიტომ მცირდება კორუფციული გარიგებების რაოდენობა;

3. ჩინოვნიკთა ხელფასების გაზრდა. მართალია, სახელმწიფო მოხელეთა ხელფასის ზრდამ შეიძლება ვერ გამოიწვიოს კორუფციის დონის პირდაპირპროპრიული შემცირება, მაგრამ ისიც ბუნებრივია, რომ მატერიალურად უფრო მეტად უზრუნველყოფილი ადამიანი ნაკლებად წავა რისკზე. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ მსოფლიოში ყველაზე დაბალი კორუფციის მქონე ქვეყნებში სახელმწიფო მოხელეთა ხელფასი 2-3-ჯერ მეტია კერძო სექტორში არსებულ ხელფასზე.

4. ფინანსური კონტროლი (აუდიტი).

5. დამოუკიდებელი სასამართლო ხელისუფლება და სხვ.

მაგრამ ყველა ეს დონისძიება ეფექტიანი იქნება მხოლოდ მაშინ, როდესაც ამით დაინტერესებულია ქვეყნის უმაღლესი დონის ხელისუფლება. თუკი საპირისპირო მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე, მაშინ პრობლემა უნდა გადაწყვდეს ხალხის ძალაუფლების გამოყენებით, ანუ არჩევნების გზით სათავეში უნდა მოვიდეს შესაბამისი მთავრობა.

ანტიკორუფციული დონისძიებების გასატარებლად სასურველია, ქვეყანაში არსებობდეს ანტიკორუფციული მაკროეკონომიკური მექანიზმი, რომელშიც მონაწილეობას მიიღებს ხელისუფლების სამივე

შტო – მთავრობა, პარლამენტი, სასამართლო ხელი-სუფლება – და თავისუფალი მასმედია.

პითხები და დაგალებები:

1. დასახელეთ კორუფციის წაროშობის მიზანები
2. კორუფციის წინააღმდეგ პრძოლის ძირითადი მეთოდებია
3. ეკონომიკური თვალსაზრისით რდებდე უცდა გამოყენების კორუფციის აღმოსავაზრებლად დანახარჯების გაღება
4. რა ნებატიურ მოვლენებთან არის დაკავშირებული კორუფცია?
5. კორუფციის ძირითადი წყაროებია
6. რაში მდგრადარეობს კორუფციის ოგიებებური მიზანები.
7. მოვიკოვოთ მაგალითები სხვადასხვა ქვეყანაში კორუფციის დონის შესახებ

6.5. მოსახლეობის ზრდა

ეკონომიკური განვითარება და მსოფლიო მოსახლეობის ზრდის პრობლემა მეოცე საუკუნის 50-იანი წლებიდან მწვავედ დადგა. მეცნიერთა და პოლიტიკოსთა დიდი ნაწილი თვლის, რომ მოსახლეობამ მსოფლიოში კრიტიკულ ზღვარს მიაღწია და საჭიროა მისი შეჩერების გზების გამონახვა.

მოსახლეობის ზრდა ეკონომიკურ განვითარება-ზე ორმხრივ გავლენას ახდენს, როგორც დადებითს, ისე უარყოფითს. დადებითი მომენტებიდან შეიძლება გამოიყოს:

1. მოსახლეობის ზრდა ადიდებს ქვეყნის სამუშაო ძალის (შრომითი რესურსების) რაოდენობას, რაც აუცილებელია წარმოების გაფართოებისათვის, სახელმწიფოს სიძლიერის მატებისათვის.

2. ქვეყანაში, რომელშიც მოსახლეობის რიცხოვნობა დიდია, დიდია იმის ალბათობა, რომ მეტი რაოდენობის გამორჩეული ნიჭის მქონე (მეცნიერი, მეწარმე, ხელოვანი და ა.შ.) ადამიანი დაიბადოს, ვიდრე იმ ქვეყანაში, სადაც მოსახლეობის რიცხოვნობა მცირეა.

უარყოფითი მხარეებიდან აღსანიშნავია:

1. მოსახლეობის ზრდა მოითხოვს ეკონომიკის შესაბამის ზრდას, რაც უარყოფით გავლენას ახდენს გარემოზე.

2. რადგანაც ბუნებრივი რესურსები შეზღუდულია, მოსახლეობის დაუსრულებელი ზრდის პირობებში, იგი შესაძლებელია საკმარისი არ აღმოჩნდეს მოსახლეობის მზარდი მოთხოვნილებების დასაქმაყოფილებლად. ჯერ კიდევ XVIII-XIX საუკუნეების ბრიტანელი ეკონომისტი და დემოგრაფი ტომას რობერტ მალთუსი [194] ამტკიცებდა, რომ მოსახლეობის ზრდა გადააჭარბებდა პროდუქციის წარმოების შესაძლებლობებს, რასაც კატასტროფული შეგვეგბი შეიძლება მოჰყოლოდა. მაგალითად, დღეოსათვის უკვე დგას არაერთი გლობალური პრობლემა რესურსების ამოწურვასთან დაკავშირებით.

მოსახლეობის ზრდის მომხრეთა რაოდენობაც არ არის მცირე. მერკანტილიზმის ევროპული სკოლის წარმომადგენლები XVII–XVIII საუკუნეებში თვლიდნენ, რომ მოსახლეობის ზრდა იყო დადებითი მოვლენა. დღესაც კი მეცნიერთა ნაწილს მოსახლეობის ზრდა პოზიტიურ მოვლენად მიაჩნია [219].

მსოფლიოში მოსახლეობის ზრდის პრობლემებს განსაკუთრებული ყურადღება მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დაეთმო, რადგან ზრდის ტემპები არნახულ სიდიდეს აღწევს. 1972 წელს გარემოს დაცვის პრობლემებისადმი მიძღვნილი გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის ეგიდით ჩატარებულ სტოკოლმის კონფერენციაზე მიღებულ დეკლარაციაში გამოთქმულია შემფორებება იმის შესახებ, რომ მოსახლეობის ზრდა წარმოშობს პრობლემებს გარემოს დაცვის უზრუნველყოფის სფეროში და რომ აუცილებელია შესაბამისი ზომების მიღება. მოსახლეობის ზრდის პრობლემებს მიეძღვნა აგრეთვე ბუქარესტისა (1974) და მეხიკოს (1984) საერთაშორისო კონფერენციები, საიდანაც გაისმა მოწოდება იმის შესახებ, რომ იმ ქვეყნებმა, სადაც უკვე იგრძნობა უთანაბრობა მოსახლეობის რიცხოვნობასა და ბუნებრივ რესურსებს შორის, გაატარონ შესაბამისი ღონისძიებები დარღვეული წონასწორობის აღსადგენად. იმავე სულისკვეთებით იყო გამსჭვალული რიო-დე-ჟანეიროს 1992 და კაიროს 1994 წლების გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის კონფერენციებიც. შემდგომაც, გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის საერთაშორისო ფორუმებზე, არაერთხელ მიეთითა მსოფლიოში მოსახლეობის ზრდის სტაბილიზაციის დიდ მნიშვნელობაზე, მდგრადი ეკონომიკური განვითარების მისაღწევად.

კაცობრიობის ორმილიონიანი წლის არსებობის მანძილზე დიდი ხნის განმავლობაში დედამიწის მოსახლეობა ძლიერ მცირე იყო. 12 000 წლის წინ იგი

մեռլող 5 մոլորն յաց Շյաճգյենք, ჩვենո Վշլոտ-ադրուցեզօս დაսավուսմունքու յո մեռլող 250 մոլորնե [319].

XX საუյշե դյամովածյ մռսաելյոծիս շըրյ-ցեցյնթո ზրդուս սայշե ոյո, რուժյաց մռսաելյ-ոծիս ռուշեացնոծի 1,6 մոլուարժուան 6,1 մոլուարժա-մջյ գաութարժա. ամաստան, ոյ პորշյալո մոլուարժուա մաթյեաս (1 մոլուարժուան 2 մոլուարժամջյ) 123 Վշլո (1804-1927) դասկուրժա, ծոլու մոլուարժուա մաթյեա մեռլող 12 Վշլովածմու (2000-2012) մռեցա դա 7 057 608 ատասո յաց Շյաճգյենք.

մռսաելյոծիս ռուշեացնոծիս ზրժաստան յրտագ პրածլյմյեծ Վարմութոծիս ակացյ դյամովածյ մուսո մյըթագ արատանաձարո գանավուլյեծ Ծյրութորույցիս մուշցուու (70 პրաւենթո մյըթո մեռլող 15 սաելյմ-Վոյությ մռուս), աշրջուց դուժու գանեեցացյեծ մռսաե-լյոծիս ზրժուս Ծյմէյեծ մորուս գանցուարյեծյլ դա գանցուարյեծագ կայյենյեծ մորուս. ոյ գանցուարյեծյլ կայյենյեծմո մռսաելյոծիս ზրժուս կլյեծ Շյոնունցյեծ, գանցուարյեծագ կայյենյեծմո մռսաելյոծիս ზրժուս Ծյմ-էյեծո Հյեր կուժյա մարալուա, մուշեցագագ ոմուսա, րոմ արայրու կայյանամու (Քինյուո, ոնքույուո, Տոնցապյրո, Ծայցանո դա ա.թ.) գայրարժա Կոմյեծու Շոծագունոծիս Շյ-սամցուրյեծլագ. ալսանունացուա, րոմ մռսաելյոծիս ռուշեացնոծասա դա մուշցան գամովշյալ Վարմույցիս մուշլունոծիս ზրժաստան Շյդարյեծուա գարյմությ շյրո դուց նյցաթույր Վյմովմյեցյեծաս ակցյուն ակալու Ծյէ-

* <http://news.day.az/world/343414.html>

ნოლოგიების ათვისება. მათი გამოყენების შედეგად მიიღება ბუნებაში არარსებული ნივთიერებები და მათი დაგროვება მავნე გავლენას ახდენს როგორც ლითო-, ისე ჰიდრო- და ატმოსფეროზე, ისინი არღვევენ დედამიწის ოზონურ შრეს და ა.შ.

დედამიწის საერთო ფართობი არის 51 მლრდ ჰა, აქედან, ხმელეთზე მოდის 13, 4 ჰა (ანტარქტიდის გარდა - 1,5 ჰა), ანუ პლანეტის მოსახლეობის ერთ სულზე - 1,9 ჰა. მაგრამ, ხმელეთის ყველაზე დიდი ნაწილი (66%) უჭირავს სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულებისათვის გამოუყენებელ ადგილებს (მოები, უდაბნოები, ნახევრუდაბნოები, დასახლებები, ტყე და სხვ.). მიწის იმ ნაწილს, რომელზეც არის დამოკიდებული დედამიწის მოსახლეობის გამოკვება (სახნავი, ბაღები, სამოვარი და სათიბი), ხმელეთის მხოლოდ 34% უკავია (ანუ მოსახლეობის ერთ სულზე 0,7 ჰა), აქედან სახნავს და ბაღებს კი მხოლოდ - 11% (ანუ მოსახლეობის ერთ სულზე 0,2 ჰა). ეს მონაცემები ნათლად მეტყველებენ, თუ რაოდენ შეზღუდულია მიწის რესურსები დედამიწაზე. იგი ასევე ძალიან არათანაბრადად განაწილებული რეგიონების და ქვეყნების მიხედვით.

მსოფლიოში მიწის ყველაზე დიდ რესურსებს ფლობს რუსეთი, აშშ, ინდოეთი, ჩინეთი, ბრაზილია და კანადა. საქართველო მცირემიწიანი ქვეყანაა. აქ ერთ სულ მოსახლეზე 2009 წელს სასოფლო-სამეურნეო მიწების მხოლოდ 0.68 ჰა და სახნავ-სათესი მიწების 0.17 ჰა მოდიოდა, რაც მსოფლიოს საშუალო მაჩვენებლებზე საკმაოდ ნაკლებია.

ასევე მნიშვნელოვანი პრობლემაა მოსახლეობის უზრუნველყოფა სასმელი წყლით. გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია საუბრობს სასმელი წყლის მომარაგებაში არსებულ კატასტროფულ მდგომარეობაზე, რაც, მოსახლეობის ზრდასთან ერთად, განპირობებულია კლიმატის გლობალური ცვლილებით, სურსათისა და ჰიგიენის საშუალებათა მოხმარების ზრდით და სხვ. იუნესკოს მონაცემებით, სუფთა სასმელ წყალზე ხელი მიუწვდება დედამიწის მოსახლეობის მხოლოდ 89%-ს. ზოგიერთი მონაცემით სასმელ წყალზე ხელი არ მიუწვდება პლანეტის ყოველ მეოთხე მცხოვრებს.

ცალკე უნდა გამოიყოს ენერგეტიკული პრობლემა. გაანგარიშებები უჩვენებს, რომ მოსახლეობის ზრდასთან ერთად მსოფლიოში ენერგიის მოხმარება მის კვადრატჯერ იზრდება. ენერგეტიკული პრობლემა, როგორც გლობალური პრობლემა, წარმოიშვა XX საუკუნის 70-იან წლებში ნავთობზე ფასების მკვეთრი ზრდის გამო. მართალია, მას შემდეგ ბევრი წინააღმდეგობა იქნა დაძლევული, მაგრამ ენერგეტიკული პრობლემა მაინც ერთ-ერთ გლობალურ პრობლემად რჩება, ვინაიდან საბორბ-ენერგეტიკული რესურსები საბოლოოდ ამოწურვადია და ენერგიის გამოყენების მასშტაბების ზრდას შესაძლებელია, კატასტროფული ნეგატიური შედეგები მოჰყვეს (გლობალური დათბობა, კლიმატის ცვლილება, ოზონური სერელების წარმოქმნა, მჟავას წვიმები და სხვ.).

ბუნებრივია, მოსახლეობის ზრდა წარმოშობს მრავალ პრობლემას, მაგრამ ეკონომიკური განვითა-

რება ამ პრობლემის გადაჭრის ბევრ შესაძლებლობას იძლევა. ეს უკავშირდება:

1. თვისებრივ ცვლილებებს ეკონომიკაში, რის შედეგადაც მცირდება პროდუქციის მასალა-და ენერგოტევადობა; უნარჩენო და ეკოლოგიური ტექნოლოგიების დანერგვა ამცირებს მავნე ნივთიერებების გამოტყორცნას გარემოში; იზრდება მომსახურების სფერო, რომელიც ნაკლებ მატერიალურ სახსრებს მოიხმარს; ცხოვრების კომფორტის ზრდა უმეტესად ხდება პროდუქციის სამომხმარებლო თვისებების გაუმჯობესების ხარჯზე და არა ეკონომიკური ზრდის ხარჯზე, რის გამოც ეკონომიკური განვითარება თავად ხდება ეკონომიკური ზრდის შემაკავებელი ფაქტორი.

2. ცვლილებებს დემოგრაფიულ სტრუქტურაში. თუ დაბალი ეკონომიკური განვითარების მქონე ქვეყნებში ადგილი აქვს დემოგრაფიულ აფეთქებას, მაღალი ეკონომიკური განვითარების ქვეყნებში იწყება დემოგრაფიული გადასვლა (პოპულაციის სიჩარის მკვეთრი ზრდის შეცვლა მისი ასევე მკვეთრი შემცირებით), რის შედეგადაც ხდება მოსახლეობის ზრდის სტაბილიზაცია. ეს გადასვლა დღეისათვის უმეტეს დამთავრებულია განვითარებულ ქვეყნებში და იწყება განვითარებად ქვეყნებში.

საერთოდ, მოსახლეობის ზრდის პრობლემა საყოველთაო მსოფლიო პრობლემაა, მაგრამ მისი გადაჭრა თითოეულმა ქვეყანამ ცალკე უნდა მოახერხოს, ვინაიდან ისინი სრულიად განსხვავებული პრობლემების წინაშე დგანან. მაგალითად, თუ ჩინეთს

მოსახლეობის სწრაფი მატების პროცედურა აწუხებს, საქართველოში საწინააღმდეგო ვითარებაა. დემოგრაფთა შეფასებით, 1990 წლიდან მოყოლებული, გარკვეული გამონაკლისების გარდა, მოსახლეობის რაოდენობა საქართველოში კლებულობს. ამდენად, აუცილებელი ხდება ამ ტენდენციის დაძლევა, თუმცა ეკონომიკური განვითარების შედეგად მოსახლეობის ზრდის მაღალი ტემპების მიღწევა შეუძლებელი იქნება.

ეკონომიკური განვითარება ამცირებს მოსახლეობის ზრდის ტემპებს.

პითხები და დაგალებები:

1. რა დადებით და უარყოფით გავლენას ახდენს მოსახლეობის ზრდა ეკონომიკურ განვითარება?
2. როგორაა განაწილებული მოსახლეობა დედამიწაზე ტერიტორიების მიხედვით?
3. რა პროგლემებს დარმოულებს მოსახლეობის ზრდა და როგორია მათი გადაჭრის გზები?
4. შეისრავლეთ მოსახლეობის ზრდის თავისებურებები საქართველოში და გაავთეთ შესაბამისი დასკვნები

თ ა ვ ი VII

მკონომიგური განვითარება და სოფლის პროგლემები

სასოფელო ადგილი (countryside, **сельская местность**) ანუ მოკლედ სოფელი წარმოადგენს დასახლებულ ტერიტორიას ქალაქების გარეშე. ეკონომიკის თვალსაზრისით იგი მოიცავს ბუნებრივ და ანტროპოგენურ ლანდშაფტებს და აქ სასოფლო წარმოების გარდა შეიძლება ფუნქციონირებდეს: სატყეო მეურნეობა; მონადირეობა; მეთევზეობა; სასოფლო პროდუქციის გადამამუშავებელი წარმოება; მომპოვებელი და გადამამუშავებელი (არა სასოფლო სამეურნეო პროდუქციის) მრეწველობა (როგორც წესი შედარებით მცირე და საშუალო ზომის საწარმოებით); სოფლის ინფრასტრუქტურა; კულტურული (კინოთეატრები, კულტურის სახლები, ბიბლიოთეკები, მუზეუმები), რეკრიაციული (ტურიზმი და ექსკურსია, დასასვენებელი სახლები, პლაჟები, პარკები და სხვ), სავაჭრო, საგანმანათლებლო, სამედიცინო და მომსახურების სხვა დარგები. ასევე შეიძლება ხორციელდებოდეს ბუნებისდაცვითი და საკომუნიკაციო საქმიანობა და სხვ. მაშასადამე, როგორც ვხედავთ საქმე გვაქვს სოფლის ეკონომიკათან და არა მხოლოდ სოფლის მეურნეობასთან, რომელთანაც ძალიან ხშირად ასოცირდება იგი. აქედან გამომდინარე, ნათლად ჩანს თუ რაოდენ დიდ როლს თამაშობს სოფელი ქვეყნის სიძლიერის, უსა-

ფრთხოებისა და კეთილდღეობის ამაღლების საქმეში. ამიტომაა, რომ ეკონომიკური განვითარება, ანუ ეკონომიკის გადასვლა თვისებრივად ახალ მდგრამარეობაში, მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული სოფლის განვითარებაზე. ჩამორჩენილი სოფელის არსებობა ნიშნავს, რომ მთელი ეკონომიკა არ არის სათანადოდ განვითარებული. რომ დაბალია კაპიტალის ხარისხი (როგორც ფიზიკური, ისე ადამიანისეული), ტექნოლოგიებისა და ტექნოლოგიური ცოდნის დონე, არა სრულყოფილია საკურების ფორმები და ინსტიტუციები, არარაციონალურად გამოიყენება რესურსები (ბუნებრივი, შრომითი, ინტელექტუალური და სხვ.), არაპროგრესულია ეკონომიკის სტრუქტურა, არაეფექტურიანია ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირება და ა. შ., მაშასადამე, დაბალია ეკონომიკური განვითარების დონე.

მაგრამ, ისმის კითხვა, ეკონომიკის რომელი დარგი უნდა განვითარდეს წინმსრები ტემპებით? აგრარული (სოფლის მეურნეობა, მეტყველეობა, მონადირეობა, მეთევზეობა) თუ მრეწველობა?

ისტორია გვიჩვენებს, რომ ათასწლეულების განმავლობაში სწორედ სოფელი წარმოადგენდა ადამიანთა დასახლებისა და ეკონომიკური საქმიანობის ადგილს. ამასთან, იმავე ათასწლეულების განმავლობაში მწარმოებლურობა, მანამ, სანამ მრეწველობის ჩასახვა და განვითარება არ მოხდა, სოფლად თითქმის მუდმივი და დაბალი იყო, გამოიყენებოდა შრომის უმარტივესი იარაღები (თოხი, ბარი, ნაჯახი, ცელი) და მეურნეობას ძირითადად ნატურალური

ხასიათი პქონდა, ეკონომიკური ურთიერთობებიც არქაული ხასიათის რჩებოდა. სწორედ მრეწველობის განვითარებამ შეუწყო ხელი ეკონომიკის სხვა დარგების (მშენებლობა, ტრანსპორტი, კავშირგაბმულობა, მომსახურება და სხვ.), მათ შორის, აგრარული დარგების, კერძოდ, სოფლის მეურნეობის განვითარებას. დღესაც სწორედ მრეწველობაა ეკონომიკის სხვა დარგების განვითარების ძირითადი საფუძველი. სოფლი ეკონომიკის ყველა დარგი ერთად აღებული სოფლის განვითარების (იგულისხმება სოფლის ეკონომიკა და აქ მცხოვრებთა კეთიდღეობის ამაღლება) საფუძველი. ამდენად, თუ ქვეყანას მრეწველობა არ აქვს განვითარებული იგი ეკონომიკის სხვა დარგებს, მათ შორის, სოფლის ეკონომიკასაც ვერ განავითარებს. მართალია, გლობალიზაციის პირობებში ეს მოთხოვნა იმდენად მკაცრად არ დგას, მაგრამ ქვეყნის უსაფრთხოებიასათვის ესოდენ დიდი მნიშვნელობის მქონე დარგი რომ მთლიანად უცხოეთზე იყოს დამოკიდებული, მიუღებელია.

ასევე მნიშვნელოვანია საკითხის გარკვევა იმის შესახებ საჭიროა თუ არა სახელმწიფოს მხრიდან მხარდარჭერა სასოფლო დარგების განვითარებისადმი და სოფელ ადგილებში ცხოვრების დონის ამაღლებისადმი თუ ეს თავისთავად თავისუფალი საბაზრო ძალების მოქმედებით მიიღწევა?

მსოფლიოში დღეისათვის არსებობს სოფლის მეურნეობის ორი ტიპი. პირველი, განვითარებული ქვეყნების აგრარული სექტორი, მაღალინტენსიური საქონლური სოფლის მეურნეობა, რომელიც იყენებს

არა მხოლოდ მექანიზაციისა და ქიმიზაციის, არა-
მედ ავტომატიზაციის მთელ არსენალს – სელვ-
კციის, გენეტიკის, ბიოტექნოლოგიის უახლეს მიღწ-
ევებს, რაც განაპირობებს შრომის მაღალმწარმოებ-
ლურობას, რომელიც უტოლდება მრეწველობაში არ-
სებულ შრომის ნაყოფიერებას. აქ ფერმერთა მცირე
რაოდენობა არჩენს მთელ ქვეყანას. ფერმათა ფუნქ-
ციონირების პრინციპები თითქმის შეესაბამება ფირ-
მათა ფუნქციონირების პრინციპებს. მეორე, განვით-
არებადი ქვეყნების დაბალგანვითარებული აგრარუ-
ლი სექტორი, სადაც ჭარბობს ტრადიციული (ნატუ-
რალური) მომხმარებლური სოფლის მეურნეობა, დი-
დრიცხვევანი ფერმებით, სადაც ადგილი აქვს დაბალ-
მექანიზირებულ წარმოებას, რომელიც ემყარება ისევ
პრიმიტიული იარაღების გამოყენებას, რომელიც
განაპირობებს შრომის დაბალნაყოფიერებას. განვით-
არებულ ქვეყნებში სოფლად არსებობს მაღალხარი-
სხოვანი ინფრასტრუქტურა, რაც განაპირობებს ზღვ-
რის წაშლას ქალაქსა და სოფელს შორის. ანვ-
ითარებად ქვეყნებში კი მდგომარეობა სრულიად
პირიქითაა. მოსახლეობის დიდი რაოდენობა ცხოვ-
რობს ანტისანიტარიის, წყლის, ბუნებრივი აირის,
გზის და ა. შ. უქონლობის პირობებში. ჯერ-ჯერ-
ობით დაბალია სოფლის განვითარების დონე ზოგი-
ერთ პოსტსაბჭოთა ქვეყანაშიც, მათ შორის, საქართ-
ველოშიც.

პოლიტიკოსთა და მეცნიერთა (მათ შორის, ქარ-
თველ მეცნიერთა) [84, 85, 89, 119] უმრავლესობა

მხარს უჭერს სახელმწიფოს მხრიდან სოფლის განვითარებისადმი დახმარების აუცილებლობას.

აგრარული წარმოებისა და ცხოვრების დაბალი დონის მქონე პოსტკომუნისტური ქვეყნებისათვის სოფლისადმი დახმარების აუცილებლობას განაპირობებს:

1. სოფლის მეურნეობის განვითარებას ხანგრძლივი წინა პერიოდის განმავლობაში სახელმწიფოს მიერ ნაკლები უურადღება ექცევოდა (საპირისპიროდ მრეწველობისა და სხვა დარგებისა). კოლექტივზოზაციამ ვერ შექმნა პირობები აგრარული სექტორის განვითარებისათვის. კოლექტივი, მიუხედავად იმისა, რომ აღიარებული იყო კოლექტიურ საკუთრებად, ფაქტიურად, მაინც სახელმწიფო საკუთრებას წარმოადგენდა და იმართებოდა იგივე მეთოდებით, როგორც ჩვეულებრივი საბჭოთა საწარმო. ამიტომ, შრომის ნაყოფიერება პირად საკუთრებაში მყოფ საკარმიდამო მნაკვეთებზე გაცილებით დიდი იყო, ვიდრე კოლმეურნეობებში, არა მექანიზაციისა და აგროტექნიკის უფრო მაღალი დონის გამო (პირიქით მექანიზაციისა და აგროტექნიკის უფრო მაღალი დონე იყო კოლმეურნეობებში), არამედ უფრო ძლიერი სტიმულების არსებობის გამო. დასაკვირველია, გლეხებს პირად საკარმიდამო ნაკვეთებზე მექანიზაციის დონის ამაღლება, დაბალი შემოსავლების გამო, არ შეეძლოთ (კოლმეურნეობაში კი მათი შემოსავალი უმნიშვნელო იყო). ამდენად, მექანიზაციის დონე ძლიერ დაბალი რჩებოდა, ხოლო ეპონომიკური სტიმული კოლმეურნეობებში ნულის ტო-

იყო იყო და აქ თითქმის იძულებითი შრომა გამოიყენებოდა. შედარებით კარგი მდგომარეობა იყო საბჭოთა მეორნეობებში (მექანიზაციისა და ანაზღაურების უფრო მაღალი დონე), თუმცა უახლესი ტექნოლოგიების გამოყენება, მაღალი სტიმულების ამოქმედება, საერთო საკუთრების არსებობის გამო, აქაცვერ ხერხდებოდა. საბჭოთა წყობილების პირობებში ასევე ძლიერ განუვითარებელი იყო სოფლის ინფრასტრუქტურა (თუმცა სახელმწიფო ამ მიმართულებით არაერთ დონისძიებას ახორციელებდა). ქალაქება და სოფელს შორის უფსკრული თანდათან დრმავდებოდა და სოფლად მოსახლეობის შენარჩუნება მკაცრი საპასპორტო რეესიმის არსებობით ხერხდებოდა. თუმცა, მოსახლეობის დენადობას ადგილი მაინც ჰქონდა. ამ მხრივ უფრო კარგი მდგომარეობა იყო პოლონეთსა და იუგოსლავიაში (მიწები აქ თითქმის კერძო საკუთრებაში იყო), მაგრამ სახელმწიფოს არაეკონომიკური ჩარევის გამო, სოფლის მეურნეობის განვითარების დონე აქაც დაბალი რჩებოდა. მაშასადამე, პოსტკომუნისტურ ქვეყნებს სოფლად მძიმე მემკვიდრეობა ერგოთ.

2. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის შემდეგ, კოლმეურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების ერთი ხელის მოსმით განადგურების შედეგად, მოისპოის პოტენციალიც, რომელიც არსებობდა, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პირობებში მათი თანდათან გარდაქმნა ფერმებად შესაძლებელი იყო.

3. მიწების პრივატიზაციამ დადებით შედეგებთან ერთად გამოიწვია მათი დაქუცმაცება. მცირე მიწაზე,

უახლესი ტექნოლოგიების გამოყენების შემთხვევაშიც კი სასაქონლო სასოფლო პროდუქციის წარმოება შეუძლებელია და ოჯახის შემოსავალი ვერ იქნება ტოლი ქალაქში ანალოგიური ოჯახის შემოსავლებისა.

4. საბოლოოდ, დღეისათვის მივიღეთ ნახევრად ნატურალური (საქართველოში ფერმათა 90% ნატურალურია), დაბალმექანიზებული (ძირითადი იარაღი კვლავ თოხი, ბარი და ნაჯახია) და ამიტომ დაბალნაყოფიერებისა და განუვითარებელი ინფრასტრუქტურის მქონე სოფელი. ამდენად, მართალია მიწების პრივატიზაციის შედეგად სტიმულები კი გაიზარდა, მაგრამ საწყისი უაღრესად მძიმე პირობების გამო სოფლად მცხობრებს არ შეუძლია ყველა სიძნელების გადალახვა და განვითარებული სასოფლო წარმოების ჩამოყალიბება. ამიტომ, სასოფლო ოჯახის წევრთა ნაწილი იძულებულია წავიდეს საზღვარგარეთ ან ქალაქში და ძირითადად არა მუდმივი სამუშაოთი არჩინოს ოჯახი.

5. საზღვარგარეთიდან შემოიტანება იაფი (ხშირ შემთხვევაში უხარისხო) სასოფლო პროდუქცია, რაც ანადგურებს ადგილობრივ ბაზრებს.

6. სოფლის მეურნეობის სფერო კაპიტალის მოზიდვისადმი, მისი გარემო პირობებზე ძლიერი დამოკიდებულების გამო (წყალდიდობა, სეტყვა, გვალვა და ა. შ.). სარისკოა. ამიტომაა, რომ ბანკები ძირითადად მშენებლობასა და ვაჭრობის სფეროს აფინანსებენ. ასევე, სოფლად სადაზღვევო სისტემის

განვითარებლობის გამო, ნაკლებადაა დაინტერესებული კერძო ბიზნესი

7. დამატებით დანახარჯებს საჭიროებს ნიადაგის შენარჩუნება სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მიზნით გამოყენებისათვის, რაც კიდევ უფრო ართულებს ფერმერის (გლეხის) მდგომარეობას.

8. მსოფლიოში სავარგულების შემცირებისა და მარცვლეულის ენერგეტიკული მიზნებისათვის გამოყენება არა მარტო აძვირებს სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციას, არამედ გლობალური სასურსათო კრიზისის საფრთხის წინაშე აყენებს კაცობრიობას. სეთ პირობებში ეროვნული სასოფლო წარმოების განვითარება ქვეყნის უსაფრთხოებისათვის აუცილებელია.

ნათელია, რომ განვითარებად ქვეყნებში სოფლისადმი დახმარების გარეშე სასოფლო წარმოების არათუ განვითარებას, არამაღ კიდევ უფრო დაქვეითებას ექნება ადგილი, ვინაიდან გლობალიზაციის პირობებში, მკაცრი კონკურენციის პირობებში (როდესაც ერთ მხარეზეა მაღალ მექანიზებული და ავტომატიზებული ფერმები, ხოლო მეორეზე – წაქცეული სოფელი), სულ უფრო მეტი ფერმერი დატოვებს სოფელს და ეს შესაძლებელია სოფლის კატასტროფით დასრულდეს. ამდენად სახელმწიფო მხარდაჭერა სოფლისადმი აუცილებელია. საკვების მოპოვება და ყველა სხვა სიკეთის მიღება, რომელიც სოფელს გააჩნია მთელმა საზოგადოებამ ერთად უნდა უზრუნველყოს, სახელმწიფოს მეშვეობით.

ასეთი პოლიტიკა ხორციელდება მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყანაში, არა მხოლოდ განვითარებულ, არმედ განვითარებულ ქვეყნებშიდაც – ევროპავშირში [67], იაპონიაში [241], აშშ-ში [241] და ა.შ. თვით პოლონეთში (რომლის წარმომადგენელი ცნობილი მეცნიერი და ამ ქვეყნის სახელმწიფო მოღვაწე ლეშეკ ბალცეროვიჩი თვლის, რომ სოფელი არ საჭიროებს საეციფიკურ მიდგომას, რომ აქ არ იწარმოება განსაკუთრებული პროდუქცია და, რომ ამ სფეროშიც წარმატების მიღწევა შესაძლებელია მხოლოდ თავისუფალი საბაზრო, ლიბერალური მეთოდებით) [287] წარმატებით ხორციელდება სოფლისადმი მხარდაწერის პოლიტიკა. ჩვენ მიგვაჩნია, რომ სასოფლო პროდუქცია განსაკუთრებულია იმიტომ, რომ ქვეყნამ შეიძლება გაუძლოს ნებისმიერ სიძნელეს, მაგრამ არა შიმშილს და რომ დღევანდელ პირობებში სოფელი საჭიროებს საეციფიკურ მიდგომას, ვინაიდან იგი აღმოჩნდა კომპლექსური სინელების წინაშე, რომელთა გადაწყვეტა თავად არ შეუძლია და საჭიროა მისი გამოყვანა ამ მდგომარეობიდან. გასაგებია, ლ. ბალცეროვიჩი ფრთხილობს, რომ სოფლის მეურნეობისადმი სახელმწიფოს დახმარება არ გადაიზარდოს ინტენციონალიზმში, რომელიც არის წყარო ბევრი უარყოფითი მოვლენისა. (როგორც მსოფლიოს ქვეყნების გამოცდილება გვარწმუნებს სინერგიული ეფექტი მიიღწევა მაშინ, როდესაც ეკონომიკაში დომინირებს კერძო საკუთრება, ადგილი აქვს სამეურნეო თავისუფლებას, კონკურენციას, ჯანსაღ ფინანსებს, ბიუჯეტის დაბალანსებ-

ბულობას, გადასახადების ოპტიმალურ სიდიდეს და ა.შ. ამ პროცესების ნორმალიზაციაში უდიდესი როლი ეკუთვნის სახელმწიფოს. სწორედ მისმა სწორმა პოლიტიკამ უნდა უზრუნველყოს ზემოთ ხსენებული პირობების დამყარება ეკონომიკაში, მოახდინოს პატერნალიზმის, ეტატიზმის, ნეპოტიზმისა, კორუფციისა და ნებისმიერი სხვა უარყოფითი გამოვლინების აღმოფხვრა). მაგრამ, ჩენ საუბარი გვაქვს იმაზე, რომ სახელმწიფომ უნდა შეასრულოს ის მოვალეობები, რომელიც მას საერთოდ აკისრია არა მხოლოდ სხვა დარღებისადმი და ქალაქისადმი, არამედ სოფლის ეკონომიკისა და სოფლისადმისაც, რასაც, მაგალითად ჩვენს ქვეყანაში, დღემდე სრულყოფილად არ ასრულებდა და რამაც სოფელი თითქმის კატასტროფამდე მიიყვანა. დღეისათვის კი მდგომარეობის გამოსასწორებლად საჭიროა ზოგიერთი დამატებითი ფუნქციების შესრულებაც. მართალია, კონკურენციის არსებობა საბაზო მექანიზმის ერთ-ერთი უძირითადესი ელემენტია. მაგრამ, ხშირად დგება მომენტი (საბაზო ჩავარდნების გამო), როდესაც ურთიერთდახმარებას არანაკლები მნიშვნელობა აქვს, განსაკუთრებით დახმარებას სახელმწიფოს მხრიდან. დასაკვირველია, აქ საუბარია არ იმის შესახებ, რომ სახელმწიფო ეხმარებოდეს ნებისმიერ საწარმოს ნებისმიერ შემთხვევაში, არამედ მაშინ როდესაც, ეს აუცილებელია მთელი ეკონომიკის განვითარებისა და ქვეყნის უსაფრთხოებისათვის, როდესაც ადგილი აქვს მთელი ეკონომიკისათვის ნეგატიური მოვლუნების წარმოშობის სფრთხეს. ამას მოწმობს სწორედ

სოფლის მეურნეობის დღევანდელი მდგომარეობა საქართველოში. ამიტომ სახელმწიფომ უნდა უზრუნველყოს ისეთი სტრატეგიის შემუშავება, რომელიც შესაძლებელს გახდის ჩამოყალიბდეს სოფლის მეურნეობა მაღალეფებზე საქონლური ფერმებით, განვითარდეს სხვა სასოფლო დარგები და სოფლად ცხოვრების პირობები მაქსიმალურად დაუახლოვდეს ქალაქისას. ამისათვის სოფლისადმი მხარდამჭერი ღონისძიებების გატარებით სახელმწიფომ უნდა უზრუნველყოს: ისეთი ინსტიტუციური ცვლილებები, რომელიც წაახლისებს მიწის ნაკვეთების ზრდას (მიწების გაყიდვის ან იჯარის სტიმულირების გზით); სოფლად ინფრასტრუქტურის (სახელმწიფო და ადგილობრივი მნიშვნელობის საავტომობილო გზები და საგარეულებთან მისასვლელი გზები, საირიგაციო-სადრენაჟო და მდინარეთა ნაპირ-სამაგრი სისტემა, წყლით, ბუნებრივი აირით, ელექტროენერგიით სტაბილური მომარაგება) გაუმჯობესება; მექანიზაციისა და ავტომატიზაციის ღონის თანდათან ამაღლება; სასუქებით, პესტიციდებითა და ქიმიკატებით მომარაგება; საოქსიდე და სანერგე მეურნეობების, ჯიშთა გამოცდისა და განახლების სისტემების აღდგენა და განახლება; ჯანდაცვის, განათლების, კულტურის ღონის ამაღლება; ახალი ტექნოლოგიების (მექანიზაცია, ავტომატიზაცია და ბიოლოგია) დანერგვა, იაფფასიანი კრედიტების, საზღვარგარეთიდან დახმარებების მიღებისა და, ზოგიერთ შემთხვევაში, უშუალო სუბსიდირების გზით; პროდუქციის რეალიზაციის მხარდაჭერა, ტექნიკური, ზომიერი

პროტექციონისტული პოლიტიკისა და ანტიდემპინგური დონისძიებების გატარების მეშვეობით, ექსპორტის წახალისებით, სადაზღვევო სისტემის შექმნით; სოფელ ადგილებში, მათი სპეციფიკიდან გამომდინარე, ეკონომიკის სხვა დარგების საწარმოთა (სოფლის პროდუქტების გადამამუშავებელი, საკონსერვო და ტურისტული საწარმოები, სასაწყობო მეურნეობები, მეფრინველეობის ფაბრიკები, ფერმები, ყველის მინი-ქარხნები, ღვინის ქარხნები, სახერხები, მაღაზიები, ავტოსერვისი, მშენებლობა, საშენ მასალათა, ფქვილისა და პურ-ფუნთუშეულის, ძეხვის წარმოება და ა.შ.) შექმნა; სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის სახელმწიფო რეზერვების შექმნა; ხარისხიანი საოჯახ-სანერგე მასალების შეძენა; ექსტენციის სისტემების შექმნა; სოფლის მომსახურე ბაზის (ტრაქტორების და სხვა სასოფლო დანიშნულების მანქანების, მოწყობილობების, დანადგარებისა და ა.შ.) ფორმირება და განვითარება; ფასის მნიშვნელოვნად შემცირება შხამ-ქიმიკატებზე, პესტიციდებზე და საწვავზე; შედავათიანი სესხის პროგრამების შემუშავება და განხორციელება; ვეტერინარული და აგრონომიული სამსახურების შექმნა; სურსათის ხარისხის კონტროლის შემოღებას; წარმოების კოოპერაციული ფორმების განვითარება, მეთევზეომის, მონადირეობისა და სატყეო მეურნეობის განვითარება სხვ.

სოფლის სტრუქტურაში ჩადებულ ყოველ ლარს აქვს გრძელვადიანი ეფექტი და იგი ათმაგად ანაზღაურდება აგროწარმოების განვითარების შედეგად.

ეს დონისძიებები არათუ უნდა ასუსტებდნენ ფერმერის სტიმულებს, არამედ უნდა აძლიერებდნენ მას. ბუნებრივია, მთავარი აქცენტი გადატანილი უნდა იყოს იმაზე, რომ ფერმერი ზრდიდეს წარმოებას, ნერგავდეს ახალ ტექნოლოგიებსა, რათა რაც შეიძლება მალე გარდაიქმნეს თანამედროვე სასაქონლო ფერმად. რასაკვირველია, საზღვარგარეთ ასეთი მდგომარეობის მიღწევას ათწლეულები დაჭირდადა, მაგრამ ჩვენ გვაქვს უპირატესობა, რომ პირდაპირ, მზამზარეულად გამოვიყენოთ ის მიღწევები, რაც უკვე განვითარებულ ქვეყნებში არსებობს. საქართველოსათვის ეს კიდრვ უფრო იოლია, ვინაიდან ის პატარა ქვევნაა და დასავლეთი მას დიდ დახმარებებს უწევს. საჭიროა, აგრეთვე, ადგილობრივი ბიზნესის დაინტერესება. ეროვნულ კომპანიებს შეუძლიათ შეიძინონ ფერმები და დააბანდონ ინვესტიციები.

რათა ზემოთ ჩამოთვლილი დონისძიებები განახორციელოს სახელმწიფოს უნად პქონდეს ამის შესაძლებლობა. ამიტომაა, რომ სოფლის მეურნეობის წარმოების დონე იმ ქვეყნებშია მაღალი, სადაც საერთო ეკონომიკური განვითარების მაღალი დონეა. საქართველოში რეფორმების სწყის ეტაპზე ეკონომიკის სხვა დარგებში უფრო პქონდა ადგილი დაქვეითებას, ვიდრე სოფლის მეურნეობაში. დიდი სნის განმავლობაში ჩვენთან რეფორმების განხორციელებაში დაშვებული უხეში შეცდომების გამო, ეკონომიკური განვითარების დონე ძალზე დაბალი რჩებოდა. სახელმწიფო ბიუჯეტი იმდენად მცირე

იყო, რომ სოფლისადმი სერიოზული დახმარება შეუძლებელიც კი იყო. თუმცა, დღეისათვის შესაძლებელია ეკონომიკის შემდგომ განვითარებასთან ერთად გაძლიერდეს სოფლისადმი დახმარება (და არა კმაყოფაზე აყვანა) და თანდათან გამოსწორდეს მდგომარეობა. ამის დამამედებელი პროგნოზის გაკეთების იმედს იძლევა ახალი პოლიტიკური სიტუაცია.

კიდევ ერთხელ უნდა აღვნიშნოთ, რომ სახელმწიფოს დახმარება სოფლისადმი შედეგს მოიგანს, მაშინ, როდესაც გატარებული იქნება სწორი პოლიტიკა მთელ ეკონომიკაში. რომ სოფლის მეურნეობის განვითარება დიდადაა დამოკიდებული საერთოდ ქვეყნის ეკონომიკის (განსაკუთრებით მრეწველობის) განვითარებაზე. ის წარმატებები, რომლებიც არის განვითარებულ ქვეყნებში, სწორედ საერთო ეკონომიკურმა განვითარებამ განაპირობა. აგალითად, თუ ეკონომიკა მზად არ იქნება მიიღოს სოფლიდან გამოთავისუფლებული მუშახელი (არადა ამის აუცილებლობა სწორი პოლიტიკის განხორციელების შემთხვევაში აუცილებლად დადგება. აგალითად, ამჟრიკის შეერთებულ შტატებში 1932 წლიდან 1992 წლამდე ფერმერთა რიცხოვნობა ამ ქვეყნის მოსახლეობის 25 პროცენტიდან 2 პროცენტამდე შემცირდა) [392], მაშინ როგორც მთელი ეკონომიკისათვის, ისე სოფლის მეურნეობისათვის პროცესები ცუდად წარიმართება.

მაშასადამე, სოფლის მეურნეობის განვითარების პრობლემები განხილულ უნდა იქნეს მთელი ეკო-

ნომიკის განვითარების პრობლემებთან მჭიდრო კავშირში.

სოფლის პრობლემები მჭიდროდ უკავშირდება ურბანიზაციისა და სოფლიდან ქალაქად მოსახლეობის მიგრაციის პროცესსაც. უნდა ითქვას, რომ გარკვეულ ეტაპამდე ამ პროცესებმა დადგებითი როლი ითამაშა როგორც საერთოდ ეკონომიკის (მასშტაბის ეფექტი, სამუშაო ადგილების მუშახელით უზრუნველყოფა და ა.შ.), ისე სასოფლო წარმოების განვითარების საქმეში. მაგრამ, საბოლოოდ, ქალაქის მოსახლეობის ბუნებრივ ზრდასთან ერთად სოფლიდან ქალაქში მოსახლეობის მიგრაციის გამო აქ წარმოიშობა ჭარბმოსახლეობა, რაც იწვევს უმუშევართა რაოდენობის ზრდას და რაც ამწვავებს სოციალურ, პოლიტიკურ და კრიმინოგენურ სიტუაციას, ვინაიდან ჭარბმოსახლეობის გამო უარესდება ქალაქის მოსახლეობის საბინაო პირობები და შესაბამისი ინფრასტრუქტურით (გზები, სანიტარული პირობები, წყალი და ა.შ.) უზრუნველყოფის ხარისხი. მოქალაქეთა დიდი ნაწილი ცხოვრობს ეგრეთ წოდებულ ჯურდმულებში^{*} (slums), ხოლო ზოგი, საერთოდ, უსახლვაროა. სამრეწველო საწარმოთა მსხვილ ქალაქებში თავმოყრის გამო უარესდება ეკოლოგიური სიტუაცია და სხვ. 21-ე საუკუნის დასაწყისისათ-

* გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის განმარტების თანახმად, ადამიანი ცხოვრობს ჯურდმულებში, თუ ის ვერ აქმაყოფილებს ერთეულს შემდგენ მოთხოვნებიდან: სუფთა, გამოყენებისათვის ვარგისი წყლის საჭირო რაოდენობა; გამართული კანალიზაცია; საქმარისი საცხოვრებელი ბინა (ერთ ოთახზე არაუმეტეს სამი კაცისა).

ვის მსოფლიოში ჯურდმულებში ცხოვრობდა 924 მლნ მოქალაქე, ანუ ქალაქის მოსახლეობის 43%, ხოლო დაბალი განვითარების მქონე ქვეყნებში 78%. 2005 წელს მსოფლიოში ითვლებოდა 100 მლნ უსახლკარო ადამიანი.

საბჭოთა კავშირის დროს საპასპორტო რეჟიმი უზრუნველყოფდა მიგრაციის ძლიერ დაბალ დონეს სოფლიდან ქალაქად. საპასპორტო რეჟიმის გაუქმების შემდეგ, ქალაქსა და სოფელს შორის ცხოვრების დონის განსხვავების კიდევ უფრო გადრმავების შედეგად, მიგრაციის პროცესი გაძლიერდა, ამასთან, ძირითადი მასა მიგრანტებისა იმყოფება დედაქალაქში. ეს ლოგიკურიცაა, ვინაიდან სოციალისტური წყობილების დროს განსაკუთრებით დედაქალაქები იზრდებოდა და კითარდებოდა. ემიგრანტთა რაოდენობას ზრდიდა ისიც, რომ განათლების მიღება სოფლიდ შეუძლებელია და ასევე უმაღლესი განათლების მქონე პირთათვის სამუშაო ადგილები სოფლიდ არ მოიპოვებოდა. საქართველოში, რადგან სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულთა რაოდენობა დღეისათვის დიდია, შესაბამისი ტექნოლოგიების დანერგვის შემდეგ მათი რაოდენობა ძლიერ მნიშვნელოვნად შემცირდება. რასაკვირველია, გამოთავისუფლებული ადამიანები უნდა დასაქმდნენ ეკონომიკის სხვა სფეროებში. მათი ნაწილი ალბათ წავა ქალაქად, უდიდესი ნაწილი კი უნდა დარჩეს ისევ სოფლიდ, რისთვისაც აუცილებელია აქ ეკონომიკის სხვა დარგების განვითარება (რაზედაც ზემოთ ვისაუბრეთ). საქართველოში მხოლოდ თბილისი შეიძლება მოვალეობას გამოიყენოს, რადგან ეს უძველესი მდგრადი გარემონტირებული არქიტექტურული და კულტურული მემკვირეობები არ არის მისამართის მასთან დაკავშირდება.

ლება განვიხილოთ ისეთ ქალაქად, სადაც მოსახლეობის სიჭარბე იგრძნობა (იმის გათვალისწინებით, რომ ქალაქის მოსახლეობის არც თუ მცირე ნაწილი ემიგრირებულია საზღვარგარეთ. საქართველოს რეგიონებიდან, როგორც სოფლებიდან, ისე ქალაქებიდან ემიგრანტთა რაოდენობა თავმოყრილია ძირითადად მხოლოდ თბილისში. სხვა ქალაქებისათვის მოსახლეობის სიჭარბე არ იგრძნობა. ამდენად, რეგიონულ ქალაქებში მრეწველობისა და ეკონომიკის განვითარების შემთხვევაში საჭირო გახდება სოფლიდან მუშახელის მიგრაცია. რაც შეეხება თბილის, აქ საზღვარგარეთიდან მიგრანტების დაბრუნების შემდეგ ჭარბმოსახლეობა გაძლიერდება, ამიტომ რაიონებიდან მიგრირებული მოსახლეობა პვლავ რეგიონულ ქალაქებში ან სოფლებში უნდა დაბრუნდნენ.

სოფლიდან ქალაქად მიგრაციას განაპირობებს განსხვავება შრომის ანაზღაურებას შორის სოფლად და ქალაქად. ეს პროცესი გაგრძელდება მანამ, სანამ შრომის ნაყოფიერება სასოფლო წარმოებაში და ეკონომიკის სხვა დარგებში ერთმანეთს არ გაუტოლდება და ცხოვრების კეთილდღეობის დონე ქალაქად ცხოვრების დონეს არ დაუახლოვდება. რასაკვირველია სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულთა რაოდენობა გაცილებით ნაკლებია ვიდრე საერთოდ სოფელში მცხოვრებთა რაოდენობა (აშშ-ში დღეისათვის სოფლად ცხოვრობს მოსახლეობის 27%, ხოლო სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულია მხოლოდ 2-3%), ვინაიდან სოფელში ფუნქციონირებს ეკონომიკის სხვა დარგები და დაწესებულებები. ამოცანა

სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულთა რაოდენობა უნდა შემცირდეს ხოლო სოფლის სხვა სფეროებში დასაქმებულთა რაოდენობა უნდა გაიზარდოს, რაც საშუალებას მოგვცემს შევინარჩუნოთ სოფლის მოსახლეობა. თუმცა მოსახლეობის ნაწილი მაინც წავაქალაქად, რაც ქალაქების განვითარებისთვისაც აუცილებელია.

პითეგები და დაგალეგები

1. რა არის სასოფლო ადგილი? რა განსხვავებაა სოფლის ეკონომიკასა და სოფლის მუშროებას შორის?
2. ეკონომიკის როგორი დარგი უნდა განვითარდეს ზოგადსრული ფერადით? აბრარული (სოფლის მემკრეობა, მეტყველება, მონადირეობა, მთევზვეობა) თუ მრევველობა?
3. საჭიროა თუ არა სახელმწიფოს მხრიდან მხარდარჭერა სასოფლო დარგების განვითარებისადმი? რატომ?
4. სოფლის მუშროების რამდენი ძირითადი ტიპი არსებობს დღისათვის მსოფლიოში და რა განსხვავებაა გაიმორის?
5. და განაკირობებს კოსტკომუნისტური ქვეყნებისათვის სოფლისადმი დახმარების აუცილებლობას?
6. სოფლისადმი დახმარების აუცილებლია მხოლოდ კოსტკომუნისტური ქვეყნებისადმი თუ ის ხორციელდება განვითარებულ ქვეყნებშიდაც?
7. რა უნდა აკადემიურს სახელმწიფო სოფლისადმი მხარდამშერი ღონისძიებების გატარებით?
8. სოფლის მუშროების განვითარების კრობლებები განხილულ უნდა იქნას თუ არა მთელი ეკონომიკის განვითარების კრობლებითან მჟღვიდრო კავშირში? დაასაბუთეთ!
9. მჟღვიდრო უკავშირდება თუ არა სოფლის კრობლებები ურგანიზაციისა და სოფლიდან ქალაქად მოსახლეობის მიმრაცხის კრონებებს? რაში მდგრადარეობს იგი?
10. დაადგინეთ საქართველოს სოფლებში არსებული ნაკლებანებები და იმსჯელეთ მათი აღმოფხვრის გზებზე

თავი VIII

ეკონომიკური განვითარების ინდიკატორთა სისტემა

ეკონომიკური განვითარების რაოდენობრივი გაზომვა მეტად რთულია, ვინაიდან თვისებრივი ცვლილებების გამოხატვა ციფრებით ზოგჯერ შეუძლებელიც კია. განსაკუთრებით ძნელია იგი გარდამავალ პერიოდში, როდესაც ერთი ეკონომიკური წელი იცვლება მეორეთი და ამას თან ახლავს ეკონომიკური დაქვეითება. საქმე გვაქვს ორ ურთიერთსაწინააღმდეგო პროცესთან – ეკონომიკური სისტემა გადადის ახალ, უფრო სრულყოფილ მდგომარეობაში, ხოლო ქვეყნის ეკონომიკური და სოციალური მახასიათებლები კი უარესდება. შესაძლებელია ისეთი შემთხვევაც, როდესაც ქვეყნის ეკონომიკური მაჩვენებლები უმჯობესდება, მაგრამ სოციალური მდგომარეობა უარესდება და ა.შ.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა გაირკვეს, თუ როდის აქვს ადგილი ეკონომიკურ განვითარებას – როდესაც უმჯობესდება ეკონომიკური თუ სოციალური მაჩვენებლები, თუ მაშინ, როდესაც ხდება პროგრესული ცვლილებები ეკონომიკურ სისტემაში, ან რომელიმე ორ შემთხვევაში, ან სამივე შემთხვევაში ერთდროულად?

სადაც არ არის ის ფაქტი, რომ მთელი ეკონომიკური სისტემა უნდა ემსახურებოდეს ადამიანს, მისი კეთილდღეობის გაუმჯობესებას. მაგრამ, შეუძ

ლებელია არ გავითვალისწინოთ ისიც, რომ, უპირვე-ლეს ყოვლისა, ყურადღების ცენტრში უნდა ვიქონი-ოთ არა პირადი, არამედ ქვეყნის საერთო ინტერეს-ები. შესაძლებელია, ხშირ შემთხვევაში ეკონომიკუ-რი განვითარების შედეგებმა ასახვა ვერ პოვოს სო-ციალურ მაჩვენებლებში (თავდაცვის გაძლიერების, ეკოლოგიური მდგომარეობის გაუმჯობესების დროს და ა.შ.).

მაგალითად, მოსახლეობის ერთ სულზე მშპ-ს ან მეპ-ის სიდიდე მთელი სისრულით ვერ გამოსახავს ეკონომიკური განვითარების დონეს, ვინაიდან აქ არ ჩანს მეპ-ის სტრუქტურა – თუ რამდენად პროგრესულია იგი. მოხმარებული და წარმოებული პროდუქციის სტრუქტურა ხშირად არ შევსაბამება ერთმანეთს. მაგალითად, ქუვეითში მოხმარებული პროდუქციის სტრუქტურა უფრო პროგრესულია, ვიდრე წარმოებულის. ამიტომ ეკონომიკურ განვითარებაზე მხოლოდ ცხოვრების დონით მსჯელობა შეუძლებელია. ე.ი.

გლობალიზაციის პირობებში კეთილდღეობის დონე ქვეყანაში შეიძლება იყოს მაღალი (მაგალითად, მდიდარი ბუნებრივი რესურსების გამო), ხოლო ეკონომიკური გავითარების დონე დაბალი, წარმოების ფაქტორთა დაბალი განვითარების გამო.

ამდენად, ეკონომიკურ განვითარებაზე ერთი რომელიმე კატეგორიის მაჩვენებლებით მსჯელობა შეუძლებელია. აქ უნდა გამოიყოს ეკონომიკური, სო-ციალური და თვისებრივი მაჩვენებლები.

ეკონომიკური მაჩვენებლები. ამ სახის მაჩვენებლებიდან, უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია მთლიანი შიგა (ან ეროვნული) პროდუქტი, გაანგარიშებული მოსახლეობის ერთ სულზე. რასაკვირველია, ამ მაჩვენებლის ზრდა, თვით მოსახლეობის რიცხოვნობის შემცირების პირობებშიც კი, ეკონომიკური განვითარების შედეგია. მაგრამ, მას აქვს ნაკლიც. ჯერ ერთი, მისი შემცირება ყოველთვის არ ნიშნავს შეფერხებას ეკონომიკურ განვითარებაში (მაგალითად, მასალა- ან ენერგოტევადობის შემცირების, პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესების დროს და ა.შ.), მეორეც, მისი ზრდა არ ნიშნავს, რომ მოსახლეობის ყველა ფენის მდგომარეობა გაუმჯობესდა, უფრო მეტიც, შესაძლებელია უდარიბესი ფენის მდგომარეობა გაუარესდა კიდევაც. იგი ასევე ვერ იძლევა წარმოდგენას შემოსავლების უთანაბრობის გაზრდის ან შემცირების შესახებ.

მიუხედავად ნაკლოვანებებისა, მოყვანილი მაჩვენებლის უგულებელყოფა არასწორია. მისი გამოყენება სასარგებლო იქნება ისეთ მაჩვენებლებთან ერთად, რომლებიც გვიჩვენებენ გაიზარდა თუ შემცირდა დარიბი ფენის შემოსავალი ერთ სულზე და გაიზარდა თუ შემცირდა შემოსავლების უთანაბრობა ქვეყანაში. ეს მაჩვენებლებია: ა) შემოსავალი დარიბი ფენის ერთ სულზე საშუალოდ; ბ) ჯინის კოეფიციენტი. როგორც უკვე ითქვა, ეს კოეფიციენტი გვიჩვენებს თუ რამდენად ახლოს ან შორსაა შემოსავლების უთანაბრობის დონე იდეალურისაგან (სრული გათანაბრებისაგან). როცა იგი ტოლია 0-ის,

მაშინ საქმე გვაქვს შემოსავლების სრულ გატანაბრებასთან, ხოლო როცა იგი 1-ის ტოლია – სრულ უთანაბრობასთან.

ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისით, ყველაზე კარგი შემთხვევაა, როდესაც მთლიანი ეროვნული პროდუქტის სიდიდე ერთ სულ მოსახლეზე და შემოსავალი დარიბი ფენის ერთ სულზე საშუალოდ იზრდება, ხოლო ჯინის კოეფიციენტი მცირდება. დანარჩენ შემთხვევაში აღნიშნულ მაჩვენებელთა ერთდროული ან დამოუკიდებელი გაუმჯობესება მაინც მიგვანიშნებს დადებით თვისებრივ ცვლილებებზე ეკონომიკურ სისტემაში.

ეკონომიკური მაჩვენებლებიდან ასევე შესაძლებელია გამოვიყენოთ ეროვნული შემოსავალი, წმინდა ეროვნული პროდუქტი, მთლიანი შიგა პროდუქტი, ექსპორტის მოცულობა, ინვესტიციების მოცულობა ინოვაციებზე, განათლებაზე, მეცნიერულ კვლევებსა და საცდელ-საკონსტრუქტორო დამუშავებებზე და სხვ.

ეკონომიკური მაჩვენებლებიდან უნდა გამოიყოს ეკონომიკური ეფექტიანობის მაჩვენებელი, რომელიც, უპირველეს ყოვლისა, დამოკიდებულია შრომის მწარმოებლურობაზე, წარმოების რენტაბელობაზე, კაპიტალის უკუგებაზე, მასალატევადობაზე და სხვ.

ეკონომიკური განვითარების დონის მაჩვენებელი ასევე დამოკიდებულია ეკონომიკის სტრუქტურაზე.

სოციალური მაჩვენებლები. სოციალური მაჩვენებლებიდან ყველაზე ცნობილია ადამიანის განვითა-

რების ინდექსი (Human Development Index). იგი ეფუძნება სამ ისეთ მახასიათებელს, როგორიცაა:

- სიცოცხლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობა;
- განათლების ინტეგრალური მაჩვენებელი;
- ცხოვრების დონე (მთლიანი შიგა პროდუქტი ერთ სულ მოსახლეზე).

იგი გაიანგარიშება გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის მიერ და ქვეყნდება ყოველწლიურად.

გარდა ამისა გამოიყენება ეკონომიკური განვითარების მრავალი სხვა სოციალური მაჩვენებელი:

- სამედიცინო მომსახურების დონე;
- დაავადების ხარისხი;
- სოციალური უზრუნველყოფა;
- გარემოს მდგომარეობა;
- შრომის პირობები;
- საშუალო და უმაღლესი განათლების მოცვის ხარისხი;
- გაზეთების რაოდენობა ერთ სულ მოსახლეზე;
- დასაქმების დონე სპეციალობის მიხედვით;
- ელექტროენერგიის, ბუნებრივი აირის და სხვ. მოხმარება ერთ სულზე;
- ადამიანთა საშუალო რაოდენობა ერთ ოთახზე;
- ცხოველური ცხიმის მოხმარება ერთ სულზე დღგში;
- სიცოცხლის ხანგრძლივობა;
- შობადობის საერთო კოეფიციენტი;
- დემოკრატიული ინსტიტუტების სიმყარე და ა.შ.

თვისებრივი მაჩვენებლები. სოციალური და ეკონომიკური მაჩვენებლები წარმოადგენს შედეგობრივ მაჩვენებლებს, მაგრამ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეკონომიკური განვითარების პროცესი მიმდინარეობს სოციალური და ეკონომიკური შედეგების არათუ გაუმჯობესების, არამედ გაუარესების ფონზეც. ამდენად, აუცილებელია ისეთი მაჩვენებლების გამოყოფა, რომლებიც გვიჩვენებენ თვისებრივ ცვლილებებს ეკონომიკურ სისტემაში. ასეთი მაჩვენებლებია:

- საკუთრების ფორმების ცვლილება;
- ახალი ტექნოლოგიების დანერგვა;
- საწარმოთა რესტრუქტურიზაცია;
- საწარმოთა პრივატიზება;
- საწარმოთა რეკონსტრუქცია-გადაიარაღება;
- ინსტიტუციური ცვლილებები;
- ინოვაციებზე გაწეული ინვესტიციების ხვედრითი წილი ინვესტიციების საერთო რაოდენობაში;
- განათლებაზე გაწეული დანახარჯების ხვედრითი წილი მთლიან ეროვნულ პროდუქტში;
- მეცნიერების განვითარებაზე გაწეული დანახარჯების ხვედრითი წილი მთლიან ეროვნულ პროდუქტში;
- განათლების დონე;
- პროგრესული სტრუქტურული ცვლილებები და სხვ.;
- ბიზნესის, ვაჭრობის, ინვესტიციების განხორციელების თავისუფლება;
- მესაკუთრის უფლებათა დაცვა და სხვ.

პითებები და დაგალებები:

1. რატომაა რთული ეკონომიკური განვითარების რაოდენობის გაზრდა?
2. როდის აქვს ადგილი ეკონომიკურ განვითარებას?
3. რა სახის მაჩვენებლები არსებობს ეკონომიკური განვითარების შესავასებლად?
4. დაახასიათეთ ეკონომიკური განვითარების სრული მაჩვენებლები.
5. დაახასიათეთ ეკონომიკური განვითარების ეკონომიკური მაჩვენებლები.
6. დაახასიათეთ ეკონომიკური განვითარების თვისებრივი ცვლილებების გამომხატველი მაჩვენებლები.
7. მოიკოვეთ შესაბამისი ლიტერატურა თუ როგორ გაიანგარიშება ჯინის კოეფიციენტი და ადამიანის განვითარების ინდექსი

თ ა 3 0 IX

ეპონომიკური განვითარების თავისებურებები თანამდროვე მსოფლიოში

მიუხედავად გლობალიზაციის მაღალი ტემპებისა თანამედროვე მსოფლიო სრულიადაც არ არის ერთნაირი. ქვეყნები ერთმანეთისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან. მეოცე საუკუნის მეორე ნახევარში ქვეყნებს ყოფდნენ კაპიტალისტურ, სოციალისტურ და განვითარებად ანუ “მესამე მსოფლიოს” ქვეყნებად. დღეისათვის ძირითადად გამოყოფენ განვითარებულ, განვითარებად და გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებს.

9.1. განვითარებული ქვეყნები

განვითარებულ ქვეყნებს აქვთ მაღალგანვითარებული საბაზო ეკონომიკა და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების უდიდესი დონე. XX საუკუნის მიწურულს მათზე მოდიოდა მსოფლიო წარმოების 55%. ამ ჯგუფიდან გამოიყოფა ეგრეთ წოდებული “შვიდეული” (აშშ, იაპონია, გერმანია, საფრანგეთი, დიდი ბრიტანეთი, კანადა, იტალია), რომლებიც აწარმოებენ მსოფლიო შიგა პროდუქტის 30%-ზე მეტს. ამათგან: აშშ – 15,8 იაპონია – 4,26, გერმანია – 3,38%-ს.

XX საუკუნის 50-იანი წლებიდან განვითარებული ქვეყნები შევიდნენ პოსტინდისტრიული განვითარების სტადიაში. პოსტინდუსტრიული საზოგადოე-

ბის ძირითადი ნიშან-თვისება არის ის, რომ მისთვის დამახასიათებელია ეკონო-მიკის მესამე სექტორის (მომსახურების) ხედრითი წილის ზრდა, მაშინ როდესაც ტრადიციული საზოგადოების დროს დომინირებდა ეკონომიკის პირველადი სექტორი (სოფლის და ტურისტურის მეურნეობა, მონადირეობა და ოევზჭერა), ხოლო ინდუსტრიალიზაციის დროს ეკონომიკის მეორადი სექტორი (მრეწველობა და მშენებლობა). თუ ტრადიციულ საზოგადოებაში ძირითადი ეკონომიკური ურთიერთობები დაკავშირებული იყო მიწასთან, ინდუსტრიულ საზოგადოებაში კი ცაპიტალთან, პოსტინდუსტრიულ საზოგადოებაში იგი დაკავშირებულია ცოდნასთან და მაღალკვალიფიციურ შრომასთან, ინფორმაციული, მეცნიერებატევადი დარგების პრიორიტეტულ განვითარებასთან. ამ საზოგადოების მიზანია ადამიანის ყოველმხრივი განვითარება სოციალური თანასწორობის, ინტელექტუალური სრულყოფის, ცხოვრების დონისა და ხარისხის ამაღლების საფუძველზე. მისი ძირითადი მიზანია, აგრეთვე, ზრუნვა მომავალი თაობებისათვის, მდგრადი ეკონომიკური განვითარების მიღწევის მეშვეობით.

პოსტინდუსტრიული ეკონომიკური სისტემის ჩამოყალიბება განხორციელდა ინდუსტრიული ეკონომიკური სისტემის განვითარების, მისი ელემენტების თანდათანობით სრულყოფის საფუძველზე. ძირული ცვლილებები მოხდა როგორც ფიზიკურ, ისე ადამიანისეულ კაპიტალში, ტექნოლოგიებში, საკუთრების ფორმებში და ინსტიტუციებში. ფიზიკური კაპიტალი აქ ეფუძნება უმაღლეს ტექნოლოგიებს. წარმოების ელექტრონიზაცია, ფართო კომპიუტერიზაცია და რობოტიზაცია ადამიანს ათავისუფლებს წარმოების უშუალო პროცესებიდან და ანიჭებს მას წარმოების

პროცესების რეგულატორისა და კონტროლიორის ფუნქციებს. ამის საფუძველზე მაღლდება მოთხოვნა დასაქმებულთა კვალიფიციური დონისადმი, იზრდება წარმოების, შრომისა და მიღებული პროდუქციის ინტელექტუალიზაციის დონე. თავის ძველ მნიშვნელობას კარგავს ინდივიდუალური კერძო საკუთრება, დომინირებულ მნიშვნელობას იძენს საკუთრების ასოცირებული ფორმები (კოოპერაციული, აქციონერული, პარტნიორული, კოლექტიური, კორპორაციული, შერეული). შესამჩნევად იზრდება ინსტიტუციების, განსაკუთრებით, სახელმწიფოს როლი, რომლის მეშვეობითაც ხორციელდება ბაზრის ნაკლოვანებების დაძლევა და რომელიც საბაზრო ეკონომიკას სოციალურ მიმართულებას აძლევს. აქედან გამომდინარე, პოსტინდუსტრიულ სამეურნეო სისტემას აქვს როგორც “სოციალური,” ასევე “შერეული” ხასიათი. არსებითად საქმე გვაქვს ახალ ეკონომიკასთან, ანუ შერეულ ეკონომიკასთან.

განვითარებულ ქვეყნებს შორის განსხვავება უკირველეს ყოვლისა ვლინდება ეკონომიკაში სახელწიფოს ჩარევის ხარისხში. ამის მიხედვით განასხვავებენ შერეული ეკონომიკის სხვადასხვა მოდელს: ამერიკულს, გერმანულს, იაპონურს, შვედურს, კორპულს და სხვ. მათგან ყველაზე უფრო ლიბერალურია ამერიკული, ხოლო ყველაზე არალიბერალური – შვედური მოდელი.

ეკონომიკური განვითარების პროცესი დიდადაა დამოკიდებული მის საწყის დონეზე. მაგალითად, ეკონომიკურად ჩამორჩნილ და განვითარებად ქვეყნებს შეუძლიათ მზამზარეულად გამოიყენონ განვითარებული ქვეყნების გამოცდილება, ტექნოლოგიური და ინსტიტუციური მიღწევები და სხვა. მაშინ როდესაც, განვითარებული ქვეყნები ამ შესაძლებლო-

ბებს მოკლებულნი არიან.

განვითარებულ ქვეყნებში ეკონომიკური განვითარების ძირითადი მიმართულება კვლავ იქნება პოსტინდუსტრიალიზაცია. კვლავ გაგრძელდება მომსახურებისა და მეცნიერებატევადი დარგების ხვედრითი წილის ზრდა. კვლავ ამაღლდება განათლებისა და ცოდნის, საერთოდ, ადამიანისეული კაპიტალის მნიშვნელობა. შრომა იქნება არა მხოლოდ მაღალანაზღაურებადი, არამედ სასიამოვნო და ჰუმანური. კიდევ უფრო გაძლიერდება წარმოების ინფორმაციზაციის, კომპიუტერიზაციისა და რობოტიზაციი პროცესი. კიდევ უფრო გაუჯობესდება ტრანსპორტისა და კავშირგაბმულობის საშუალებები. დასრულდება მდგრად ეკონომიკურ განვითარებაზე გადასვლის პროცესი, რისთვისაც კვლავ უდიდესი ყურადღება დაეთმობა ეკოლოგიურად სუფთა ტექნოლოგიების შექმნას, ენერგიის ახალ სახეობათა აღმოჩენასა და გამოყენებას.

9.2. განვითარებადი ქვეყნები

განვითარებად ქვეყნებს მიეკუთვნება სახელმწიფოები საბაზრო ეკონომიკით და ეკონომიკური განვითარების შედარებით დაბალი დონით. თუმცა, ეკონომიკური განვითარების დონის მიხედვით ამ ჯგუფში შემავალ სახელმწიფოებს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებაა და დღესაც გრძელდება მათი დიფერენციაციის პროცესი. ეს ჯგუფი არცთუ დიდი ხნის წინ დატოვა სამსრეო კორეამ, ტაივანმა, სინგაპურმა, ჰონკონგმა. ევროკავშირის ჯგუფს შეუერთდა თერთმეტი ქვეყანა: ბულგარეთი, კვიპროსი, ჩეხე-

თი, ესტონეთი, უნგრეთი, ლიტვა, ლატვა, პოლონეთი, რუმინეთი, სლოვენია, სლოვაკია.

გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის კლასიფიკით, განვითარებადი ქვეყნები იყოფა ნაკლებად განვითარებულ, განვითარებად და ნავთობის ექსპორტიორ ქვეყნებად. ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის კლასიფიკაციით კი – ქვეყნებად შემოსავლების დაბალი დონით, შემოსავლების საშუალო დონით, ახალ ინდუსტრიულ ქვეყნებად და ნავთობის ექსპორტიორ ქვეყნებად.

დებულობენ რა უზარმაზარ შემოსავლებს ნავთობის რეალიზაციის შედეგად, ნავთობის ექსპორტიორმა ქვეყნებმა შეძლეს ეკონომიკის მოდერნიზაცია, ცხოვრებისა და განათლების დონის ამაღლება. თუმცა, თანამედროვე ეტაპზე განვითარებული სახელმწიფოების მიერ გატარებულმა ღონისძიებებმა ენერგოტევადობის შემცირების, ენერგოდამზოგი ტექნილოგიების დანერგვის, საკუთარ ტერიტორიებზე ნავთობის მოპოვების გაზრდის მიმართ უდლებით, მნიშვნელოვნად შეამცირეს ნავთობის ექსპორტიორი ქვეყნების მონოპოლიური მდგომარეობა.

ახალმა ინდუსტრიულმა ქვეყნებმა შეძლეს განვითარებინათ მრეწველობა, განსაკუთრებით მისი საექსპორტო დარგები. ისინი თანდათან ამაღლებენ თავიანთ კონკურენტუნარიანობას.

ნაკლებად განვითარებული ქვეყნებისათვის დამახასიათებელია მსოფლიოში ცხოვრების ყველაზე დაბალი დონე (შემოსავლების უკიდურესი სიმცირე,

სიღარიბე, მძიმე საყოფაცხოვრებო პირობები, არადამაკმაყოფილებელი ჯანმრთელობა, არასაკმაო განათლება ან მთლიანად უქონლობა, პატარა ასაკში სიკვდილიანობის მაღალი დონე, სიცოცხლის ხანგრძლივობის ცუდი მაჩვენებლები და ა.შ.). ეკონომიკაში წამყვანი მდგომარეობა უჭირავს მიწათმოქმედების ჩამორჩენილ, მათ შორის, არქაულ ფორმებს. მრეწველობა ძალზე მცირედაა განვითარებული. ამ ქვეყნების ექსპორტში ძირითადად ფიგურირებს ტრადიციული პროდუქცია.

ყველაზე მძიმე ეკონომიკური სიტუაცია არის ტროპიკული აფრიკის ქვეყნებში, რაც, უპირველეს ყოვლისა, გაუარესებული ბუნებრივი პირობებისა და არასწორი ეკონომიკური პოლიტიკის შედეგია.

განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობაში ეკონომიკური განვითარების ძირითად მიმართულებას წარმოადგენს მრეწველობის განვითარება, ინდუსტრიული საზოგადოების აშენება. ამისათვის აუცილებელია როგორც შიგა, ისე გარე რეზერვების ამოქმედება. ამასთან, სწორედ უცხოური ინვესტიციები წარმოადგენს მათი განვითარების სტრატეგიის უნიშვნელოვანეს კომპონენტს.

სშირ შემთხვევაში ამ ქვეყნების განვითარებას ამჟერუჭებს არასწორი ეკონომიკური პოლიტიკაც. ბევრ ქვეყანაში საბაზო ეკონომიკისათვის შეუსაბამო ექსპერიმენტების განხორციელებას ეკონომიკური რეგრესი მოჰყვა.

9.3. გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნები

გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნები არის ის ქვეყნები, რომელთაც უარი თქვეს მბრზანებლურ-ადმინისტრაციულ ეკონომიკაზე და დაიწყეს საბაზო ეკონომიკაზე გადასვლა. რეფორმების განხორციელების მცდელობა საგეგმო ეკონომიკის გარდასაქმელად დაიწყო იუგოსლავიაში XX საუკუნის 50-იანი წლებიდან, შემდეგ, გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში, ჩეხოსლოვაკიასა და უნგრეთში. სერიოზული ეკონომიკური რეფორმები დაიწყო ჩინეთში 1978 წელს.

დიდი მასშტაბის გარდაქმნები, რომელსაც ეპოქალური მნიშვნელობის პოლიტიკური ცვლილები მოჰყვა, დაიწყო 1989 წელს საბჭოთა კავშირში [338] და რომელიც, გარკვეულწილად, დღესაც მიმდინარეობს. ამ გარდაქმნებს პოსტკომუნისტურ ტრანსფორმაციასაც უწოდებენ. იგი განხორციელდა ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის 12 და ყოვილი საბჭოთა კავშირის 15 ქვეყანაში.

ტრანსფორმაციის გზაზე ყველაზე სწრაფად წარმატებებს მიაღწიეს იმ ქვეყნებმა (პოლონეთი, უნგრეთი, ჩეხეთი, სლოვაკია, სლოვენია და ბალტიის ქვეყნები), სადაც უკვე არსებობდა საბაზო ეკონომიკის საფუძვლები, რომელთაც მჭიდრო ეკონომიკური და ისტორიული კავშირები ჰქონდათ დასავლეთ ევროპასთან და საგანგებოდ ემზადებოდნენ რეფორმებისთვის. იმ ქვეყნებში (დსთ-ს წევრი ქვეყნები, საქართველო, ბულგარეთი, იუგოსლავია, ალბ-

ანეთი, მონდოლეთი) კი, სადაც არ არსებობდა საბაზო საფუძვლები, მჭიდრო კავშირები წამყვან ქვეყნებთან, წინასწარ სერიოზულად არ ემზადებოდნენ გარდაქმნებისთვის, ადგილი ჰქონდა სოციალურ დაბაბულობებსა და სამხედრო კონფლიქტებს, რეფორმები შედარებით ძნელად წარიმართა, მათ შორისაა საქართველოც.

პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაცია ნიშნავს ეკონომიკის მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული სისტემის შეცვლას საბაზო სისტემით. მიუხედავად იმისა, რომ ეს პროცესები სხვადასხვა ქვეყანაში ერთმანეთისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდება, მიზანი ერთია – ეკონომიკური განპითარების დაჩქარება ეკონომიკის საბაზო და სახელმწიფო რეგულირების ოპტიმალური ურთიერთშეხამების საფუძველზე. ე.ი. შერეული, ანუ ახალი ეკონომიკის აშენება.

რეფორმების განხორციელების მცდელობა საგვარეულო ეკონომიკის გარდასაქმნელად დაწყებული იქნა იუგოსლავიაში XX საუკუნის 50-იანი წლებიდან, შემდეგ, გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში, ჩეხოსლოვაკიასა და უნგრეთში. სერიოზული ეკონომიკური რეფორმები კი, რომელსაც საბოლოოდ დიდი შედეგები მოჰყვა, დაიწყო ჩინეთში 1978 წელს.

დიდი მასშტაბის გარდაქმნები, რომელსაც თან მოჰყვა ეპოქალური მნიშვნელობის პოლიტიკური ცვლილები დაიწყო 1989 წელს ყოფილ საბჭოთა კავშირში და რომელიც გარკვეულწილად დღესაც მიმდინარეობს. რეფორმების გზაზე ამ ქვეყნებმა უპვე გადალახეს მრავალი სირთულე და მეტნაკლები სიდიდით გარკვეულ წარმატებებს მიაღწიეს.

შესაძლებელია გამოვყოთ პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ძირითადი დამახასიათებელი თავი-

სებურებები: 1. ანალოგიური გარდამქნების პრაქტიკის უქონლობა. 2. გარდაქმნის მიმდინარეობა ეკონომიკური სტაგფლაციის პირობებში. 3. სახელმწიფოს ეკონომიკური ფუნქციების ძირეული ტრანსფორმაცია. 4. დრმა ინსტიტუციონალური გარდაქმნები და ადამიანის როლისა და ადგილის ცვლილება. 5. სტრუქტურული კრიზისი. 6. საგარეო ფაქტორის როლის ზრდა 7. სოციალური პრობლემების გამწვავება და სხვა.

პოსტკომუნისტურ ტრანსფორმაციას მსოფლიოში ანალოგი არ მოჰპოვება. იგი არის უნიკალური მოვლენა, რომელიც დამასასიათებელია მსოფლიოს მხოლოდ რამდენიმე ქვეყნისათვის. ეს, რასაკვირველია ბადებს მნიშვნელოვანს სიძნელეებს რეფორმების განხორციელების გზაზე, თუნდაც მოულოდნელი პრობლემების წარმოშობის თვალსაზრისით. მართალია, გარდაქმნის მიზანი თითქმის ცხადია – მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული სისტემის შეცვლა საბაზრო მექანიზმით, მაგრამ, ჯერ ერთი, საბაზრო ეკონომიკამ დიდი ცვლილებები განიცადა და მეორეც, იგი თანამედროვე პირობებში არსებობს არა ერთი რომელიმე, არამედ ერთმანეთისაგან საკმაოდ მკვეთრად განსხვავებული ფორმით (მაგალითად, საბაზრო ეკონომიკის ამერიკული და შვედური მოდელი და ა.შ.).

პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესი ქვეყნების უდიდეს უმრავლესობაში მიმდინარეობს არსებული სისტემის ძირეული ნგრევის პირობებში, რის გამოც გარდაქმნების პირველ ეტაპზე მას აუცილებლად მოსდევს ეკონომიკური დაქვეითება და ინფლაციური პროცესების გაძლიერება (არსებული ფარული ინფლაციის გამო). შეიძლება ითქვას, რომ საბაზრო სისტემაზე გადასვლის საწყისი ეტაპი

მიმდინარეობს ტრანსფორმაციული სტაგფლაციის პირობებში.

გარდამავალ პერიოდში ხორციელდება სახელმწიფოს ეკონომიკური ფუნქციების ძირეული ტრანსფორმაცია. იგი კარგავს ეკონომიკის უშუალოდ მართვის, მაგრამ იძენს ფორმირებადი ბაზრის და ტრანსფორმაციული პროცესების რეგულირების ფუნქციას. შეიძლება ითქვას, რომ საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის პროცესში სახელმწიფოს აკისრია გარკვეული ინდიკატორის როლი, რომელსაც შეუძლია დააჩქაროს ან შეანელოს ამ გადასვლის მიმდინარეობა. მეცნიერულად დასაბუთებული მექანიზმის შემუშავების და მისი განხორციელების მეშვეობით სახელმწიფომ შეიძლება იგივე როლი შეასრულოს საბაზრო ურთიერთობათა დამყარების, შემდეგ კი მისი განმტკიცების საქმეში, როგორსაც თვით მეწარმეობა ასრულებს.

პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის დროს მიმდინარეობს სიღრმისეული ინსტიტუციური ცვლილებები. განსაკუთრებით სწრაფად იცვლება, ფორმალური, შედარებით ნელა კი არაფორმლური ინსტიტუტები. ფორმალური ინსტიტუტებიდან იცვლება საკანონმდებლო და ნორმატიული ბაზა, ეკონომიკის მართვის ორგანოების სტრუქტურა და ფუნქციები, ყალიბდება საბაზრო ინფრასტრუქტურა და ა.შ. არაფორმალური ინსტიტუტებიდან კი იცვლება დამკვიდრებული ტრადიციები, ადამიანთა ქცევები, ესთეტიკური და ეთიკური ღირებულებები და ა.შ. უდიდესი მნიშვნელობა აქვს კომუნისტურ ქვეყნებში ჩამოყალიბებული “Homo soveticus”-ის ადამიანის ტიპის გარდამნას “Homo economicus”-ად. ბუნებრივია, ეს მეტად სიღრმისეული პროცესი ერთბაშად ვერ განხორციელდება, ვინაიდან ადამიანებში საკმაოდ

დიდი ხნის მანძილზე რჩება ძველი მენტალიტები. ამის გამო ტრანსფორმაციის პირობებში ყალიბდება ადამიანის ახალი ტიპი ომო ტრანსფორმატიცუსი, რომელიც ჯერ არ არის “Homo economicus”-ი, მაგრამ არც საქმოსანია (საბჭოური გაგებით), მას შეიძლება პოსტსაქმოსანი ადამიანი ეწოდოს [103].

სტრუქტურული კრიზისის საფუძველს გარდამავალ პერიოდში წარმოადგენს ფასების გათავისუფლება, რის გამოც მწარმოებლის პრიმატი მომხმარებლის მიმართ იცვლება მომხმარებლის პრიმატით მწარმოებლის მიმართ. ის წარმოებები, რომელთა პროდუქციაზე მოთხოვნა კლებულობს, იკვეცება, ხოლო წარმოებები, რომელთა პროდუქციაზე მოთხოვნა იზრდება – ფართოვდება. სტრუქტურული ცვლილებები მიმდინარეობს ყველა მაკრო, დარგობრივ, შიდადარგობრივ და მიკრო დონეზე, საკუთრების ფორმებში ტექნიკასა და ტექნოლოგიებში, ინსტიტუციებში და ა.შ.

საგარეო ეკონომიკურ ურთიერთობათა ლიბერალიზაცია ეკონომიკური რეფორმების დაჩქარების და ეკონომიკის შემდგომი განვითარების ერთერთ მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს, რაც ხორციელდება უცხოური ინგენიერების შემოსვლის და საერთაშორისო ეკონომიკური ორგანიზაციების დახმარების გზით. ყოველივე ეს, სახელმწიფოს მიერ სწორი საგარეო ეკონომიკური პოლიტიკის გატარების პირობებში, ამცირებს გარდამავალი პერიოდის ხანგრძლივობას და აჩქაებს ეკონომიკური განვითარების ტემპებს, ისე, რომ საჭირო აღარ გახდება გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებმა გაიარონ ინდუსტრიალიზაციის ყველა ის ეტაპი, რომელიც განვითარებულმა ქვეყნებმა გაიარეს. მაგრამ თუ ქვეყანა ეფექტიანად ვერ გამოიყენებს საგარეო ბერკეტებს, მაშინ ისინი შესა-

ძლებელია განვითარების შემაფერხებელ ფაქტორებად იქცნენ. მაგალითად, საერთაშორისო სესხების არაეფექტიანად გამოყენებას აუცილებლად მოჰყვება დიდი რაოდენობის საგარეო ვალების მძიმე ტვირთის წარმოშობა, რამაც ქვეყანა შესაძლებელია დეფოლტედ გამოცხადებამდე მიიყვანოს. ამავე დროს, თუ სახელმწიფომ არ განახორციელა გააზრებული პროტექციონისტული პოლიტიკა, მას ეკონომიკის მთელი რიგი ეროვნული დარგების გაჩანაგება და კონკურენტუნარიანობის შესუსტება მოჰყვება. რეფორმების განხორციელები-სათვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე სოციალურ ფაქტორს, ვინაიდან სწორედ საზოგადოებაში არსებული სოციალური ფენების შრომითი და პოლიტიკური აქტივობა მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს გარდაქმნების მსვლელობის სისწრაფეს და საბოლოო შედეგს. სიტუაციას ართულებს ის, რომ პირველ ეტაპზე მნიშვნელოვნად მცირდება მოსახლეობის ცხოვრების დონე. განსაკუთრებით ამას ადგილი აქვს რეფორმების ჩქარი წესით (“შოკური თერაპია”) განხორციელების დროს. მდგრად, სოციალური დაცვის პრობლემა გარდამავალი პერიოდის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პრობლემაა.

საბაზრო ტრანსფორმაციის კანონზომიერებებიდან გამომდინარე, გარდამავალ პერიოდში უნდა განხორციელდეს შემდეგი გარდაქმნები: ფასების ლიბერალიზაცია; სახელმწიფო ბიუჯეტის და ფიციტის აღმოფხვრა; ინფლაციის შეზღუდვა და ლიკვიდაცია; საბაზრო ეკონომიკის შესაბამისი საკანონმდებლო ბაზის ფორმირება და სრულყოფა. საკუთარი ვალუტის შემოღება (იმ ქვეყნებისათვის, რომლებმაც ასელა მოიპოვეს დამოუკიდებლობა); საგარეო ურთიერთობათა ლიბერალიზაცია, მეწარმეთა ფენის ჩამოფალიბება; პრივატიზაციის განხორციელება; ფულად-

საკრედიტო და საფინანსო სისტემის გარდაქმნა (ახალი საბანკო სისტემის და კაპიტალის ბაზრის ფორმირება); საგადასახადო სისტემის გარდაქმნა და სრულყოფა; სოციალური დაცვის სისტემის ფორმირება; ანტიმონოპოლიური პოლიტიკის განხორციელება და კონკურენციის გაძლიერება; ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების სრულყოფა; ეკონომიკური კრიზისის დაძლევა და ზრდის მდგრადი ტექნიკის შენარჩუნება. სახელმწიფო ბიუჯეტის მონაწილეობა პრიორიტეტული სამეწარმეო პროექტების დაფინანსებაში და ა.შ.

არსებობს პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ორი გზა: “შოკური თერაპია” და “გრადუალიზმი”. შოკური თერაპიის დროს გარდაქმნები უნდა განხორციელდეს უმოკლეს ვადებში, რომელიც გულისხმობს მკაცრი მონეტარული პოლიტიკის გატარებას, ბიუჯეტის დეფიციტის ლიკვიდაციისა და ნომინალური ფულის მასის ან ვალუტის საცვლელი კურსის დაფიქსირების პირობებში. შოკური თერაპია შეესაბამება მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის ორთოდოქსულ სცენარს.

გრადუალიზმი ნიშნავს გარდაქმნების თანდათან, ეტაპობრივად განხორციელებას. იგი შეესაბამება მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის ორთოდოქსულ სცენარს.

პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პირველი გზა გამოყენებული იქნა გერმანიაში მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, ხოლო შემდეგ – პოლონეთში და მეტნაკლები წარმატებით ზოგიერთ სხვა პოსტკომუნისტურ ქვეყანაშიც მეორე გზის წარმატებული გამოყენება მოხდა ჩინეთში და ასევე წარმატებით გამოიყენება ტაჯიკეთში.

პითხები და დაგალებები:

1. რომ ხასიათდება განვითარებული ქვეყნები?
2. რაში მდგრადარეობს ცოდნის ორდი პრინციპისტრიულ საზოგადოებაში?
3. რაში მდგრადარეობს პრინციპულუსტრიული საზოგადოების ძირითადი ნიშან-იტიკებები?
4. რომ განსხვავდება მრთმანეთისაგან ღმისდა პაპიტალიზმი, ტრადიციული საზოგადოება და საზოგადოება?
5. როგორია განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკური განვითარების ძირითადი მიმართულებები?
6. რომ ხასიათდება განვითარებადი ქვეყნები?
7. როგორია განვითარებადი ქვეყნების კლასიფიკაცია?
8. როგორია განვითარებადი ქვეყნების ეკონომიკური განვითარების ძირითადი მიმართულებები
9. რა თავისებურებებით ხასიათდება პრისტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესი?
10. როგორ იცვლება ინსტიტუციები პრისტკომუნისტური ტრანსფორმაციის დროს?
11. რა წარმოადგენს სტრუქტურული პრიზისის მიზანს პრისტკომუნისტური ტრანსფორმაციის დროს?
12. რა მიზნებს ისახავს პრისტკომუნისტური ტრანსფორმაცია?
13. პრისტკომუნისტური ტრანსფორმაციის რა ბზები არსებობს?
14. რა დონისიერებით ტარდება პრისტკომუნისტური ტრანსფორმაციის დროს?
15. შევისრავლოთ მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების დონე

ლიტერატურა

1. **აბესაძე რ.** პოსტსაბჭოთა ქვეყნების ინოვაციური პოლიტიკა. კრებული: “ინოვაციური ეკონომიკა და მისი ფორმირების პროცესები პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში” თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია (თბილისი, 1-2 ივლისი, 2016), თბ., “თსუ პაატა გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტის გსმომცემლობა”, 2016
2. **აბესაძე რ.** მდგრადი განვითარების ეკონომიკური ასპექტები. წიგნში: “ეროვნული ეკონომიკების მდგრადი განვითარების აქტუალური პრობლემები”. აკადემიკოს პატა გუგუშვილის დაბადებიდან 110-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი

საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალათა ქრებული თბილისი, „თსუ გამომცემლობა”, 2015.

3. აბესაძე რ. თანამედროვე ტექნილოგიები და ეპონომიკური განვითარება. წიგნში: თანამედროვე ინფორმაციული ტექნილოგიები ეკონომიკური გლობალიზაციის პირობებში. საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია. თბ., „უნივერსიტეტის გამომცემლობა”, 2015.

4. აბესაძე რ. ინოვაციები და ინოვაციური ეკონომიკის ფორმირების ზოგადი მიმართულებები საქართველოში. თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული, თბილისი, „თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2015.

5. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარება. თბ., „თსუ პაატა გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2015.

6. აბესაძე რ ეკონომიკური განვითარება და ეკონომიკური რეგრესი. თბილისი, „თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2014.

7. აბესაძე რ. კონსოლიდირებული ეკონომიკა და ეკონომიკური რეგრესი. წიგნში: თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომათა კრებული. ტ. 6, „თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

8. აბესაძე რ. მოსახლეობის ცხოვრების დონე, სიღარიბე და უმუშევრობა საქართველოში. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის შრომები ტ. 10. თბილისი, „სიახლე”, 2013.

9. აბესაძე რ. სიღარიბის შემცირების მაქროეკონომიკური მექანიზმი საქართველოში. საერთაშორისო კონფერენცია – „გლობალიზაცია და მეცნიერების აქტუალური პრობლემები საქართველოში”. ქ: „მეცნიერება და ცხოვრება”, 2013, №1 (7).

10. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარების კანონზომიერებები პოსტკომუნისტურ საქართველოში. პროფ. გ. პაპაგას დაბადებიდან 90-ე წლისთვის ისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: „პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ერაში”. თბ., „თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

11. აბესაძე რ. სოფლის ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირების პროცესები საქართველოში. წიგნში: ბიოკონომიკა და სოფლის მეურნეობის მდგრადი განვითარება. II საერთაშორისო-პრაქტიკული კონფერენცია. თბ., 2013.

12. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარება და მოსახლეობის ზრდა. საერთაშორისო კონფერენციის შრომების კრებული. ნაწ. II. ქუთაისი, „აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა”, 2013.

13. აბესაძე რ. საქართველოს ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ზოგადი ასპექტები. წიგნში: „საქართველოს ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ზოგიერთი მიმართულება: მოსაზრებები, წინადაღებები, რეკომენდაციები”, თბ., „თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

14. აბესაძე რ. გლობალიზაცია და მისი ეროვნულ ეკონომიკაზე გავლენის ზოგიერთი ასპექტი. პროფესიონალური გირში წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთვისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილის, „თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2012.

15. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარება და სოფლის პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომათა კრებული. ტ. 5, „თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2012.

16. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარება და მეწარმეობა. წიგნში: საქართველოს ეკონომიკურ შეცნოერებათა აკადემიის შრომები, თბ., 2012.

17. აბესაძე რ. მაღალი ტექნოლოგიები და ეკონომიკური განვითარება. წიგნში: თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული „ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პორტფელი“ თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2011.

18. აბესაძე რ. პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ეტაპები და თავისებურებები საქართველოში. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, „თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2011.

19. აბესაძე რ. მოსახლეობის ცხოვრების დონისა და სიღარიბის ზოგიერთი სოციალურ-ეკონომიკური ასპექტი. წიგნში: პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული, ტ. 3. 2010,

20. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარება და უმუშევრობა. წიგნში: პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსებიდან 65-ე და აკადემიკოს პაატა გუგუშვილის დაბადებიდან 105-ე წლისთვისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალების კრებული. თბ., „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2010.

21. აბესაძე რ. მოსახლეობის ცხოვრების დონისა და სიღარიბის ზოგიერთი სოციალურ-ეკონომიკური ასპექტი. წიგნში: „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული“, თბ., „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, თბ., ტ. 3., 2010,

22. აბესაძე რ. ეკონომიკა და განვითარება. წიგნში: ეკონომიკისა და ბიზნესის განვითარების ტენდენციები საქართველოში. თბ., „სესსუს საგამომცემლო ცენტრი“, 2010.

23. აბესაძე რ. სიღარიბე და ეკონომიკური განვითარება. წიგნში: თბ., ეკონომიკური განვითარების ტენდენციები თანამედროვე ეტაპზე. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსებიდან 65-ე წლისთვისადმი მიძღვნილი საქართველოს ეკონომისტთა სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული. თბ., „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2009.

24. აბესაძე რ. საქართველოს ეკონომიკა XX-XXI საუკუნის მიჯნაზე. ქ. „ეკონომისტი“, №1. 2009.

25. აბესაძე რ. კორუფცია: მაკროეკონომიკური ასპექტები. წიგნში: საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა შრომები, თბ., „სიახლე”, 2009.

26. აბესაძე რ. უმუშევრობასთან დაკავშირებული ზოგიერთი განმარტების შესახებ. „პატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული“. თბ., „პატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2009.

27. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარების ოკორიული ასპექტები და გლობალიზაცია. წიგნში: საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები, თბ., „სიახლე”, 2009.

28. აბესაძე რ. მდგრადი ეკონომიკური განვითარება – XXI საუკუნის გლობალური გამორჩევა. „პატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული“, ტ. 1. თბ., „პატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2008.

29. აბესაძე რ. პოსტკომუნისტური საქართველოს ეკონომიკური განვითარების ეტაპები. საქართველოს ეკონომისტთა სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული“. თბ., „პატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2008.

30. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარების ტენდენციები პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პირობებში. წიგნში: ეკონომიკური განვითარების თანამედროვე ტენდენციები პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში. საქართველოს ეკონომისტთა სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული“. თბ., „პატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, თბ., „მერიდიანი“, 2007.

31. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარება. თბ., „მერიდიანი“, 2006.

32. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარების კრიტერიუმები. ქ. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“. ეკონომიკის სერია. 2005 № 3-4.

33. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარების ენერგოგარენტური ფაქტორი და ენერგეტიკული ბაზის ფორმირების მაკროეკონომიკური მექანიზმი საქართველოში. თბილისი, „მეცნიერება“, 2004.

34. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარების ფაქტორები. წიგნში: „საბაზო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში“, ტ. 4, თბ., „მეცნიერება“, 2004.

35. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარება და მისი თავისებურებანი პოსტკომუნისტურ საქართველოში. წიგნში: საბაზო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში. ტ. 3. თბილისი, „მეცნიერება“, 2003.

36. აბესაძე რ. ეკონომიკური რეფორმების განხორციელების ძირითადი შედეგები და მომავლის ამოცანები საქართველოში. წიგნში: საბაზო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში. ტ. 2, თბილისი, „მეცნიერება“, 2002. 0,6 ნ. თ.

37. აბესაძე რ. გარდამავალ პერიოდში საქართველოს ეკონომიკის განვითარების ძირითადი ტენდენციები. წიგნში: გარდამავალი ეკონომიკის სოციალურ-ეკონომიკური პრიორიტეტები (საქ. ეკონომისტთა სამეცნიერო კონფერენციის მოხსენებათა კრებული). თბილისი, „თსუ გამომცემლობა“, 2002.

38. აბესაძე რ. ეკონომიკური განვითარება და მისი თავისებურებანი პოტენციალისტური ტრანსფორმაციის დროს. წიგნში: პოტენციალისტური ქვეყნის ეკონომიკის განვითარების თეორიული და პრაქტიკული ასპექტები საქართველოში (საქ. ეკონომიკისტთა სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალები). თბილისი, „მეცნიერება”, 2002.

39. აბესაძე რ., არევაძე ნ. საქართველოს ეკონომიკა XX საუკუნის 90-იანი წლების მიჯნაზე. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, „თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.

40. აბესაძე რ., ბურდული ვ. გლობალიზაციისა და რეგიონალიზაციის პროცესები მდგრადი განვითარების კონტექსტში. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომათა კრებული. ტ.5, „თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

41. აბესაძე რ., გაგულია გ. მცირე ბიზნესის მაკროეკონომიკური რეგულირების მქანიზმი საქართველოში. თბ., „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2008.

42. აბესაძე რ., სარჩიმელია რ., არევაძე ნ., მელაშვილი გ. ეკონომიკური განვითარებისა და პროგნოზირების პრობლემები. თბ., „უნივერსალი”, 2004.

43. ანანიაშვილი ი., აჩელაშვილი გ., მესხია ი., პაპაგა გ., სილაგაბაძ ა., წერეთელი გ. მაკროეკონომიკური რეგულირების მეთოდები და მოდელები. თბ., „შეცნიერება”, 2005.

44. ანგურიძე ო. საბიუჯეტო კონტროლის პრობლემერი ასპექტები საქართველოში. პროფესორ გიორგი პაპაგას დაბადებიდან 90-ე წლისთვის მიღებილი მიღებილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: „პოტენციალისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, „თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

45. არევაძე ნ. გლობალიზაციის გავლენა მაკროეკონომიკურ მაჩვენებლებზე პოტენციალისტურ ქვეყნებში. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთვისადმი მიღებილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის მასალების კრებული „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია”. თბილისი, „თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

46. ასათიანი რ. პატარა ქვეყნას დიდი შეცდომების უფლება არა აქვს. თბილისი, „სიახლე”, 2005.

47. ასათიანი რ. სახელმწიფო როგორც ეკონომიკური განვითარებისა და ეროვნული თანხმობის გარენტი. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთვისადმი მიღებილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის მასალების კრებული „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია”. თბილისი, „თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

48. ასათიანი რ. ზოგადი ეკონომიკური თეორია და მისი სწავლების აღდგენის აუცილებლობა. თბილისი, „სიახლე”, 2013.

49. ბალცეროვიჩი ლ. თვისეუფლება და განვითარება, თბ., 2004.სიახლე, 2005.

50. ბალცეროვიჩი ლ. სახელმწიფო გარდამავალ პერიოდში. თბილისი, 2002.

51. ბასილია თ., სილაგაძე ა., ჩიკვაძე თ. პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაცია: საქართველოს ეკონომიკა XXI საუკუნის მიჯნაზე თბ., 2001.

52. ბედიანაშვილი გ. ქვეყნის გრძელვადიანი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგია: მეთოდოლოგიის საკითხები. პროფესორ გიორგი პა-ავას დაბადებიდან 90-ე წლისთვისადმი მიღებილი საქართველოს საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

53. ბერიძე თ. “შოკური თერაპია” თსუ ეკოლუციის ტრანსფორმაცია: დეფინიციები და რეალობა. წიგნში: სოციალურ-ეკონომიკურ გარდაქმნათა სტრატეგია და ტაქტიკა გარდამავალ პერიოდში. თბილისი, “ფრიდრიხ ერბერტის ფონდი”, 1997.

54. ბერულავა გ. გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნების ეკონომიკური განვითარების ინსტიტუციური ასექტების შესახებ. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიღებილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”. თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

55. ბერულავა გ. საქართველოში ბიზნესგარემოს ფირმირების კანონზომიერებები და მისი სრულყოფის პერსპექტივები. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, “თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.

56. ბრეგვაძე გ. მშენებლობის განვითარების პრობლემები საქართველოში. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიღებილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

57. ბურდული გ. განვითარების ნეიინდუს ტრიულ ტიპები გადასვლა. წიგნში: საქართველოს ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ზოგიერთი მიმართულება. თბ., თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2013.

58. ბურდული გ. საქართველოს ეკონომიკის დარგობრივი სტრუქტურის ნაკლოვანებები და მისი გაუმჯობესების გზები. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტომი 6. თბილისი: 2013.

59. ბურდული გ. საქართველოს რეგიონული განვითარების სახელმწიფო რეგულირების სრულყოფის გზები. „ეკონომისტი“, 2011, №4.

60. ბურდული გ. საქართველოს ეკონომიკის სტრუქტურა ეკონომიკური საქმიანობის სახეების მიხედვით და მისი სრულყოფის პერსპექტივები. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, “თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.

61. ბურდული ვ. სოციალური და ეკონომიკური განვითარების კოორდინაცია რეგიონულ და ლოკალურ დონეებზე. თბ., „მერიდიანი”, 2006.

62. ბურდული ვ. ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების მექანიზმი და მისი პრაქტიკული რეალიზაციის გზები (საქართველოს მაგალითზე). თბილისი. „მეცნიერება”, 2004.

63. გეჩხაია ბ. დევაძე ა. საქართველოს გლობალური კონკურენტუნარიანობა თანამდებობებში პროფესიონალი მიღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის მასალების კრებული „ეროვნული ეკონომიკური და გლობალიზაცია”. თბილისი, „თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

64. გევალესიანი რ. ციციუ და საშუალო მეწარმეობის წარმატების სტრატეგია და კულტურა. თბილისი, „სამშობლო”, 1999.

65. გოგიაშვილი შ. ფეტელავა ს. დემონსტრაცია და კონკურენციის ეკონომიკური პოლიტიკა. პროფესიონალური გორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთვისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკური და გლობალიზაცია” მასალათა კრებული. თბილისი, „თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

66. გოგოხია რ. შერეული ეკონომიკური სისტემის საკითხებისათვის მსოფლიო გლობალური ეკონომიკის ფორმირების პროცესში. კრებულში: „საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები”. ტ. 2. თბ., „ნიახლე”, 2001.

67. გრიშიკაშვილ ა. საქართველო გლობალურ სამყაროში. თბილისი, „ცის ნამი”, 2010.

68. დათუნაშვილი ლ. სიღარიბე და მისი გამომწვევი მიზეზები საქართველოში. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. V. თბილისი, „პაატა გუგუშვლის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

69. დათუნაშვილი ლ. საქართველოში სასოფლო-სამეურნეო საწარმოების განვითარების ღონის და უმუშევრობა. თსუ პაატა ვუშუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: „ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

70. ეკონომიკური განვითარებისა და სიღარიბის დაძლევის პროგრამა. თბილისი, 2003.

71. ერქომაიშვილი გ. მეწარმეობის ფორმირებისა და განვითარების თავისებურებანი საქართველოში. თბილისი, „თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა”, 2004.

72. ზარნაძე ბ. ქართული ბიზნესის განვითარების მიმართულებები. წიგნში: საქართველოს რეგიონებში მეწარმეობის განვითარებისა და ხელშეწყობის მიმართულებები. ბათუმი-თბილისი, „ლეთა”, 2002.

73. თეთრაული ა. საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლისა და ბიზნესის განვითარების კანონზომიერებანი საქართველოში. თბილისი, „მაცნე”, 1992.

- 74.** თოდება ლ., მურდეულია შ. მდგრადი განვითარება და საქართველოს რეფორმები http://weg.ge/wp-content/uploads/2012/11/lia_shota_geo.pdf
- 75.** თოქაზიშვილი გ. რეფორმები საქართველოში: მოქლე მაკროეკონომიკური და ინსტიტუციონალური ანალიზი. თბილისი, კექეც, 1997.
- 76.** იაკობიძე დ. საქართველო და მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისი. თბილისი, “კომენტარი”, 2009.
- 77.** ისმაილვა ე., პაპავა ვლ., ცენტრალური ეკრაზის: ახლებური გეოპოლიტიკური გააზრება. თბილისი, “ინტელექტი”, 2012.
- 78.** კაკაბაძე გ., უვანია ი., კალმახველიძე ჯ., ჩუგოშვილი და სხვ. ცოდნის ეპონომიკა. თბილისი, “ინვაცია”, 2008.
- 79.** კაკულია გ. საგალუტო სისტემის განვითარების პრობლემები საქართველოში. თბილისი, სესაკი, 2001.
- 80.** კაკულია გ. ომის შემდგომი საქართველოს მაკროეკონომიკური პარადიგმა. წიგნი: საქართველო – 2009. თბილისი, დამოუკიდებელ ექსპრტთა კლუბი. 2010.
- 81.** კაკულია გ. მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარებაზე გლობალიზაციის გავლენის კანონზომიერებები. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. V. თბილისი, “პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 20012.
- 82.** კაკულია გ. ინსტიტუციური პრობლემები და ნეკროეკონომიკა. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. I. თბილისი, “პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2008.
- 83.** კახნიაშვილი ჯ. ეკონომიკური უსაფრთხოების პრობლემები სამთავრობო ეკონომიკის ჩარჩოებში. ქ. „ეკონომიკა”, 1997, №1-3.
- 84.** კოლუაშვილი პ., ბერია შ. აგრძელები ბაზრის სახელმწიფო რეგულირების ასპექტები საქართველოში. „ეკონომიკა”, 2002, №5
- 85.** კოლუაშვილი პ., კუნჭულია თ. გლეხს სოფლის მეურნეობის განვითარების სტრატეგია სჭირდება და არა პიარპოლიტიკა. „რეზონანსი“, 23. 05. 2012 (http://www.resonancedaily.com/index.php?id_rub=11&id_artc=10587)
- 86.** ლაზარაშვილი თ., მელაშვილი გ. პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების გავლენა ქვეყნის ეკონომიკაზე. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთვისისადმი მიღდგნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პარატექნიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.
- 87.** ლემონჯაგა პ. ბერიას გამოყენების ეკონომიკა. თბ., “თსუ გამომცემლობა”.
- 88.** მალაშვილი გ. კრიზისი და განვითარება. ჭიგნში: საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები. ტ. 8. თბილისი, “სახხლე”, 2010.
- 89.** მანაგაძე ი. საქართველოს საბანკო სისტემა XXI საუკუნის მიჯნაზე.ქ. “ბანკი”, № 1.

- 90.** **მექიუ გ.** ეკონომიკის პრინციპები. თბ., “დიოგენე”, 2000.
- 91.** **მესხია ი. მურჯიგნელი მ.**, ეკონომიკური რეფორმა საქართველოში. თბ., “თსუ გამომცემლობა”, 1996.
- 92.** **მესხია ი.** საქართველოს ეკონომიკური უსაფრთხოების კონცეპტუალური საკითხები. ჭ. “ეკონომიკა”, 1996, №. 1.
- 93.** **მექაბიშვილი გ.** ეკონომიკის გლობალიზაცია: მიმართულებები, გამოწვევები, პერსპექტივები. თბილისი, “ინოვაცია”, 2012.
- 94.** **მუჩიაშვილი გ.** ბიუჯეტის საშუალოვადიანი დაგეგმვის რეფორმები საქართველოში. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.
- 95.** **ნათელაური ი.** საქართველოს კონკურენტულიანობის ამადლების ძირითადი მიმართულებები და გზები. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, “თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.
- 96.** **ნიდლი დ.** ბიუნების კონტექსტში. BGC business, 2003.
- 97.** **პაგლიაშვილი ს.** პრივატიზაციის ფენომენი და პრობლემები საქართველოში. თბილისი, „ტექნიკური უნივერსიტეტი“, 2009.
- 98.** **პაჭაძე ნ.** ორგანიზაციაში ცოდნის მართვის სრულყოფის ზოგიერთი საკითხი. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “პოსტკომუნისტური ქუქუბის ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.
- 99.** **პაპავა გ.** საბაზრო ეკონომიკის გამოჯანსაღების და ნორმალიზაციისათვის საქართველოში. თბ., “ფინანსები”, 2000.
- 100.** **პაპავა გ.** საბაზრო ეკონომიკის კონცეფცია საქართველოში. თბილისი, “სიახლე”, 2003.
- 101.** **პაპავა გ.** ეკონომიკის საბაზრო ტექნილოგია. თბილისი, “პაატა გუგუშვილის მეცნიერობის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.
- 102.** **პაპავა გ.** მორფოლოგიური მიდგრმა ეკონომიკური რეალობის მიმართ. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.
- 103.** **პაპავა გლ.** პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომიკა და საქართველოს ეკონომიკა. თბ., “პდპ”, 2002.
- 104.** **პაპავა გლ.** პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის მაქროეკონომიკა. თეორია და პოლიტიკა. თბ., “თსუ გამომცემლობა”, 2004.
- 105.** **პაპავა გლ.** ეკონომიკის ზომბირება. თბილისი, “პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2010.
- 106.** **პაპავა გლ.** “პოსტგარდისტები” საქართველოს ეკონომიკური განვითარების ძირითადი გამოწვევები. საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი, ქართული აზრი, № 4, 2013.

107. პაპაგა ვლ., თაფლაძე თ. "საქართველოს კონიმიკური განვითარების ძირითადი ტენდენციებისა და პესექტივის შესახებ". „ეკონომიკი“, № 2, 2013.

108. პაპაგა ვლ. პოსტკომუნისტური საქართველოს კონიმიკური განვითარების ვებგვრის შესახებ. თბილისი, საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი, ექსპერტის აზრი, № 7, 2013.

109. პაპაგა ვლ. ოთხი წელი “ვარდისფერ” პარლამენტში. თბილისი, “ნიახლუ”, 2009.

110. რევიშილი ზ. საქართველოს აგრარული პოლიტიკის მოდელისა და სტრატეგიის დადგენისა და განხორციელების აქტუალური საკითხები. პროფესიონალური წერვლის დაბადებიდან მე-60 წლისთვისადმი მიღწევილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკური და გლობალურიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, „თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2012.

111. სარჩიმელია რ., თაფლაძე თ. საგარეო გალის რისკი გლობალიზაციის პირობებში.

112. საქართველოს ეკონომიკური და სოციალური განვითარების ზოგიერთი მიმართულება: მოსაზრებები. წინადაღებები. რეკომენდაციები. თბილისი, „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2013.

113. სილაგაძე ა. ეკონომიკური დოქტრინები. თბილისი, „ინოვაცია“, 2010.

114. სილაგაძე ა., თვალსრულიდე ა. საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების პროგრამა. თბილისი, „ნეკერი“, 2011.

115. სილაგაძე ა. „პოსტსაბჭოური ეკონომიკის“ განვითარების ზოგადი ასპექტები. პროფესიონალური გიორგი პაპაგას დაბადებიდან 90-ე წლისთვისადმი მიღწევილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: „პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე“. თბილისი, „თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2013.

116. სისხაძე ა. ცოდნა, როგორც ბიზნესის ინტელექტუალური რესურსი. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, „თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2011.

117. სიჭინაგა დ., ნაგაშიძე გ. ინტერნეტის, ხელოვნური გრინისა და ადამიანთა საზოგადოების ახალ ეპოქაში გადასვლის შესახებ. ქ: „ეკონომიკა და ბიზნესი“, 2011, № 1.

118. ტუხაშვილი მ. საქართველოს შრომითი პოტენციალი. (ფორმირება და განაწილება), თბილისი, თსუ, 1998.

119. ქავთარაძე თ. სოფლის მეურნეობის განვითარების ტენდენციები საქართველოში აგრარული რევოლუმების გატარების პირობებში. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, „თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2011.

120. ქველაძე ქ. ინოვაციების პოლიტიკა ტურიზმის განვითარებაში. პროფესიონალური გიორგი პაპაგას დაბადებიდან 90-ე წლისთვისადმი მიღწევილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: „პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები

თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის გეონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

121. ქისტაური 6. საგადამხდელო პალასზე გლობალიზაციის გავლენის თავისებურებების განსაზღვრა. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული გეონომიკები და გლობალიზაცია” მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის გეონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

122. ყორდანაშვილი ლ. ინოვაციების როლი მსოფლიო ეკონომიკის განვითარებაში. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები. ტ. 4. თბ., “სიახლე”, 2004.

123. ჟუფუნია გ. საქართველოს მრეწველობის სტრქტურული გარდაქმნის საკითხები. წიგნში: საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პრობლემები საქართველოში. ტ. IV. თბილისი, სესპსკი.

124. შენგელია თ. ინოვაციური პროცესები. თბ., 1997.

125. შენგელია თ. გლობალიზაციის ზეგავლენა საქართველოს ეროვნულ ეკონომიკაზე. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული გეონომიკები და გლობალიზაცია” მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის გეონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

126. შებძლაძე გ. ბიზნესისა და მენეჯმენტის შესახებ. თსუ შრომები – ეკონომიკა №1-2, (332), 2001.

127. ცუცქირიძე გ. ბიზნესის დივერსიფიკაციაზე გლობალიზაციის გავლენის თავისებურებები. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული გეონომიკები და გლობალიზაცია” მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის გეონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

128. ჩიგაბიძე თ. საქართველოს ახალი პარადიგმა: მდგრადი და უსაფრთხო განვითარების სტრატეგია XXI საუკისაოთვის. კრებულში: “საბაზრო ეკონომიკის ფორმირებისა და ფუნქციონირების პრობლემები საქართველოში”, ტ. 2, თბ., 1997.

129. ჩიქაგა ლ. ცოდნა, როგორც სპეციფიკური საქონელი და მისი გადამწყვეტი როლი ინოვაციურ ეკონომიკაში. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები. ტ. 4, თბ., “სიახლე”, 2004.

130. ჩიქაგა ლ. ინოვაციური ეკონომიკა. თბ., “სიახლე”. 2006.

131. ჩიქაგა ლ. დასაქმება და უმუშევრობა საქართველოში. თბილისი “უნივერსალი”, 2012.

132. ჩიგვილაძე გ. პირების საშემოსახვლო გადასახადის ზოგიერთი ასპექტი. თსუ პაატა გუგუშვილის გეონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის გეონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

133. ჩხეიძე თ. უმუშევრობა სოფლად, მიზეზები და პერსპექტივები. პროფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთავისადმი მიძღვნილი

საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, „თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2012.

134. წერეთელი გ. გარემო ბუნების დაცვის ეკონომიკური პრობლემები. თბ., „მეცნიერება“, 1987.

135. წერეთელი გ. საქართველო საბაზრო ეკონომიკურ ურთიერთობათა ჩამოყალიბების გზაზე. „ეკონომიკა“, №8-9, 1992.

136. წერეთელი გ. საქართველოს ეროვნული ეკონომიკის კონკურენტუნარიანობის განვითარების ზოგადი მოთხოვნები და პერსპექტივები. წიგნში: საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში. ტ. II. თბილისი, „მეცნიერება“, 2002.

137. წერეთელი გ. საქართველოს მწარმეობლურ ძალთა განვითარების სტრატეგიული მიზნები და მათი რეალიზაციის მიმართულებები. საბაზრო ეკონომიკის განვითარების პრობლემები საქართველოში. ტ. II. თბილისი, „მეცნიერება“, 2002.

138. წერეთელი გ. აბესაძე რ. ადამიანისეული კაპიტალის ფორმირების და გამოყენების პრობლემები საქართველოში. ჭ. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“. ეკონომიკის სერია. 2004 № 3-4.

139. ჭითანაგა 6. გარდამავალი პერიოდის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები. ნაწილი I. თბილისი, სესპსკი, 1997.

140. ჭითანაგა 6. გარდამავალი პერიოდის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები (ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირება). ნაწილი II. თბილისი, სესპსკი, 1999.

141. ჭითანაგა 6. გარდამავალი პერიოდის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები. ნაწილი III. თბილისი, სესპსკი, 2001.

142. ჭითანაგა 6. საქართველოს ეკონომიკის მეტამორფოზები და პერსპექტივები. თბილისი, „ივერიონი“, 2012.

143. ხადური 6. საქართველოს კონკურენტუნარიანობის ანალიზი და პერსპექტივები. თბილისი, USAID, 2010.

144. ხადური 6. ომისშემდგომი საქართველოს ეკონომიკური საფრთხეები. „ეკონომისტი“, № 4, 2009.

145. ხადური 6. საქართველოს ეკონომიკა: მძიმე რეალობა და შემდგომი რეფორმირების ძირითადი მიმართულებები. პროფესორ გიორგი პაპავას დაბადებიდან 90-ე წლისთვისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: „პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე“. თბილისი, „თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2013.

146. ხარაიშვილი გ. ინფორმაციური განვითარების პრობლემები საქართველოს ფერმურულ მუქრენებზე. როფესორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლის-თვის საფრთხეები მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, „თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2012.

147. სუსკივაძე გ. ეკოლოგიური პოლიტიკის სრულყოფის საქითხები საქართველოში. თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების ქრებული: “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”, თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.

148. სუსკივაძე გ. მდგრადი ეკონომიკური განვითარების პრობლემები და პერსპექტივები გლობალიზაციის პირობებში საქართველოში. პროექსორ გიორგი წერეთლის დაბადებიდან მე-60 წლისთვისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო-ეკონომიკური კონფერენციის „ეროვნული ეკონომიკები და გლობალიზაცია“ მასალათა კრებული. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2012.

149. სუსკივაძე გ., დგლიშვილი ლ. საქართველოში მდგრადი ეკონომიკური განვითარების პერსპექტივები ბუნების კვლავწარმოების პროცესებთან შესაბამისობაში. პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, “თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.

150. ჯაგახიშვილი რ. საქართველოს საგარეო ვაჭრობის დივერსიფიკაცია გლობალიზაციის პირობებში. პროექსორ გიორგი პაავას დაბადებიდან 90-ე წლისთვისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების ქრებული: “პოსტიმუნისტური ქვექნების ეკონომიკების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”. თბილისი, “თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2013.

151. ჯიბუტი გ. საქართველოს ფასიანი ქადაღდების პაზარი. თბილისი, „სიახლე“, 2003.

152. Abesadze R. Economic regress and the reasons of its detection in economy of Georgia. “Ekonomisti”, 2016, №1

153. Abesadze R. High technologies – the most important factor of economic development. წიგნი: MOANDRY WSPOŁPRACY SIECIOWEJ W EUROPIE ŚRODKOWEJ I WSCHODNIEJ, „Copyright by Wydawnictwo KUL”, Lublin, 2014. საერთაშორისო კონფერენცია, პოლონეთი, ლუბლინი

154. Abesadze R. Some theoretical aspects of economic development. Journal “The Caucasus & Globalization”, CA&CC Press®, SVEDEN, Volume 3, Issue 4, 2011.

155. Abesadze R. On sustainable ekonomic development. VIII საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის მასალათა კრებული: “EDUCATION AND ECONOMY”. Włocławek. 2010 (პოლონეთი)

156. Abesadze R., Bburduli V. Innovative Activities and Their Coordination Under Advancing Globalization. Journal “The Caucasus & Globalization”, CA&CC Press®, SVEDEN, Volume 3, Issue 4, 2009.

157. Abesadze R., Kakulia E. The problems of state regulation of small business in georgia. Journal: “Central Asia and the Caucasus”. No 6(60), 2009.

158. Ahlstrom, D. (2010). "Innovation and Growth: How Business Contributes to Society". *Academy of Management Perspectives* 24 (3): 11–24

- 159.** **Antonelli, C.** (2003). *The Economics of Innovation, New Technologies, and Structural Change*. London: Routledge.
- 160.** **Arora A. and Gambardella A.**: “ Bridging the Gap”. In **A. Aurora and A. Gambardella**, eds., *From Underdogs to Tigers: The Rise and Growth of the Software Industry in Some Emerging Economies*. Oxford, UK: Oxford University Press. - 2005.
- 161.** **Badinger, Harald** (2008). “Technology- and investment-led growth effects of economic integration: a panel cointegration analysis for the EU-15 (1960-2000).” *Applied Economics Letters*. Vol. 15 Issue 7, pp. 557-561.
- 162.** **Bardhan, Pranab and Khristopher Udry**. Development Mikroeconomics. New York, Oxford University Press, 2000.
- 163.** **Becker Gary S.** Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. Chicago, University of Chicago Press. 1964.
- 164.** **Bell D.** The social framework of the information society. In M. Dertouzas & J. Moses (Eds), Cambridge: MIT Press, 1976.
- 165.** **Berend Tibor Ivan.** An Economic History of Twentieth-Century Europe. — Cambridge University Press, 2005.
- 166.** **Bibilashvili N.** The Necessity of Formation of Innovative Entrepreneurship in Postsoviet Countries Particularly of Georgia. In the book "New Economy and the Society". Poland, Warsaw-Lublin, 2006 (in English and Russian, co-author).
- 167.** **Blanchard O., Daniel L.** Growth Forecast Errors and Fiscal Multipliers. IMF Working Paper, January 2013.
- 168.** **Blanchard O.** The Economic Future of Europe NBER Working Paper No. 10310, Issued in March 2004 NBER Program(s): EFG
- 169.** **Burduli V., Abesadze R.** Sectoral, technological, and institutional-organizational structures of the Gorgien economy: development issues in the konteqst of globalization. "The Caucasus & Globalization", CA&CC Press®, SVEDEN, Volume 7, Issue 1-2, 2013.
- 170.** **Caselli F., Coleman J.** On the Theory of Ethnic Conflic. Journal of the European Economic Association, 2013 (decennial issue).
- 171.** **Caselli F., Cennaioli N.** Economics and Politics of Alternative Institutional Reforms. Quarterly Journal of Economics, 2008.
- 172.** **Caselli F.** Technological Revolutions. American Economic Review, 1999.
- 173.** **Collier Paul, Dollar David.** Globalization, Growth, and Poverty: Building an Inclusive World Economy. Oxford University Press, USA, ISBN 0195216083, 2002.
- 174.** **Cunha, Flavio, and James Heckman.** “The Technology of Skill Formation.” American Economic Review 97 (2): 31–47, 2007.
- 175.** Des Crises commerciales et leur retour periodique en France, en Angleterre, et aux Etats-Unis Paris: Guillaumin, 1862
- 176.** **Debraj Ray.** Wha's New in development economics? New York University, Januari, 2000.
- 177.** **Forbes, Kristin.** A Reassessment of the Relationship Between Inequality and Growth.
- 178.** **Forrester J. W.** New Perspectives on Economic Growth. Alternatives to Growth — A Search for Sustainable Futures / Ed. by D. L. Meadows. Cambridge, MA: Ballinger, 1977. P. 107—121

- 179.** **Drucker P.** Innovation and Entrepreneurship. L., "Pan Books", 1986.
- 180.** **Frédéric Koessler, Ariane Lambert-Mogiliansky.** Committing to transparency to resist corruption. Journal of Development Economics, Volume 100, Issue 1, January 2013, Pages 117–126.
- 181.** **Froomkin M.**, The Next Economy. April 1997. American Economic Review, 90(4), 869-887. [JSTOR].
- 182.** **Graff Zivin, Joshua, and Matthew Neidell.** "Environment, Health, and Human Capital" Journal of Economic Literature, 51(3): 689-730, 2013.
- 183.** **Hiroka M.** Innovation Dynamism and Economic Growth. A Nonlinear Perspective. – Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA^ Edward Elgar, 2006.
- 184.** **Hirst P., Thompson G.** Globalization and the Future of the Nation State // Economy and Society. 1995. Vol. 24. №3.
- 185.** **Ingham B.** Economics Development. McGraw-Hill, Business & Economics, 1995.
- 186.** Innovation Policy and the Economy, Volume 5, National Bureau of Economic Research, Adam B. Jaffee, Josh Lerner, and Scott Stern: The MIT Press, Cambridge, Massachusetts – 2005.
- 187.** **Jeffrey A. Frankel, Carlos A. Vegh**, Guillermo Vuletin. On graduation from fiscal procyclicality. Journal of Development Economics, Volume 100, Issue 1, January 2013, Pages 32–47.
- 188.** **Kitchin, Joseph** «Cycles and Trends in Economic Factors». Review of Economics and Statistics 5 (1): 10–16, 1923.
- 189.**
- 190.** **Kelly K.**, New Rules for the new Economy, WIRED September, 1997.
- 191.** **Krugman P.** The Return of Depress on Economics anda the Crisis of 2008. New York, W. W. Norton Compani, 2008
- 192.** **Kuznets S.** Secular Movements in Production and Prices. Their Nature and their Bearing upon Cyclical Fluctuations. Boston: Houghton Mifflin, 1930.
- 193.** **Lewis W. A., Barker T. E., Downes A. S., J. A. Sackey.** Perspectives on economic development: essays in the honour of W. Arthur Lewis. Published on behalf of the Dept. of Economics, University of the West Indies, Cave Hill Campus, Barbados [by] University Press of America, Business & Economics, 1982.
- 194.** **Malthus Thomas Robert.** An Essay on the Principle of Population, as it affects the Future Improvement of Society with remarks on the Speculations of Mr. Gjwin, M. Condorcet,, and Other Writers. LONDON: PRINTED FOR J. JOHNSON. 1798.
- 195.** **Masuda Y.** The information society as post industrial society. Washington, DC: The Worrlf Future Society, 1988.
- 196.** **Meier Gerald M., James E. Rauch.** Leading Issues in Economic Development. New York, Oxford University Press, 2004.
- 197.** **Mensch G.** Stalemate in Technology- Innovations Overcame the Depression – New York: Ballinger Publishing Company, 1979.
- 198.** **Mincer J.** The Production of Human Capital and The Lifccycle of Earnings: Variations on a Theme. — Working Paper of the NBER, No 4838 (Aug. 1994).
- 199.** **Moss D., Cisternino J.** New Perspectives on Regulation. Cambridge, MA; The Tobin Project, 2009.

- 200.** **Mulligan C.B. X.Sala-i-Martin.** Measuring Aggregate Human Capital. — Working Paper of the NBER, No 5016 (Feb. 1995).
- 201.** **Pavliashvili S.** Zigzags of Inflation in Post-soviet Georgia. Printed in USA, 2011.
- 202.** **Papava V.** Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism. iUniverse, Inc, 2005
- 203.** **Papava V.** Economic Reforms in Post-Communist Georgia: Twenty Years After. Nova Science Pub Inc, 2013.
- 204.** **Papava V.** Pachinski V. Energizing EU-FSU Relations: Challenges and Opportunities. In *EU Eastern Neighborhood: Economic Potential and Future Development*, M. Dabrowski, and M. Maliszewska, eds. Heidelberg, Springer, 2011 (germania).
- 205.** **Papava V.** The Essence of Economic Reforms in Post-Revolution Georgia: What about the European Choice? Georgian International Journal of Science and Technology, Vol. 1, Issue 1, 2008 (aSS).
- 206.** **Papava V., Tokmazishvili V.** Becoming European, Georgia's Strategy for Joining the Eu. „Problems of PostCommunism“, 2006, Vol. 53, No. 1 (aSS).
- 207.** **Papava V.** Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism. New York, iUniverse, 2005.
- 208.** **Payne, Stanley G.** A History of Fascism, 1914-1945. — Routledge, 1995. — ISBN 1-857285-95-6
- 209.** **Perkins D. H.** Economics of Development. W. W. Norton & Co., Business & Economics, 2001
- 210.** The Economics of Sustainable Development. Sisay Asefa (Editor). W. E. Upjohn Institute for Employment Research. Kalamazoo, Michidan, 2005.
- 211.** **Sharaev Y.** The theory of economic growth. M.: Higher School of Economics, 2006.
- 212.** **Schultz T. W.** Capital formation by education. Journal of political economy, Chicago, Ill : Univ. Press, ISSN 0022-3808, ZDB-ID 30260. - Vol. 68.1960, 6, p. 571-583
- 213.** **Schultz T. W.** The Economic Value of Education. New York, Columbia, 1963;
- 214.** **Shultz T. W.** Investment in Human Capital. N.Y., London, 1971, p. 26-28;
- 215.** **Shultz T. W.** Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences. — N.Y., 1968, vol. 6.
- 216.** **Silagadze a., TokmaziSvili M.** Challenges of the Post-Communist Financial-Currency Policy.
- 217.** **Silagadze A.** Economic Perspectives in Post-Soviet Georgia. თუკ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დარსების დღისადმი მიძღვნილი საქრთვამორისო სამეცნიერო-პრაკტიკული კონფერენციის მასალების ერბეული “ეკონომიკის აქტუალური პრობლემები გლობალიზაციის პირობებში”. თბილისი, თსუ პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2011.
- 218.** **Silagadze A.** Aspects of economic doctrines in georgia. California (USA), 2010.
- 219.** **Simon J.** The Ultimate Resource 2. Princeton, New Jersey: Princeton university Press, 1996.
- 220.** **Simon Kuznetz,** «Modern economic growth: Findings and reflections», Nobel lecture delivered in Stockholm, Sweden, December 1971 and published in the American Economic Review 63 (September 1973).

- 221.** **Skousen Mark.** The making of modern economics. USA, 2001.
- 222.** **Spolaore, Enrico, and Romain Wacziarg.** "How Deep Are the Roots of Economic Development?" *Journal of Economic Literature*, 51(2): 325-69, 2013.
- 223.** **Stiglitz, J.E.** Globalization and Its Discontents. W.W. Norton & Company, ISBN 978-0393051247, 2002.
- 224.** **Stiglitz Joseph E.** Making Globalization Work. New York, W. W. Norton & Company Ltd., Castle Hause, 2006.
- 225.** **Stanley G. Becker.** Human Capital, Columbia University Press, 1964.
- 226.** **Tanzi V.** Corruption around the world. // IMF Staff Papers. — 1998. — Vol. 45, No. 4. — P. 559.
- 227.** **Thompson W., Joseph H.** Society in Focus. Boston, 2005
- 228.** **Todaro, Michael P.**, Stephen C. Smith. Economic Development (11th Edition), 2013.
- 229.** **Schumpeter A.** Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung. Berlin, 1911.
- 230.** World Statistics Pocket book 2008. United Nations, NewYork, 2009.
- 231.** **Абесадзе Р.** Иновационные сети и общие направления формирования инновационной экономики в Грузии. XVII МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ „Предпринимательство, социальная организация в структурах сети. Опыт и перспективы развития в Центральной и Восточной Европе” (23-25 мая 2016 года, Польша)
- 232.** **Абесадзе Р.** ИНФОРМАЦИОННЫЕ И ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ПРОБЛЕМЫ ИХ РАЗВИТИЯ В ГРУЗИИ. Международная научно-практическая Интернет-конференция «ЭКОНОМИКА И МЕНЕДЖМЕНТ 2016: ПЕРСПЕКТИВЫ ИНТЕГРАЦИИ И ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ» (г. Днепропетровск · 14–15 апреля 2016 года)
- 233.** **Абесадзе Р.** Структурные и инновационные проблемы экономического развития. тб., „ბათბერი გუგუმილის ეკონომიკის ინიციატივის გამომცემობა“. 2014 (თანამდებობით ვ. ბერძენი).
- 234.** **Абесадзе Р.** Сетевая экономика и основные направления ее формирования в Грузии. წიგნი: “SPOŁECZEŃSTWO SECI”, საქონაზო კონფერენციის მასალები (პოლონეთი, ქ. ლუბლინი), 2011.
- 235.** **Абесадзе Р.** Глобализация мировой экономики и проблемы экономического развития. წიგნი: Modern Tendencies of Management (Papers of science). Vilnius. ISBN 978-9955-423-69-0, 2008.
- 236.** **Абесадзе Р.** Экономическое развитие и его измерение. წიგნი: E – gospodarka, E – spoteczenstwo, საქონაზო კონფერენციის მასალები (პოლონეთი, ქ. ლუბლინი), 2009.
- 237.** **Абесадзе Р.** Некоторые теоретические аспекты экономического развития. წიგნი: Высшее гуманитарное образование XXI века: проблемы и перспективы. Поволжская Государственная Академия, Т. 2, საქონაზო კონფერენციის მასალები (რუსთავი), 2009.

- 238.** Абесадзе Р., Бурдули В. Некоторые аспекты развития экономики посткоммунистической Грузии. წიგნი: Teorie kryzysu. Lublin, "Wydawnictwo KUL", 2013 (საქონლის დამუშავებისა, პროფესიული, დაცვულებისათვის).
- 239.** Абесадзе Р., Бурдули В. Государственная координация инноваций в бизнесе в свете современных задач модернизации экономики. წიგნი: «Инновации в бизнесе», Тбилиси, «Универсал», международная научно-практическая конференция, посвящённая 75-летию Государственного Университета им. Ш. Руставели, 2010.
- 240.** Абесадзе Р., Бурдули В. О некоторых причинах современного кризиса и проблемы совершенствования теоретической базы регулирования экономических процессов. წიგნი: "KRYZYS FINANSOWY", Lublin, "Wydawnictwo KUL", 2012. საქონლის დამუშავებისათვის.
- 241.** Алиев В. Сельское хозяйство в Японии.
http://btime.az/page.html?id_node=358&id_file=1333&lang=az
- 242.** Ананиашвили Ю., Папава В. Налоги, технология производства и экономический рост, «Общество и экономика», N 4/5, 2011.
- 243.** Анищик В.М., Русецкий А.В., Толочко Н.К. Инновационная деятельность и научно-технологическое развитие. М.:Мн.: Изд. центр БГУ, 2005
- 244.** Анчишкин А.И. Наука-Техника-Экономика. М.: Экономика - 1986.
- 245.** Бальцерович Л. Социализм, капитализм, трансформация. М., 1999.
- 246.** Бердсолл Н. Усиление неравенства в новой глобальной экономике // Вопросы экономики. 2006. № 4.
- 247.** Беридзе Т., Исмаилов Э. Центральный Кавказ и экономика Грузии. Баку, «Нурлан», 2004.
- 248.** Бернал Дж. Наука в истории общества. М.: ИЛ – 1956.
- 249.** Бибилашвили Н. Особенности определения уровня безработицы в посткоммунистических странах. თხუ პარტია გუგუმილის გვონიმის ინსტიტუტის დაარსების დღისადმი მიძღვნილი საერთო სამუშაოების-პრაქტიკული კონფერენციის მასალების კრებული: "ეკონომიკის აქტუალური პრიბლებები გლობალიზაციის პირობებში", თბილისი, თხუ პ. გუგუმილის გვონიმის ინსტიტუტის გამომცემობა, 2011.
- 250.** Бланшар, Оливье. Трещины в системе: ремонт поврежденной глобальной экономики. Ж.: Финансы и развитие, декабр, 2008.
- 251.** Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Пер. с англ., 4-е изд. – М.: «Дело Лтд», 1994.
- 252.** Большой экономический словарь (Под общ. ред. Азрилияна А. Н.), М., «Институт новой экономики». 2011.
- 253.** Большая экономическая энциклопедия. М., Эксмо, 2008
- 254.** Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма: Избр. произв. М.: Прогресс, 1990.
- 255.** Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем., М.: Прогресс, 1990.
- 256.** Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. – М.: Айрис-пресс, 2007.
- 257.** Гайгер, Линвид Т. Макроэкономическая теория и переходная экономика. М., ИНФРА-М, 1996.

- 258.** Глухов В. В., Коробко С. Б., Маринина Т. В. Экономика Знаний. Питер, 2003.
- 259.** Гукасян Г. Экономическая теория: проблемы «новой экономики», М. «Питер», 2003.
- 260.** Гэлбрейт Д. Новое индустриальное общество. Пер. с англ. / Дж. Гэлбрейт. — М.: «АСТ», 2004.
- 261.** Дворецкая А. Е. Рынок капитала в системе финансирования экономического развития. М., «Аникли», 2007.
- 262.** Денисон Э. «Анализ экономического роста США с 1929 по 1969» (Accounting for United States Economic Growth, 1929-69; 1974), 2006.
- 263.** Долан, Эдвин Дж., Дэвид Е. Линдсей. АОЗТ «Литера плюс», 1994.
- 264.** Дорибуш Р., Фишер С. Макроэкономика. М., ИНФРА-М, Изд. Московского Университета, 1997.
- 265.** Друкер П. Рынок. Как выйти в лидеры. Практика и принципы. М., 1998.
- 266.** Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем., М.: Прогресс, 1990.
- 267.** Исмаилов Э., Папава В. Центральный Кавказ: от geopolитики к геоэкономике. Стокгольм, «CA&CC Press», 2006.
- 268.** Кейнс, Джон Мейнард. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Гелиос АРВ, 2002.
- 269.** Кембелл П. Макконелл, Стенли Л. Брю. Экономикс. М. «Республика», 1992.
- 270.** Кондратьев Дж. Совокупный капитал США и его функционирование. — М.: Прогресс, 1976.
- 271.** Колташов В. Кризис глобальной экономики. М.: «ИГСО», 2009.
- 272.** Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / Ред. Яковец Ю., Абалкин Л.: М.: Экономика, 2002.
- 273.** Козонов Э. Ю., Жукаев А. Коррупция: истоки и пути преодоления. М.: МАКС Пресс, МГУ им. М.В.
- 274.** Комаров Д. И. Экономическая эффективность образования. «Вопросы экономики», № 9, 1977.
- 275.** Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / Ред. Яковец Ю., Абалкин Л. — М.: Экономика, 2002.
- 276.** Корнаи Я. Дефицит. М., «Экономика», 1990.
- 277.** Корчагин Ю. А. Широкое понятие человеческого капитала, 2009.
- 278.** Коуз П. Фирма, рынок и право. М., 1993.
- 279.** Коуз Р. Фирма. Рынок и право. М.: Новое издательство, 2007.
- 280.** Кузнецов Е. Механизмы запуска инновационного роста Грузии. «Вопросы экономики», 2003, №3.
- 281.** Кузык Б.Н., Яковец Ю.В. Россия – 2050: стратегия инновационного прорыва. – М.: ЗАО «Издательство Экономика», 2004.
- 282.** Кураташвили А. Капитализм и глобальные кризисы. პატიულის ექონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული. ტ. 4, “თხუ პ. გუგულვის ექონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა”, 2011.

- 283.** **Линвуд Т. Гайгер.** Макроэкономическая теория и переходная экономика. М., ИНФРА-М, 1996
- 284.** **Льюис Генри Морган.** Древнее общество. М., «Институт народов севера». 1935.
- 285.** **Макаров В.** Контуры экономики знания. «Экономист», 2003, №3.
- 286.** **Маккониелл К.Р., Брю С.Л.** Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2т.: Пер. с англ. – М. 1997 Т.2;
- 287.** **Мальцева В.А.** Государственная аграрная политика США на современном этапе <http://ggglobal.aef.kz/economy/public/detail.php?id=21395>
- 288.** **Маккониелл К. Р., Брю С. Л.** Экономикс. М., «Республика», 1992
- 289.** **Марцинкевич В.**, Соболева И. Экономика человека. М. Жаспект пресс, 1995.
- 290.** **Маршалл А.** Принципы политической экономии, т. 1, М., «Прогресс», 1983.
- 291.** **Менкью Н. Грегори.** Макроэкономика. М., Изд. Московского Университета, 1994
- 292.** **Мэнсфилд Э.** Экономика научно-технического прогресса. – М.: «Прогресс», 1970..
- 293.** **Мечников Л.И.** Цивилизация и великие исторические реки. Южно-Русское Книгоиздательство Ф.А. Иогансона, 1899.
- 294.** **Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф.** Менеджмент. М., «Дело», 1992.
- 295.** **Мизес Е. Л.** Бюрократия. Запланированный хаос. Антиkapitalистическая ментальность. М.: «Дело». 1993.
- 296.** **Миропольский Д.** Будущее мировой экономики: соотношение рыночных и плановых основ. «Экономист», №8.
- 297.** **Мировая экономика** (под. ред. проф. Булатова А.) М., «Юристь», 1999.
- 298.** **Морган, Льюис Генри.** Древнее общество. М., «Институт народов севера». 1935.
- 299.** **Морис А.** Глобализация: разрушение условий занятости и экономического роста. М.: «ТЕИС», 2003.
- 300.** **Новиков В.** Влияние Российского антимонопольного законодательства на экономическое развитие. «Вопросы экономики», 203, №9. Нуриев Р. М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики. М.: «ИНФРА-М», 2001.
- 301.** **Папава В.** Экономика Грузии: в поиске модели развития. Мир перемен, № 3, 2013.
- 302.** **Папава В.** Проблемы инновационно-инвестиционной политики в Грузии. мб., “Зод”, 2003.
- 303.** **Папава В.** Социально-экономическое развитие Инновации и экономический рост. Под ред. К. Микульского. М., Наука, 2002.Грузии: взгляд на среднесрочную перспективу. Интернешенел Алерт, январь, 2013.
- 304.** **Папава В.** Проблема эффекта быстрого старта и пространственное сравнение показателей экономического роста (на примере стран восточного партнерства). Экономика Украины, № 1, 2013.
- 305.** **Папава В.** Финансовый кризис и посткоммунистический капитализм. Мировая экономика и международные отношения, № 8, 2009.

- 306.** **Папава В.** К вопросу о первом поколении посткоммунистических реформ в экономике Грузии (ретроспективный анализ). Кавказ&Глобализация, Том 5, Вып. 3-4, 2011.
- 307.** **Папава Г.** Методология познания качеств реалий смешанной рыночной экономики и паралогизмы, стокгольмь, С&ACC, 2009.
- 308.** **Подшиваленко Г.П., Лахметкина Н.И., Макарова М.В.** Инвестиции. М.: Кнорус, 2006.
- 309.** **Райзберг Б., Лозовский Л., Стародубцева Е.** Современный экономический словарь. 2-ое изд., М., ИНФРА-М. 1999, с. 479.
- 310.** **Румянцева Е.Е.** Новая экономическая энциклопедия. М., ИНФРА-М, 2008
- 311.** **Румянцева Е. Е.** Стратегия преодаления бедности. Минск, “Армита – Маркетинг, Менеджмент”, 2001.
- 312.** **Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б.** Макроэкономика. Глобальный подход. М., Дело, 1996
- 313.** **Серыгин А. В.** Мировая экономика. М.: «Экзамен», 2004.
- 314.** **Силагадзе А.** Некоторые вопросы экономических доктрина в Грузии. М.: «Вэфэй»б 2010.
- 315.** **Смит А.** Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: Эксмо, 2007.
- 316.** **Спицын А.** Инновационные приоритеты развития. «Экономисты», 2004, №5.
- 317.** **Сорокин П. С.** Социальная и культурная динамика. 2000.
- 318.** **Твисс Б.** Управление научно-техническими нововведениями. М.: Экономика, 1989.
- 319.** **Тодаро М.** Экономическое развитие. Москва, «Юнити», 1997.
- 320.** **Уайт Л.** Избранное: Эволюция культуры. — М.: «РОССПЭН», 2004.
- 321.** **Филиппенко А. С.** Экономическое развитие. М.: «Экономика», 2001.
- 322.** **Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р.** Экономика. М., «Дело», 1997.
- 323.** **Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р.** Экономическая теория. — М., Юнити, 2002.
- 324.** **Фридман М.** Капитализм и свобода. М.: Новое издаельство, 2006.
- 325.** **Фукуяма Ф.** Конец истории? // Вопросы философии.-1990.-№3.
- 326.** **Фукуяма Ф.** Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. М.: «АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004.
- 327.** **Хайек Ф.** Погубная самонадеянность. М., 1991.
- 328.** **Хизрич Р., Питерс М.** Предпринимательство. Вып. 1. М., «Медия», 1991.
- 329.** **Церетели Г., Абесадзе Р.** Состояние энергосектора Грузии и некоторые аспекты ее энергетического сотрудничества с Россией. Ж. “Экономическая Наука Современной России”, №1(28), 2005.
- 330.** **Шумпетер Й.** Капитализм, социализм и демократия. 1949
- 331.** **Шумпетер Й.** Теория экономического развития. М. "Эксмо", 2007.
- 332.** **Эдвин Дж. Долан, Дэвид Е. Линдсей.** АОЗТ « Литера плюс», 1994.

- 333.** Экономика развития: модели становления рыночной экономики. М., «ИНФРА-М», 2001.
- 334.** Яковец Ю.В. Эпохальные инновации XXI века. – М: «Экономика», 2004.
- 335.** Якунин В.И., Сулакшин С. С., Багдасарян В. Э., Нетесова М. С. Образование как фактор экономического развития. М.: «Научный эксперт», 2008.

ՑՈՒՑԱՐՆԵՐ

ՊԱՏԱՌ I. ՎՃՐԵԿՑՈՒՅԹԻՆ ՑԱՆԿՈՒՄԱԳԻՒՅՆ ՄԵՂՐՈՈՍ ՍԱՅՄԱՑԼՈՒՅՆ	6
1.1. ՎՃՐԵԿՑՈՒՅԹԻՆ ՑԱՆԿՈՒՄԱԳԻՒՅՆ ԱՐՏԱՐԱՐՈՒՅՆ ԱՐՏԱՐԱՐՈՒՅՆ	7
1.2. ՎՃՐԵԿՑՈՒՅԹԻՆ ՑԱՆԿՈՒՄԱԳԻՒՅՆ ՇԱԺԱՄՑՈՒՅՆ ՇԱԺԱՄՑՈՒՅՆ	12
ՊԱՏԱՐ II. ՑԱՆԿՈՒՄԱԳԻՒՅՆ ՄԵՂՐՈՈՍ	52
ՊԱՏԱՐ III. ՎՃՐԵԿՑՈՒՅԹԻՆ ՑԱՆԿՈՒՄԱԳԻՒՅՆ ՎՃՐԵԿՑՈՒՅԹԻՆ ՎՃՐԵԿՑՈՒՅԹԻՆ	65
ՊԱՏԱՐ IV. ՑԱՆԿՈՒՄԱԳԻՒՅՆ ՄԵՂՐՈՈՍ	79
ՊԱՏԱՐ V. ՎՃՐԵԿՑՈՒՅԹԻՆ ՑԱՆԿՈՒՄԱԳԻՒՅՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՆԱՅՆ	94
ՊԱՏԱՐ VI. ՎՃՐԵԿՑՈՒՅԹԻՆ ՑԱՆԿՈՒՄԱԳԻՒՅՆ ԼԵՐՈԱՀԱՅՆ ՎՃՐԵԿՑՈՒՅԹԻՆ	104
6.1. ՑԱՆԿՈՒՄԱԳԻՒՅՆ	104
6.2. ՑՈՒՑԱԿՆԵՐՆԱՏԱՐԱՐՈՒՅՆ ՑԵՐԱՎԻՆԱՏԱՐԱՐՈՒՅՆ	116
6.3. ՏՈՐՏԱՐՈՒՅՆ	135
6.4. ՎՐԱՎԱՇՈՅՆ	135
6.5. ՑՐԱՎԱԾԽԵՐՆԱՏԱՐԱՐՈՒՅՆ ԿՐԱՎԱԾԽԵՐՆԱՏԱՐԱՐՈՒՅՆ	145
ՊԱՏԱՐ VII. ՎՃՐԵԿՑՈՒՅԹԻՆ ՑԱՆԿՈՒՄԱԳԻՒՅՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՆԱՅՆ ԼԵՐՈԱՀԱՅՆ	159
ՊԱՏԱՐ VIII. ՎՃՐԵԿՑՈՒՅԹԻՆ ՑԱՆԿՈՒՄԱԳԻՒՅՆ ԼԵՐՈԱՀԱՅՆ ԼԵՐՈԱՀԱՅՆ	171
ՊԱՏԱՐ IX. ՎՃՐԵԿՑՈՒՅԹԻՆ ՑԱՆԿՈՒՄԱԳԻՒՅՆ ՄԵՂՐՈՈՍ ՎՃՐԵԿՑՈՒՅԹԻՆ ՄԵՂՐՈՈՍ	177
9.1. ՑԱՆԿՈՒՄԱԳԻՒՅՆ ՎՃՐԵԿՑՈՒՅԹԻՆ	177
9.2. ՑԱՆԿՈՒՄԱԳԻՒՅՆ ՎՃՐԵԿՑՈՒՅԹԻՆ	181
9.3. ՎՐԱՎԱՇՈՅՆ ՎՃՐԵԿՑՈՒՅԹԻՆ	184
ՀԱՅՈՒԹԵԱՅՆ	191
	1

CONTENTS

PREFACE	6
CHAPTER I. BASES OF THEORY OF ECONOMIC DEVELOPMENT	7
1.1 THE ESSENCE OF ECONOMIC DEVELOPMENT	7
1.1 FUNDAMENTAL FACTORS OF ECONOMIC DEVELOPMENT	12
CHAPTER II. THE DEVELOPMENT THEORIES	52
CHAPTER III. ECOLOGICAL FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT	65
CHAPTER IV. THEORIES OF DEVELOPMENT	79
CHAPTER V. ECONOMIC DEVELOPMENT AND GLOBALIZATION	94
CHAPTER VI. SOCIAL FACTORS OF ECONOMIC DEVELOPMENT	104
6.1. UNEMPLOYMENT	104
6.2. LIVING STANDARD OF POPULATION	116
6.3. POVERTY	125
6.4. CORRUPTION	130
6.5. POPULATION GROWTH	145
CHAPTER VII. ECONOMIC DEVELOPMENT AND RURAL PROBLEMS	159
CHAPTER VIII. SYSTEM OF INDICATORS OF ECONOMIC DEVELOPMENT	171
CHAPTER IX. THE PECULIARITIES OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN MODERN WORLD	177
9.1. DEVELOPED COUNTRIES	177
9.2. UNDEVELOPED COUNTRIES	181
9.3. POSTCOMMUNIST COUNTRIES	184
LITERATURE	191

